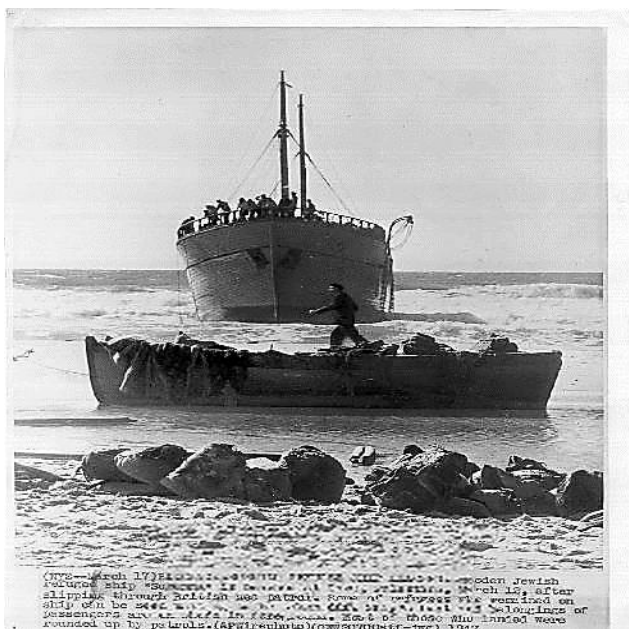


הסכסוך הפלסטיני

תקציר תולדות המאבק הפלסטיני נגד
'הישות הציונית', הסיבות לכשלונו ועתידו



מאת אודי מנור, היסטוריון ציוני

תוכן

4.....	מבוא
4.....	השורה התחתונה
6.....	רק על עצמי לספר ידעתי
7.....	על המתודה
9.....	מה יש בספר
13.....	פרק ראשון – מה היא ציונות?
13.....	תקציר תולדות האנושות
14.....	אז מה היא ציונות
18.....	פרק שני – הלאומיות הערבית
20.....	גיאוגרפיה והיסטוריה
21.....	תמונה לא שווה אלף מלים – גיאוגרפיה ומתמטיקה
25.....	גיאוגרפיה, חברה ופוליטיקה
29.....	פרק שלישי – 1948-1920
32.....	מעט נתוני יסוד להבנת כלכלת הארץ
36.....	המשולש הארץ ישראלי
38.....	1939-1936
40.....	הספר הלבן ה-III, 1939: סוף מדיניות 'הבית הלאומי'
40.....	הפניית גב ומתן כתף
44.....	פרק רביעי - 1948
45.....	'בעיית פליטים' כפולה (ערבית ויהודית)
46.....	מלחמה על הדרכים – מלחמה על השטחים
50.....	"שויון, חירות, אחווה" – אבל שני סוגי פליטים
53.....	החלטה 194 – על מיתוס נוסף ונזקיו
57.....	פרק חמישי – הדרך לששת הימים וממנה

57	השפעתה של המלחמה הקרה על הסכסוך
60	העולם הערבי בין רדיקליזם לשמרנות
64	בטחון יסודי בין 'פסימיסטים' ל'אופטימיסטים'
67	היכוח על מטרות המלחמה
70	פרק ששי: 1967-1977
70	19 ביוני, 1 בספטמבר, 22 בנובמבר
75	מה זה אש"ף
78	הדרך לספטמבר השחור או הורוד - תלוי את מי שואלים
79	האופציה הירדנית ונצחון 'הליברליזם האותנטי'
83	ההתנחלויות
87	פרק שביעי – מקמפ דייוויד לאוסלו
87	"עצמאות ההחלטה הפלסטינית"
88	סאדאת פורץ את המילכוד
89	"גרוע יותר מהצהרת בלפור"
91	הפרק הפלסטיני
94	ההגיון, הצידיק וההישגים של מלחמת לבנון
98	מהסכם לונדון ועד לאינתיפאדה
100	משיחות מדריד לאוסלו
104	פרק שמיני – 25 השנים האחרונות
104	הים אותו הים – היכוח אותו היכוח
106	מים
107	ירושלים
113	פליטים
114	התנחלויות
116	בטחון
118	הסתה

121.....	פתרונות, או לכל הפחות אפשרויות
124.....	פרק תשיעי – מורשת, מחשבות, מסקנות
127.....	מורשת רבין
129.....	מורשת ערפאת
131.....	מורשת 2005
132.....	מורשת 2020
135.....	הסכמי אברהם כנמשל וכמשל
136.....	שומר חומות – מבט מסוף מאי, 2021
141.....	מבצע 'שומר החומות' הבא – או: מורשת ממר"י
143.....	הסכסוך הפלסטיני

מבוא

השורה התחתונה

מטרתו של ספר זה לברר שתי שאלות: מה הוא שורש הסכסוך בין יהודים לערבים בתקופתנו, ומה האפשרויות לפתרונו. נפתח בתשובות לשאלות האלו:

שורש הסכסוך בין יהודים לערבים בתקופתנו נובע מסירובם של הערבים להכיר בזכות קיומו של עם יהודי במובן הלאומי-פוליטי של המושג 'עם'. התנגדות זו התגבשה כתגובה לשיבת היהודים לתפיסתם העצמית כ'עם' פוליטי, מהלך לו אחראית יותר מכל התנועה הציונית שכוונתה המוצהרת היתה לממש את הרעיון המסורתי של 'שיבת ציון', בתמיכה ובהכרה בינלאומית ומתוך כוונת של שלום, שגשוג ופיתוח.

ככל שהצליחה הציונות להכות שורש בארץ-ישראל, העמיקה התנגדות הערבים לתהליך זה. הגם שהציונות בראשיתה לא דיברה בהכרח על 'ריבונות' והיו לא מעט ציונים שויתרו אפילו על שימוש במושג 'רוב יהודי' והציעו להסתפק בצירוף 'הודים רבים', חששו הערבים – בצדק מבחינתם – שגם אם היהודים יהוו בארץ מיעוט משמעותי (שליש? חצי?) עליונותם הטכנולוגית, ההשכלתית, הארגונית ובסופו של דבר הצבאית, תגרום למצב בו הם – הערבים – יהפכו למיעוט דה-פקטו בארצם.

בניגוד לדעה רווחת, הציונים לא התעלמו מהנוכחות הערבית כפי שהזהיר אחד-העם ב-1891, והיא לא היתה "שאלה נעלמה" כפי שהגדירה אפשטיין ב-1905. הרצל ואחריו וייצמן ואחריו אישים ציוניים פחות מפורסמים בימינו כמו ויקטור יעקובסון ואיתמר בן אב"י, דיברו במפורש על אפשרויות של חלוקה בשיטה כזו או אחרת, הרבה לפני שהצעת חלוקה רשמית עלתה מטעם הבריטים ביולי 1937. הצעת החלוקה הזו כללה קודם כל את מושג 'הריבונות', והסתבר שהערבים מתנגדים גם להחלטה של זל על 15% משטחי הארץ. מכאן אין אלא להסיק כי יותר ממה שחששו הערבים להפוך למיעוט בארצם, הם התנגדו לקיומו הריבוני של מיעוט יהודי בקנה מידה כלשהוא. היטיב להגדיר זאת ברל לוקר, גם הוא מנהיג ציוני שכוח, כשאמר ב-1948 ש"יותר משהערבים חוששים משליטה יהודית, הם מפחדים מאמנציפציה ערבית שמדינה יהודית דמוקרטית מתקדמת עלולה לחולל באזור". 11 שנה קודם לכן, בפגישה שקיים דה הוז עם סמיר בק

א-ריפעאי, מזכיר ממשלת עבר הירדן, אמר בק להוז כי "אין בין הערבים אנשים אמיצים, שיסכימו להיות הראשונים לאמנסיפציה מהתרבוש ולשחרור האשה", אך הוסיף תקווה לפיה "כל זה בוא יבוא".

לבק כמו להוז לא היה ספק כי בכל מקרה, יהיה מספרם של יהודי ארץ ישראל אשר יהיה – 400 אלף ב-1937 או כנראה 13 מליון ב-2037 – כך או כך הם 'מיעוט' במזה"ת, אלא שבניגוד לרוב המיעוטים האחרים, 'המיעוט' היהודי – שהוא רוב בארצו אך לא יותר מכך – לא מוכן היה לכפוף ראשו לרוב הערבי (כפי שהקפידו לעשות זאת כל יתר המיעוטים – כולל היהודים – עד למאה ה-19). בדו"ח ועדת פיל מ-1937 עלה עניין זה במפורש: "שאלת המיעוטים" נכתב שם, "נעשתה בשנים האחרונות רווחת מאד הן באירופה והן באסיה [...] יש לעמוד בעוז, פנים אל פנים, מול שאלת מיעוטים זו ולטפל בה בכל התקיפות. היא מחייבת בינה מדינית גבוהה מאד מצד הנוגעים בדבר". על מידת 'הבינה המדינית' – לשון אחר לריסון עצמי ולרצון טוב – בצד הערבי, העיד לימים אליעזר (לסיה) גלילי, חבר מפא"י, היסטוריון ומומחה צבאי, ופעיל מרכזי ב'הגנה', בכנס חוקרים בנושא 'תכנית החלוקה' שהתקיים ב-1980:

"נחרתה במיוחד בזכרוני, מן הפסיפס העשיר של הופעות ודמויות שבימי הוועדה האנגלו-אמריקנית, אמירה גלוית לב מפי אחיינו של המופתי לשעבר, הלא הוא ג'מאל אל-חוסייני. לנוכח ההתנגדות הערבית המוחלטת לכל תכניות 'הפשרה', נשאל אל-חוסייני: מה איפוא יכול להיות הפתרון? תשובתו הפסוקה היתה: 'יכול להיות פתרון – פתרון על פי החרב – זאת קרה בהיסטוריה!'. חברי הוועדה לא הגיבו".

מכאן נגזרת התשובה לשאלה השנייה: הסכסוך לא היה קיים אילו הערבים היו מכירים בקיומו של עם יהודי ובזכותו לריבונות בלפחות חלק בחבל הארץ המוכר על ידי יהודים בשם 'ארץ ישראל' ושמבחינת הערבים הוא 'פלסטין' המהווה יחידה אחת בתוך 'מרחב ערבי' המשתרע מהאוקיינוס ועד למפרץ. לשיטתם, המקבלת ביטוי פומבי ורשמי גם היום (ע"ע 'מסמכי החזון', ראו פרק שלם בנושא בספר 'הפלסטינים בישראל' מאת דן שיפטן והאזינו לנאומים של ח"כ של 'המשותפת'), ליהודים יש מקום במרחב כזה אבל רק על בסיס היותם מיעוט האוחז ב'דת שמימית' (שהערבים כולם – מוסלמים כנוצרים – מכירים בנביאיה הגם שהללו הם חלק מ'ברית ישנה'), ובוודאי שלא על בסיס הגדרה 'לאומית' שהיא פועל יוצא של קולוניאליזם מערבי הנמשך לפי

תפיסה זו עד עצם היום הזה. טובים לסיכום עניין זה המשך דבריו של לסייה גלילי, באותו המקום:

"שאלה אחרת היא, מדוע הזמנה מתגרה וגלויה זו למלחמה [מפי חוסייני בפני הועדה האנגלו-אמריקנית, 1946], כפתרון שיכריע את גורל הארץ ויושביה, אינה מוזכרת ומובלטת מאז על ידינו, כתעודה הברורה ביותר, המשיבה חד משמעית על טיעוני הערבים ופרקליטיהם כנגד 'מזימת גירוש הערבים מן הארץ בכוח' של הציונות. דובר הערבים זרק אז בפנינו, ובפני הוועדה, את הכפפה בנחרצות וכמעט בהנאה. זהו ניגוד לבכי העשוקים, הנשמע מאז, אי פרסומה של 'כפפה' זו בוויכוח, בכרזה ושמה אף בתקליט, הוא אחד מגדולי המחדלים הזועקים שבהסברתנו בציבור. פרסומה, עשוי היה להיות המענה המזוקק ביותר לשאלה: 'מי אשם במלחמה'."

והנה הדברים מפורסמים בזה שוב. ועל דבריו הנכוחים של לסייה גלילי יש להוסיף היום את מה שעבורו היה ברור מאליו והיום כבר הפך אצל לא מעט אנשים לתהייה: ההתגרות של חוסייני מגונה לא 'רק' כי היא יוצאת עקרונית כנגד מאמץ להסדרת בעיה מסויימת בדרכי שלום, אלא כי היא מבטאת עמדה השוללת לחלוטין את זכות העמידה בכלל של צד מסויים, הצד היהודי.

רק על עצמי לספר ידעתי

מחברו של ספר זה, הוא יהודי-אתאיסט וציוני-ליברל. כיצד יתכן השילוב הזה? ראשית כל, זו עובדה. אני מכיר את עצמי ואומר על עצמי את האמת כפי שאני מכיר אותה. אך חשוב בהרבה מהמקרה היחיד שלי, הוא העובדה שרוב מנהיגי הציונות בתחילת דרכה היו יהודים חילוניים, אם לא לגמרי אתאיסטים, וכולם ללא יוצא מהכלל היו ציונים-ליברלים.

הכוונה בציונות-ליברלית היא לתפיסת עולם לפיה ליהודים יש זכות להגדרה עצמית כמו לכל קבוצת לאום אחרת בעולם כולו, כולל לערבים. על פי תפיסה זו, האנושות מורכבת מעמים שונים, והדרך להרמוניה של האנושות היא בקבלה הדדית. על פי תפיסה זו, כל עם מורכב מאנשים שונים, והדרך להרמוניה לאומית היא בקבלה הדדית של כל יחיד, כלומר שמירה על חופש המצפון שלו, חובתו של כל יחיד להיות חלק מהציבור ולתרום לו, וחובתם של המנהיגים לקדם מדיניות כלכלית המאפשרת לכולם רמת חיים טובה, חינוך, בריאות והבטחת קיום לעת זקנה.

מה פירוש 'יהודי-אתאיסט'? פשוטו כמשמעו: אדם הרואה עצמו חלק מהעם היהודי, אבל מבלי לבסס את זהותו היהודית על

פרשנות כזו או אחרת לקיומו של אלוהים או לדברים שאלוהים אמר או לא אמר. במלים אחרות, היהודי-האתאיסט איננו עוסק בשאלות תיאולוגיות, אלא בשאלות חברתיות, תרבותיות, פוליטיות וכלכליות. באחת: במקום תיאולוגיה, היסטוריה.

על המתודה

מה היא היסטוריה? כל מה שהתרחש בעבר על ידי אנשים, לטובת או לרעת אנשים, באמצעים אנושיים ובקנה מידה אנושי. גם לאמונה בבורא עולם היה תפקיד ויש עדיין תפקיד מבחינתם של אנשים רבים, אבל מי שמביט על העולם דרך המשקפיים של ההיסטוריה, נוקט זווית ראייה אנושית וזווית הראייה הזו היא הקריטריון שלו. אבל בהיסטוריה ניתן לדון רק אחרי שהיא קיבלה ביטוי מוחשי בצורה של מלים. מלים לא נכתבות או נאמרות מעצמן, ומכאן למשמעות השנייה של המושג 'היסטוריה': המוצר המוחשי שניתן לבחון אותו בכלים ביקורתיים. במקרה הזה מדובר בספר קצר, שהיקפו המצומצם נועד להקל על הקורא העסוק.

ארוך או קצר, המבחן איננו בכמות אלא באיכות. איכותה של טענה נובעת מהשאלות העומדות בבסיסה. במקרה הזה, הספר איננו מתכוון לתאר את כל שלבי הסכסוך ועוד פחות מכך את פרטיו, אלא להסביר את שורש הסכסוך ואת אפשרויות פתרונו, אם בכלל יש למלה הזו – 'פתרון' – את אותו המובן שיש לה בהקשרים אנושיים אחרים. שלבי הסכסוך חשובים, כפי שחשובים הפרטים. אין נוסחה מפורשת לקבוע את היחס בין העצים לבין היער, וזו אחריות שאיש המקצוע, ההיסטוריון, לוקח על עצמו כשהוא מנסה למקד את הדברים כך שהקורא, שמקצועו הוא אחר לגמרי, יוכל להבין את הדברים בשפת ליבם.

ההיסטוריון הוא איש מקצוע כמו כל בעל מקצוע אחר. היסטוריון, כמו ספורטאי, רופא או מהנדס, נדרש להתמחות בשורה ארוכה של נושאים, התמחות הכוללת צדדים עיוניים ומעשיים גם יחד. אף ספורטאי לא יגיד לרופא שיניים איך לטפל בשיניים שלו, ואף מנתח מוח לא יגיד למאמן קבוצת כדורגל כיצד עליו לבצע את תפקידו. העולם המודרני הוא עולם של חלוקת עבודה, ואין אדם שלא יודע זאת, לא רק באופן עקרוני ותיאורטי, אלא באופן מעשי. כי ללא הסכמה לגבי מקצועיותם של אחרים, לא היינו מעזים לעלות על אוטובוס, להכניס לפה תרופה, להפעיל מכשיר חשמלי או לפתוח את ברז המים בבית.

מצד שני, העולם המודרני מבוסס על ידע פתוח ונגיש. הרעיון הזה החל להתממש כבר בתקופת הרנסנס, הואץ על ידי מהפכת הדפוס ונסק בזכות האנציקלופדיסטים במאה ה-18, שמפעלם – איסוף ומיון ידע באופן רציונלי – בא היום לידי ביטוי באמצעות טכנולוגיות נוחות מאד המאפשרות לכל אדם גישה לכל סוגי הידע בלחיצת כפתור. מכאן, למרות שרובנו לא יטרח לעמוד על שורשי הסודות של כל המקצועות, דבר אחד ברור: איש המקצוע בעולם המודרני, לא יכול להתחבא מאחורי מסך של מסתוריות ולהופיע בפני הציבור כאותו 'קוסם מארץ עוץ', גיבור ספרו של פרנק באום שראה אור בשנת 1900. דורותי התמימה מגלה בזכות כלי קטן, שהקוסם אינו קוסם אלא אדם רגיל המושך בכמה חוטים ועושה שימוש בפיזיקה. היום אין צורך להגיע לעיר האיזמרגד על מנת לגלות זאת, אלא לפתוח ויקיפדיה.

ומדוע זה חשוב וכיצד זה קשור לספר הזה? התשובה פשוטה: כמעט כל פרט שיופיע בספר הזה ניתן לבדיקה עצמאית. באשר לדברים שאינם נמצאים (עדיין) במרשתת, הקורא המעוניין במקור עצמו, או בכל עניין אחר – פרשנות, הנחות יסוד, עמדות ערכיות – מוזמן לפנות למחבר: udimanor@gmail.com

יהיו אבל שיגידו, ובהגיון מסוים, שאין שום טעם לבקש מידע של 'מאחורי הקלעים' מצידו של המחבר, שכן הוא 'נגוע' בזווית ראייה ששימשה אותו לכתיבת הספר, והיא אותה זווית ראייה שתשבש את יכולתו להתמודד עם ביקורת. במלה אחת האומרת הכל לכאורה, הטענה היא שהואיל והמחבר הוא 'סובייקטיבי', אין סיכוי לאובייקטיביות. או בקיצור: הכל נראטיבי, או כפי שאמר זאת היסטוריון ממוצא ישראלי ב-1994, וחוזרים ושונים אחריו עד היום מעריצים שוטים: 'אין היסטוריה, יש היסטוריונים'.

אכן כן, סובייקטיביות היא נחלתו גם של מחברו של ספר זה. אלא שבניגוד לתפיסה רווחת, סובייקטיביות היא לא תכונה שלילית אלא יסוד היסודות של החיים האנושיים והחיים בטבע בכלל. אין צמח ואין בעל חיים שאיננו סובייקטיבי. אחרת הוא לא היה מתקיים. במלים אחרות, השאלה היא לא האם האדם הוא סובייקטיבי, אלא באיזה אופן הוא סובייקטיבי. עם זאת, איפיון מרכזי של התבונה האנושית – יהיו שיגידו שלכך כוונת המקרא כאשר דיבר על 'צלם אלוהים' – הוא היכולת של הסובייקט לנקוט ראייה אובייקטיבית.

אכן כן, כפי שכולנו יודעים, סובייקטיביות יכולה להוביל לאגואיזם צר-אופק, אבל אין בכך שום הכרח. כולנו מכירים אנשים הדואגים

לעצמם ודואגים לזולת גם יחד. במלים אחרות, הסובייקטיביות היא תכונה אנושית טבעית, אבל אין היא סותרת תכונה אנושית לא פחות טבעית, והיא היכולת לראות את הדברים מנקודת מבטם של אחרים, כלומר לנהוג באופן אובייקטיבי. באשר לטענה שהאדם, כמו כל יצור חי אחר, מוגבל בתפיסתו (גם כשהיא אובייקטיבית), הרי שלא רק שהיא חלה על מי שמותח ביקורת כנגד 'הסובייקטיביות', אלא שהיא טענה חסרת משמעות מעשית.

מנסיוני ארוך השנים כהיסטוריון וכמורה, למדתי שהדרך הטובה ביותר להפחית מנזקיה של סובייקטיביות צרת-אופק ואגוצנטרית, היא להציב את השאלה העומדת לדין למבחן הביקורת, זאת לפני שמתחילים במאמץ לתת עליה תשובה. במלים אחרות, על מנת שהתשובות על השאלות תהיינה אובייקטיביות, חייבים להבטיח שיש הסכמה על השאלה.

והשאלה היא שורש הסכסוך והאפשרויות לפתרוננו. על העובדה שיש סכסוך אין ויכוח. על השאלה האם הוא פתיר יש ויש. ספר זה מוביל למסקנה כי נכון לעכשיו, לסכסוך הזה, בהנתן מהותו – שלילה פלסטינית של זכות ההגדרה העצמית היהודית - אין 'פתרון' במובן המתמטי של המושג, אלא אם יתרחש נס ומספיק פלסטינים ישנו עמדתם והיו מוכנים להיאבק עליה. קביעה זו היא בגדר פרשנות, וכמו כל פרשנות מדעית, היא זקוקה לאישוש עובדתי, והיא ניתנת להפרכה, בדיוק באותה דרך: על מנת להפריך את מסקנות הספר, יש להציג פרשנות אחרת לעובדות המופיעות בו, להוסיף עובדות שאינן מופיעות בו, להציע הקשרים רלבנטיים אחרים שיתמכו בפרשנות חלופית, וכן הלאה. זו המתודה, ובמלה אחת היא כל כולה **נימוק**.

מה יש בספר

בפרק הראשון של הספר תוצג התנועה הציונית, שללא כל ספק, אם לא היתה באה לעולם, לא היה סכסוך לאומי בין יהודים לערבים. כוונת הפרק לפיכך היא להראות את הסיבות המקוריות של הציונות שלא נועדה ליצור סכסוך, אלא לתת מענה טוב לשאלה היהודית, שנוצרה במאה ה-19, על רקע האמנציפציה, האנטי-אמנציפציה והאוטו-אמנציפציה. אגב, עצם קיומם של יהודים (וכפי שנראה להלן, גם של פלסטינים) הוא ביטוי לסובייקטיביות (אבל לא יותר מאשר עצם קיומם של בני אדם, או לווייתנים וכיו"ב). מנקודת מבט קוסמית-אובייקטיבית, אין שום חשיבות אם יהודים, לווייתנים, או פלסטינים קיימים או לא. עצם

קיומם הוא סובייקטיבי, והנה לנו גם הוכחה לסובייקטיביות וגם המחשה לטענה שכשלעצמה היא לא בעיה אלא מציאות.

הפרק השני יציג את עלייתה של הלאומיות הערבית בכלל ואת הלאומיות הפלסטינית בפרט. גם על הלאומיות הזו, כמו על הציונות, אפשר לומר שאילו היא לא היתה באה לעולם לא היה סכסוך לאומי בין יהודים לערבים. אבל גם כאן הכוונה היא להצביע על ההגיון הפנימי של עליית הלאומיות הערבית, לא ככוח שבא להלחם בציונות או בכל גורם חיצוני אחר, אלא ככוח שבא לתת מענה לשאלה הערבית שנוצרה במאה ה-19, על רקע המודרניזציה, התפוררות האימפריה העות'מנית ודעיכתה של הדת כגורם החברתי המארגן הראשי.

הפרק השלישי יציג את התחנות הראשונות של הסכסוך, תוך התמקדות בתקופת הנוכחות הבריטית במזרח התיכון, ובעיקר בתקופת המנדט, 1920-1948. כוונת הפרק להראות שלמרות שלבריטים היו אינטרסים אימפריאליים, הסכסוך בין יהודים לערבים איננו פרי תחבולה בריטית אימפריאליסטית, גם אם לאינטרסים הבריטיים היתה השפעה על ההתפתחויות. בעניין זה חשוב להבהיר כבר כאן, שבניגוד לטענה רווחת הממוחזרת ללא הרף על ידי יוצרי דעת קהל, כמו מורים, עיתונאים, מורי דרך, מדריכי תיירים, ואפילו היסטוריונים, הסכסוך לא נבע מההונאה הבריטית כביכול, שנבעה מ"כפל הבטחות" שנתנה ממשלת הוד מלכותו לערבים, ליהודים ולצרפתים. במסגרת מצומצמת כמו הספר הזה, אי אפשר להכנס לכל הפרטים, ולכן נסתפק כאן בלומר את העיקר:

הסכמי סייקס-פיקו היו כלליים וטנטטיביים ותלויים בתוצאות המלחמה שב-1916 אף אחד לא ידע כיצד תסתיים. מכתבי חוסיין-מקמהון לא רק שהוציאו את ארץ ישראל מכל דיון עתידי, אלא שאין שום דמיון בינם לבין הצהרת בלפור. הצהרת בלפור היתה מסמך מדיניות רשמי שהוסכם על כל השותפות של בריטניה במהלך המלחמה (ארה"ב, צרפת, איטליה ורוסיה), ואילו מכתבי חוסיין-מקמהון היו הסכמה מקומית שיועדה לצורך הישגים טקטיים של הבריטים, הסכמה שהתבססה על תנאים שלא התקיימו: חוסיין אמר היה לתת לבריטים סיוע צבאי משמעותי נגד העות'מנים. בפועל, ללא התערבות צבאית בריטית, צבאו של חוסיין היה מושמד. רק בשנות ה-30 הפכה טענת "כפל ההבטחות" למיתוס פוליטי, שתפקידו היה לסייע לממשלה הבריטית להשתחרר ממחויבותם הרשמית לתנועה הציונית.

הפרק הרביעי יתמקד כולו במלחמת 1947-1949, שמבחינת היהודים היא מלחמת העצמאות, ומבחינת הפלסטינים היא האסון הלאומי שלהם, המוכר במלה 'נכבה'. בכוונת הפרק להדגיש את אחריותם המרכזית של הפלסטינים לעצם קיום המלחמה ולתוצאותיה. למרבה הצער, התעמולה הערבית בנושא, שראשיתה כבר עם סיום המלחמה ב-1949, היא כל כך מוצלחת, שאנשים רבים בעולם לא יודעים את עיקרי הסיפור, למרות שכפי שנאמר לעיל, רוב אם לא כל פרטיו נגישים היום בלחיצת כפתור.

הפרק החמישי יעמוד על עיקרי ההתפתחויות שהביאו למלחמת ששת הימים, ועל תוצאותיה המדיניות של המלחמה. בכוונת הפרק להראות כיצד המשך סירובם של הערבים להכיר במדינת ישראל שהצליחה להתבסס אחרי 1949, הוא סיבת המלחמה שהביאה לתבוסה ערבית מוחלטת ב-1967, ולהנצחת מצבם הגרוע של הפליטים הפלסטינים של 1948. בהמשך יציג הפרק את האפשרויות החדשות שנפתחו בבוקר ה-11 ביוני 1967, יום לאחר שנפסקו הקרבות.

הפרק הששי ילווה את התהליכים המדיניים המרכזיים בעשור שבין 1967 ל-1977. תהליך אחד התנהל מול מצרים וכלל שתי מלחמות ושלוש אחד. תהליך שני התנהל מול הירדנים והפלסטינים וכלל טרור בינלאומי, גרילה אזורית ומבוי סתום אחד. לאלו המחפשים בכוח סימטריה בין שני צידי הסכסוך, סימטריה המבוטאת קודם כל בצירוף הסימטרי 'סכסוך יהודי-פלסטיני', מספק העשור הזה את הדוגמא החזקה ביותר ל'החמצה' מדינית של ממש מהצד היהודי: רק בשל מעמדו החזק של שר הבטחון משה דיין (ושל יורשו שמעון פרס) לא הצליחו ממשלות 'העבודה' לקדם את 'האופציה הירדנית-פלסטינית' שיתכן והיתה חוסכת דם יהודי ופלסטיני רב. עם זאת, אין להבין מכך שהצד הפלסטיני והכלל-ערבי לא תרם גם בעשור זה את תרומתו להמשך הסכסוך.

הפרק השביעי יעסוק בהשלכות של ביקור סאדאת בכנסת בנובמבר 1977, על הסכסוך היהודי-פלסטיני. ראשיתו ב-1977 והוא מסתיים בהסכמי אוסלו (1993). תחנה חשובה תהיה 'מלחמת לבנון' שהחלה ביוני 1982, ו'האינתיפאדה' הפלסטינית שפרצה בדצמבר 1987. במרכזו של הפרק תוצג תמונת ראי מרתקת, של כוחות סטטוס-קוו וכוחות מומנטום שפעלו משני צידי המתרס, כלומר בקרב הצד הישראלי והצד הערבי גם יחד.

הפרק השמיני יעסוק בעיקרי הארועים ב-25 השנים האחרונות ובמשמעותם היחסית: ההתנחלויות הישראליות, עלייתו של ארגון

חמאס, המעורבות האיראנית בסכסוך, האביב הערבי הכושל, ו'הסכמי אברהם' בשנת 2020.

הפרק התשיעי והאחרון יסכם את הנושא, תוך התייחסות מחודשת לטענה המרכזית שעלתה בתחילתו של הספר, לפיה שורש הסכסוך בין יהודים לערבים בתקופתנו נובע מסירובם של הערבים להכיר בזכות קיומו של עם יהודי, ועוד פחות מכך בזכותו לריבונות בחלק כלשהוא של מה שנתפס בעיני הערבים כמרחב המחיה הערבי. מכאן נגזרת התשובה לשאלה השנייה: הסכסוך ייעלם כאשר תוכר זכותם של יהודים לריבונות בארץ ישראל.

פרק ראשון – מה היא ציונות?

תקציר תולדות האנושות

הנחת היסוד העומדת בבסיס הרעיון הציוני, משותפת למעשה לרוב האנשים לאורך תולדות האנושות. הנחת היסוד היא שהעובדה שהאנושות מורכבת מקבוצות שונות לא רק שאיננה מקרית, אלא שהיא יסוד היסודות של כל התארגנות חברתית. עם כל הכבוד לחזיונות מהסוג שהציעו אישים כמו ישוע, מוחמד וג'ון לנן, האנושות לא היתה, איננה ולא תהיה אחדותית, חפה מגיוון וחמור מכך – אמורה להרגיש בשל כך נקיפות מצפון. על פי מחקרים מקובלים, האנושות בימינו כוללת 8000 קבוצות שונות, ובני אדם עושים שימוש בכ-7400 שפות. בניגוד למה שאולי ניתן לחשוב, לא מדובר בגחמה או במקריות, אלא בפועל יוצא של תולדות האנושות, משחר הופעתה בפורמט של 'הומו-סאפיינס' לפני כרבע מליון שנה.

במונחים מופשטים אשר שימשו בין השאר את ההיסטוריון עזר גת, מדובר על 'תרבות-קרבנות שארות' (kin-culture) העומדת בבסיס היווצרותן של קבוצות שייכות שראשיתן במשפחה ואחריתן בקבוצת לאום. לא מדובר בתהליך קווי והכרחי, מהסיבה הפשוטה שלהוציא מגבולותיו האובייקטיביות של האדם (הוא אינו יכול לעוף והוא חייב לתדלק את גופו בכ-2000 קלוריות בכל יום, רצוי בצורה של חלבון מן החי), כל מה שקשור בהתנהגותו הוא סובייקטיבי. עם זאת, לא מדובר בסובייקטיביות חסרת גבולות, אלא במגוון העצום של האפשרויות העולות מנטייתו של האדם ברבע מליון שנות קיומו, לשתף פעולה עם זולתו, להתחרות כנגד זולתו או להפעיל אלימות על זולתו. שלושת אלו – שיתוף פעולה, תחרות ואלימות – מרכיבים את ה-DNA של ההיסטוריה האנושית. בקיצור: השאלה היא לא האם בני אדם מגוונים, אלא באיזה אופן, ובעיקר מה משמעותו של המגוון הזה מבחינת היחסים בין מרכיביה המרובים של האנושות.

העובדה הזו איננה מחייבת שום מערכת פוליטית מסוימת. ניתן לדמיין אנושות בעלת 8000 קבוצות, שמנוהלת על ידי ממשלה אחת העושה שימוש באמצעים טכנולוגיים מתוחכמים, כמו בסרטי מדע בדיוני, ובכך מונעת מכל אחת מהקבוצות הללו ביטוי עצמי. הדמיון מאפשר הכל, אבל כפי שהראו מחקרים היסטוריים מקיפים (ראו הספר Nations מאת עזר גת ואלכסנדר יעקובסון), ללאומיות שורשים היסטוריים ארוכים, עמוקים והגיוניים מנקודת

מבט אבולוציונית, גם אם נכון לומר שהלאומיות איננה מקשה אחת ושכמו כל נושא היסטורי אחר גם היא עוברת תהליכי שינוי וגם היא עתירת אפשרויות לטוב ולמוטב.

עם כל הכבוד לשאיפות נשגבות לעולם נטול זהויות בו כולם 'בני אדם' (כאילו שיש סתירה בין אנושיות לבין נטייה לתרבות מסוימת, כשלמעשה ההפך הוא הנכון) הלאומיות בצורה של מדינה היא תופעה הקיימת ברחבי העולם כבר אלפי שנים, מיפן במזרח ועד המדינה האצטקית בסוף מערב, וחשוב מכך - בדורות האחרונים מערכת בינלאומית המורכבת ממדינות לאום, ועל פי המוסר הבינלאומי המקובל, כל מדינה כזו מבוססת על כיבוד זכויות המצפון של כל אחד מאזרחיה, ועל חובתו של כל אזרח לכבד את זולתו, ועל זכותו של כל אזרח להשתייך לקבוצת זהות ייחודית על פי תפיסתו, ועל חובתן של אלו לכבד את הכלל. בתהליך מפותל שראשיתו במאה ה-16 והוא ממשיך עד עצם היום הזה, גובשה מערכת מושגים מקבילים (ומגבילים): זכות ההגדרה העצמית, הזכות לחופש המצפון וזכויות המיעוטים.

כל זכות כזו חשובה באותה מידה, ומכאן שכל זכות כזו הופכת לחובת-ריסון עצמי שבלעדיה לא יתכן לשמור על האיזון בין שלושתן. בשתי מלים מוכר עקרון זה כ'איזונים ובלמים'. הללו נחוצים לא 'רק' לצורך ניהול היחסים בין זרועותיה של המדינה ('המחוקקת', 'המבצעת', 'השופטת'), אלא עוד יותר בין כל ההתארגנויות האנושיות הנובעות מכל אחת מהזכויות הנזכרות, מרמת הפרט במסגרת משפחתו הגרעינית, ועד לרמה הכלל-אנושית (ומי יודע, בעתיד ברמה הבין-גלקטית). נכון להיום ובעתיד הנראה לעין, סביר שלא ישתנה היחס בין מספר הזהויות (כ-8000) למספר מדינות הלאום (כ-200), אבל אין בכך לפגוע בעקרון המתואר הנשען כאמור על התפתחותה של האנושות ב-200 אלף שנות קיומו של ההומו-סאפיינס.

אז מה היא ציונות

מנקודת המבט הזו, הציונות היא הביטוי היהודי של כל זה. הציונות תבעה קודם כל את זכותם של יהודים להקים לעצמם מדינת לאום בארץ ישראל, אבל היא תמכה בעקרון זכויות המיעוט היהודיות בכל מקום – כמו פולין למשל – בו היהודים היו מיעוט משמעותי, והיא כמובן תמכה במלים ובמעשים במימוש זכותו של כל יהודי להגדרה עצמית. מאותה נקודת מבט, ניתן להבין מדוע היו ועדיין ישנם יהודים שמוכנים להסתפק במעמד של אזרחים

שווי זכויות במדינות לאום של אחרים. יהודי ארגנטינה אינם פחות יהודים מיהודי בריטניה, ויהודי צרפת אינם פחות יהודים מיהודי מדינת ישראל.

מצד שני, אחרי יותר מ-120 שנים של ציונות, העובדה היא שרוב היהודים, גם אם הם אזרחים גאים של מדינות רבות, רואים בציונות ובמדינת ישראל מוקד להזדהות רגשית ומעשית גם יחד. אך לא תמיד כך היו פני הדברים. הציונות היא ביטוי לעקרון של האוטו-אמנציפציה, אותו עקרון ששימש במאה ה-19 את היוונים, את האירים, את הצ'כים או את האיטלקים והסרבים. אבל מעצם ההגדרה, ברור שמבחינה היסטורית קדמה האמנציפציה לאוטו-אמנציפציה. זאת ועוד: האמנציפציה שהפכה לעקרון פוליטי חשוב באירופה בתחילת המאה ה-19, היתה עבור יהודים רבים הדרך הטובה ביותר. רעיונות של אוטו-אמנציפציה יהודית הגיעו יחסית מאוחר יותר. היוונים נלחמו על עצמאותם כבר ב-1821, ואילו התנועה הציונית נוסדה רק ב-1897.

ההשוואה בין יהודים ליוונים טובה, כי גם על פי התיאוריות הרווחות אך המוטעות, לפיהן הלאומיות היא המצאה מודרנית ומלאכותית, גם היוונים וגם היהודים הם יוצאים מהכלל. מוסכם על כל החוקרים שמדובר בעמים עתיקים, ולכן עולה השאלה, מדוע היוונים הקדימו לאמץ את עקרון ההגדרה העצמית, ואילו היהודים לא. נקודת המוצא לדיון הזה היא המהפכה הצרפתית, שהביאה לכך שלראשונה בהיסטוריה, יהודים קיבלו זכויות אזרח מלאות. בתהליך שנמשך כמה עשרות שנים, קיבלו יהודי אירופה כולה את אותן זכויות. כך היה גם באמריקה, קודם בצפונית ואחר כך בדרומית. אבל מצד שני, העבר היהודי שהתאפיין בבדלנות חברתית שנבע מהשקפה תיאולוגית, הביא לכך שהרוב הלא-יהודי דרש מיהודים לוותר על זהותם היהודית. מצד אחד הדרישה הזו עמדה בסתירה לעקרון החירות ('חופש המצפון'), אבל מצד שני היא עלתה בקנה אחד עם עקרונות השוויון והאחוה. על הדרישה הזו הגיבו היהודים בשלוש דרכים.

הדרך הראשונה היתה הסכמה מלאה להגביל את ביטויי הזהות היהודית למינימום במקום ובזמן. זו היתה התשתית העקרונית של 'היהדות הרפורמית'. הדרך השנייה היתה שלילה מוחלטת של הדרישה הזו, דבר שהביא לאימוץ גישה אזרחית מינימליסטית בבחינת 'דינא דמלכותא', דבר שעמד ביסוד 'היהדות החרדית' שהופיעה על במת ההיסטוריה רק במאה ה-19. הדרך השלישית היתה האוטו-אמנציפציה, שבפרפראזה על

הדברים המיוחסים למשה מנדלסון, רצתה ליצור מצב בו יהודי יהיה יהודי גם בביתו וגם בצאתו. זו היתה התשתית העקרונית של הלאומיות היהודית: גם בגרסא האוטונומיסטית שלה שנשלה, וגם לגרסא הציונית שלה, שהצליחה מעל למשוער.

ב-1948 הוקמה מדינת ישראל. דיבורים על עצמאות לאומית החלו לא לפני 1937. אמנם ספרו המפורסם של הרצל נקרא 'מדינת היהודים', אך בכל המסמכים הרשמיים, גם של ציונים וגם של המערכת הבינלאומית, עד 1937 דובר על 'בית לאומי'. הסיבה לכך לא היתה בהכרח טקטית. השאיפה העליונה של התנועה הציונית היתה לאפשר ליהודים לעלות ולהתיישב בארץ ישראל. אבל, תנאי לכך היתה הסכמה של כל הגורמים המערבים. מהרגע הראשון התנגדו הערבים לעלייה יהודית חופשית, וזו הסיבה שממשלת המנדט לקחה על עצמה לאפשר את התנאים להגירה ולהתיישבות יהודית. התנועה הציונית החלה לדבר באופן מפורש על מדינה, רק ברגע בו התברר כי הערבים לא עומדים לשנות את עמדתם, וכי הבריטים, מסיבות הגיוניות שלהם, עומדים לוותר על עקרונות המנדט והצהרת בלפור.

עד 1937 ניסתה התנועה הציונית לחפש דרכים שונות ומשונות לפתור את הבעיה. אחד הרעיונות היה 'פשרה קונסטוטוציונית' כלומר הקמת ממשלה משותפת שתכבד מצד אחד את הרוב הערבי המוחלט ומצד שני את השאיפה היהודית לעלייה ולהתיישבות. רעיון אחר היה קנטוניזציה ועוד רעיון נודע בכינוי 'הפדרציה הערבית' או 'ארצות הברית של המזרח התיכון' כפי שכינה זאת יעקובסון ב-1923, לפיו תוקם מדינה גדולה שתכלול את שטח המנדט, את ירדן, את סוריה ואולי אף את לבנון, במסגרתה תוכרז ארץ ישראל כאזור אוטונומי בו ימשיך להתגבש הבית הלאומי היהודי. על פי הרעיון הזה, העלייה וההתיישבות היהודית יתמשו רק באזור 'היהודי'.

היו מנהיגים ערבים, כמו המלך עבדאללה, המלך של ממלכת עבר הירדן, שקיבלו את הרעיון, אבל אפילו הוא, שתמיד נחשד על ידי מנהיגים ערבים אחרים, כערבי פרו-ציוני, סירב לעקרון העלייה החופשית. המקסימום שהוא היה מוכן לקבל, היה היווצרות של מיעוט יהודי של לא יותר מ-40% מהאוכלוסייה של ארץ ישראל המנדטורית. עם כל הרצון הטוב להימנע מסכסוך אלים, ההנהגה הציונית לא יכלה לקבל את הרעיון הזה. כאשר ב-1937 עלה בפעם הראשונה על השולחן רעיון החלוקה, אימצו אותו היהודים בלב כבד, אך מתוך הבנה פרגמטית, לפיה עדיפה ריבונות על

חלק מהארץ, מאשר המשך הדרדרות המצב. מאז 1930 הלכה והתגברה הנסיגה הבריטית מעקרונות הצהרת בלפור, והכתובת היתה על הקיר: הפקדת מפתחות הארץ כולה בידי הערבים.

פרק שני – הלאומיות הערבית

קיומם של ערבים ידוע בספרות של העולם העתיק, כמו למשל בתנ"ך. בשנת 106 לספירה הופיעה על מפת האימפריה הרומית 'פרובינקיה ערביה' שכללה את כל סיני, הנגב וחבל מואב. פירוש המלה ערבי לא ברור אבל באחד המקומות בו הוא מופיע בתנ"ך, המשמעות היא גיאוגרפית: ערבי הוא מי שחי בחצי האי ערב. במקומות אחרים בתנ"ך, מופיעה המלה במשמעות של מי שגר באזור ערבות. בשפות שמיות למלה הזו משמעויות של מערב, שקיעה, מדבר, עירוב וסחר, מלים המשקפות אורח חיים נוודי. בקוראן המילה "ערבי" משמשת רק כשם תואר.

לקוראן תפקיד מרכזי בהבנת הנושא. הקוראן כתוב בערבית, והוא ממשיך לשמש את כל המוסלמים רק בשפה הזו. כידוע, לא כל המוסלמים הם ערבים, ולא כל הערבים הם מוסלמים. אבל הקשר בין אסלאם לערביות התקיים מרגע הופעת האסלאם במאה ה-7 לספירה. אמנם בתקופת האימפריה העות'מנית, שבארץ ישראל נמשכה מ-1516 עד 1918, השפה המנהלית היתה תורכית ולא ערבית, אבל הנוכחות של השפה הערבית היתה ברורה בזכות הקוראן. כאשר החלה האימפריה העות'מנית לאבד מעוצמתה, תהליך שהחל לכל המאוחר במאה ה-18, הלכה ועלתה תפיסת עולם חלופית במרכז תודעת הערביות. אם מתבוננים במפת האימפריה העות'מנית, רואים שמדרום לתורכיה של ימינו, רוב הארצות הן ביתם של דוברי ערבית. ממרוקו במערב ועד עירק של ימינו במזרח, ומסוריה ולבנון בצפון ועד תימן וסעודיה בדרום. בנוסף, רוב התושבים באזור זה הם מוסלמים-סונים. לצד הקירבה הלשונית והתרבותית, ולצד הזהות הדתית המשותפת, עמדה גם הגאווה על היותם של הערבים הצאצאים של השבטים שהנהיג מוחמד מאות שנים קודם לכן.

כבר במאה ה-19, במקביל לעליית הרעיון הלאומי באירופה, ניתן לגלות סימנים ראשונים של תודעה לאומית ערבית, שנושאה שאפו לרשת את מקומה של האימפריה העות'מנית, על סמך תפיסות של עבר ועתיד גם יחד. העתיד אמור היה להיות מודרני, והוא נתפס כהמשכו של העבר - העות'מנים הרי היו ממשיכי האחדות המוסלמית, אותה אחדות שיצר מוחמד. מתוך הבנה שהעות'מנים הגיעו לסוף דרכם ההיסטורית, אך מתוך רצון לשמור על אחדות כלל-אזורית, המסקנה היתה שהלאומיות הערבית היא זו שצריכה לבוא במקום האחדות המוסלמית-עות'מנית. רעיונות אלו התקבלו בחיוב על ידי ערבים-נוצרים ועל ידי מיעוטים אחרים,

כמו הכורדים, היהודים והדרוזים. אבל בפועל עקרונות השוויון האלו, שנגזרו גם מהרעיון הלאומי וגם מהערכים המודרניים של הליברליזם, לא נקלטו במזרח התיכון, שכפי שהראתה ההיסטוריונית הישראלית עפרה בנג'ו במחקרה הרבים, מתאפיין בחוסר סובלנות כלפי מיעוטים.

יש לזכור שהתרבות הערבית הטרומ-אסלאמית היתה תרבות שבטית, יסוד חברתי שהאסלאם פעל כנגדו בחריפות, מכיוון שכמו כל דת מונותאיסטית, גם האסלאם תפס עצמו כנושא בשורה אוניברסלית על-שבטית ועל-לאומית. אבל הצלחת האסלאם בנושא זה היתה חלקית בלבד. הסיבות לכך הן אותה פרה-היסטוריה אנושית עמוקה שהוזכרה לעיל (kin-culture), שעליה יש להוסיף את המקדמות הגיאוגרפיות הקונקרטיים של האזור, שהשפיעה על התרבות, על החברה, על הכלכלה ועל הפוליטיקה. החלק הדרומי-מזרחי של המזרח התיכון הוא אזור יבש כמעט לחלוטין, ומכאן שרק נאמנות שבטית הבטיחה הישרדות שתנאי לה היה שליטה במקורות מים, שנועדו לא 'רק' לצרכים האנושיים, אלא כדי להשקות את הגמלים ששימשו את הערבים לצורך מעבר במדבר, כשהם נושאים על גבם סחורה יקרה כמו תבלינים.

לא בכדי הצליח האסלאם יותר בישובים עירוניים. עצם העובדה שבערבית נקראת עיר בשם 'מדינה', מלה שהשורש שלה הוא 'חוק', משקפת את ההבדל בין גיאוגרפיה טבעית שגזרה חוק-טבע, לבין גיאוגרפיה עירונית שם שלט חוק-דת ('שריעה'). זו היתה הסיבה שגם הרעיון הלאומי הערבי שהתחזק במאה ה-19, לא ביטל את עקרון השבטיות. במלים אחרות, כשם שהאסלאם נכשל יחסית בניסיונו ליצור אוניברסליזציה של הזהות החברתית הערבית, כך נכשלה גם הלאומיות הערבית במאמציה ליצור שוויון בין כל דוברי הערבית, שכללו כאמור גם קבוצות אתניות לא-ערביות, כולל יהודים.

הצלחת האימפריה העות'מנית ביצירת זהות כלל-מוסלמית באה לידי ביטוי בעובדה שכאשר במאה ה-19 נשאל תושב האזור לזהותו, התשובה היתה שילוב של הזהות הרחבה ביותר - אסלאם בדרך כלל - והמקומית ביותר: הישוב בו הוא גר או המקום ממנו בא, דבר הבא לידי ביטוי בשמות משפחה כמו 'אל-מצרי', 'בושניאקי' וכדומה. ערבים שחיו בארץ ישראל, לא זיהו את עצמם כפלסטינים, ואפילו לא כסורים, ובוודאי לא כירדנים. הם היו מוסלמים מהעיר נאבלוס (שכם) או מאל-קודס (ירושלים).

וכדומה. הלאומיות הערבית בראשיתה שאפה להיות פאן-ערבית, והרעיון הזה ימשיך ללוות את הפוליטיקה של האזור, ומכמה בחינות הוא מתקיים עד היום הזה. אבל במהרה הפאן-ערביות הוחלפה בערביות ארצית, כמו למשל זו שהתפתחה במצרים.

גיאוגרפיה והיסטוריה

המקרה של מצרים מיוחד, כי הוא דומה למקרה היווני במובן הזה שמדובר בתרבות עתיקה מאד, שעל עצם קיומה אפשר להתרשם קודם כל מהמונומנטים האדירים שהותירה אחריה, בראשן הפירמידות. העיתון החשוב ביותר במצרים נקרא 'הפירמידות' (אל-אהרם) ולא במקרה. העיתון נוסד בסוף המאה ה-19, ושמו משקף את התהליכים הרעיוניים המתוארים. אך ביסוד התודעה המצרית ההיסטורית עומדת קודם כל הגיאוגרפיה של הנילוס, שמצידי היה הבסיס ליצירת האימפריה המצרית. שורשיה הארציים-לאומיים של מצרים באים לידי ביטוי גם בכינוי של הארץ הזו כ'אם האנושות', וגם בעובדה שבשפות לטיניות שמה של הארץ לקוח משמם של הקופטים, תושבי ארץ הנילוס שאימצו את הנצרות בשלביה המוקדמים.

האסלאם השתלט על מצרים רק במאה ה-7, ובהמשך הפכה קהיר לאחד המרכזים החשובים ביותר של דת חדשה זו, כפי שמלמדת אוניברסיטת אל-אזהר, מוסד ללימודי אסלאם הקיים כבר משלהי המאה ה-10. נוכחותו החזקה של האסלאם עמדה בדרכם של לאומנים מצרים לדלג מעל העבר המוסלמי – קל וחומר למחוק אותו – ולבסס את הזהות המצרית רק על העבר הפרעוני. כך או כך, בפועל רואים עצמם מרבית המצרים גם כבעלי זהות מצרית ייחודית אבל גם כתושביה הגאים של המדינה הערבית החשובה ביותר, דבר המקובל גם על רוב שכניהם כולל ישראל, וגם בעולם כולו.

דוגמא נוספת להשפעתה של הגיאוגרפיה על ההיסטוריה היא ערב הסעודית, הארץ בה עלה מוחמד, והארץ בה עד היום נמצאים המקומות הקדושים ביותר לאסלאם: מכה ומדינה. חצי האי ערב משתרע על שטח עצום, שמבחינה גיאוגרפית מסתיים באופן ברור במסופוטמיה, האזור הרטוב ביותר במזרח התיכון. כבר במאה ה-18, עוד לפני חדירת המערב (1798), קמה ברחבי חצי האי ערב תנועה מוסלמית מקומית-ארצית – הוואהביה – שלפחות מבחינה זו (המקומיות הארצית), הגם שהיא התבססה על פרשנות אדוקה ולא-סובלנית במיוחד של האסלאם הסוני, ניתן לראותה כמבשרת של לאומיות.

מסופוטמיה של ימינו כוללת היום שלוש מדינות מובחנות: עירק, סוריה ולבנון, שירשו את מקומן של מדינות רבות שפעלו בעת העתיקה, כמו עמון, מואב וממלכת ישראל, שנחקו מהמפה על ידי אימפריות כמו אשור ובבל. אבל בה במידה – בזכות הגיאוגרפיה הייחודית שלה – מסופוטמיה היתה גם ביתם של מיעוטים רבים, שכפועל יוצא מחוסר הסובלנות האופייני לאסלאם הסוני, נקטו באסטרטגיה של התגוננות, כפי שמעידים הכורדים, הדרוזים, המארונים ומאוחר יותר הצ'רקסים. הגיאוגרפיה הייחודית של 'הסהר הפורה' מסבירה מצד אחד את הבידול בינו לבין ערב הסעודית ואיראן, אך גם את ההיסטוריה של אי-היציבות שאפיינה את המדינות שקמו במסגרת אותו 'סהר פורה', אי יציבות הנמשכת ללא הפסקה מימי קדם עד עצם היום הזה.

תמונה לא שווה אלף מלים – גיאוגרפיה ומתמטיקה

הסקירה הגיאוגרפית הזו נחוצה קודם כל על מנת להבין את המתח הבלתי פתור שבין עקרון האחדות הערבית, שכאמור רצתה להמשיך את האחדות המוסלמית שקיבלה ייצוג באימפריה העות'מנית, לבין עקרון הפילוג הערבי, הנשען על גיאוגרפיה ברורה למדי הקשורה קודם כל במים. אבל היא חיונית מנקודת המבט המעסיקה את הפרק הזה: הלאומיות הפלסטינית. היכן 'פלסטין' מנקודת המבט הזו? לאיזו חטיבה גיאוגרפית 'טבעית' היא שייכת? על שאלה זו יש להשיב קודם כל על דרך השלילה: פלסטין היא בוודאי לא חלק ממצרים ולא חלק מסעודיה. היא המשך ישיר של עבר הירדן המזרחי, אבל רק עד האזור המדברי. הגליל העליון של פלסטין בת זמננו הוא ללא ספק המשך של דרום לבנון, בדיוק כפי שהגולן מתמזג בדרום סוריה. אבל בפועל, הן עקרונית, הן תיאורטית והן היסטורית, פלסטין לא היתה חטיבה גיאוגרפית מובנת מאליה.

הצירוף 'לאומיות-פלסטינית' שמקובל היום ככותרת של התנועה הפלסטינית להחזרת הזכויות של הערבים הפלסטינים בפלסטין, לא היה קיים בראשית הופעת הלאומיות הערבית בפלסטין. טענה זו נשמעת כפרדוקס. אבל אם מבחינים בין פלסטין כשם של ארץ במובן הגיאוגרפי, לבין פלסטין כמושג פוליטי, הרי שלא מדובר כלל בפרדוקס. למה הדבר דומה? לשימוש הרווח היום במושג 'אמריקה' כמלה נרדפת למדינה פדרלית בשם ארצות הברית, לעומת השימוש במושג 'אמריקה' כמושג המתייחס מאז 1498 ליבשת שלא היתה מוכרת באירופה עד 1492. הגנרל חוסה דה סן-מרטין, אחד ממשחררי אמריקה בתחילת המאה ה-19, דיבר

על עצמו ועל שותפים אחרים לרעיונותיו, כמו ג'ורג' וושינגטון וסימון בוליבר, כעל 'אמריקנים'. במלים אחרות, בתחילת המאה ה-19, המושג 'אמריקה' שימש גם לגיאוגרפיה וגם לפוליטיקה. באופן מהופך, עד 1920 המושג 'פלסטיין' שימש בקושי כמושג גיאוגרפי, ובוודאי לא כפוליטי. מושגים אלו אוחדו לא לפני 1937.

המושג פלשתינה הומצא על ידי הרומאים במאה ה-2 לספירה. נוצרים כינו את הארץ הזו 'ארץ הקודש', ובתקופת הכיבוש הערבי אזור מסויים בארץ הזו כונה 'ג'ונד-פלסטיין'. אין ולא יכולה להיות הסכמה מוחלטת לגבי גבולותיה הגיאוגרפיים של ארץ ישראל, או 'ארץ הקודש' או 'פלסטיין' אם לנקוט במושג המשמש היום את התנועה הלאומית הפלסטינית. אבל אם לשפוט על פי ההיסטוריה הגיאוגרפית עולה תמונה ברורה למדי: הירדן עובר בליבה של הארץ ולא מסמן את גבולה המזרחי כפי שמונן מאיליו בימינו. די להביט במפות של הגיאוגרפיה המקראית ולהשוותן להגיון הגיאוגרפי של האימפריה הרומית ולאחר מכן של גורמים אחרים ששהו בארץ תקופות כאלו ואחרות. 'אפילו' המושג 'סוריה הדרומית' מקפל בתוכו את ההגיון הגיאוגרפי הזה.

על יסוד ההגיון ההיסטורי הזה הציגה התנועה הציונית את המפה המושכחת שלה בפני מנהיגי העולם ב-1919: ארץ ישראל השתרעה מדרום לליטני, ממערב למסילה החיג'אזית ועד למפרץ אילת, ונהר הירדן עבר כמונן בליבה. מנהיגי התנועה הציונית אותו הזמן הקפידו להבהיר באותה הזדמנות את ההגיון הגיאוגרפי-כלכלי של המפה שהציעו: מקורות המים בצפון אמורים היו להיות הבסיס לפיתוחה של הארץ באמצעות חשמל שיופק מהם. הבריטים שכבר שלטו בארץ מאז 1918 קיבלו את ההגיון הזה במלואו.

אלא שב-1922 נפל דבר: מסיבות עליהם עמדו היסטוריונים כמו ישעיהו פרידמן, החליטו הבריטים לחלק את הארץ ולהפוך את נהר הירדן לגבולה המזרחי. עם זאת, המנדט שהופקד בידיהם כלל את שתי הגדות, והמושל הבריטי שישב בירושלים הופקד על ענייני שתייהן. המשמעות המעשית המרכזית של חלוקה זו היתה להצר את צעדי המפעל הציוני ולהגביל את המחוייבות הבריטית לבית לאומי לארץ ישראל המערבית בלבד. כאשר החליטו הבריטים לעשות שימוש במושג 'פלשתינה' כשמה של א"י המערבית, התנגדו לכך גם היהודים וגם הערבים שהמשיכו לראות בארץ כולה את 'סוריה הדרומית' ורובם כמונן התנגדו לעצם שלטון המנדט, קל וחומר למחוייבותו לציונות. היהודים

מצידם המשיכו רובם ככולם להתייחס לא"י המזרחית כאל חלק טבעי של ארץ ישראל, ובינתיים הם דרשו שליד המלה פלשתינה תופיע המלה 'א"י' (ראשי תיבות של ארץ-ישראל).

המושג 'פלסטין' אמנם הופיע במשמעות פוליטית לפני 1922, אך באופן מקומי: עיתון בשם 'פלסטין' החל לצאת לאור ביפו בשנת 1911, אך מטרתו לא היתה אלא לקחת חלק פעיל בקידום האפשרויות שנוצרו – כך רצו רבים להאמין – אחרי מהפכת 'התורכים הצעירים' ב-1908, לדמוקרטיזציה ולביזור פוליטי באימפריה. לסיכום, לא ב-1911, וגם לא ב-1922, ייצג המושג 'פלסטין' גיאוגרפיה קונקרטיית מבחינה ערבית.

התנועה הלאומית הפלסטינית בימינו עושה שימוש קבוע בתמונה עליה ארבע מפות, באמצעותה הם מראים לכל מי שרוצה לשמוע, כיצד איבדו הפלסטינים את אדמתם ליהודים. במפה הראשונה בתמונה, צבועה כל הארץ בצבע ירוק, הצבע המסמל את האסלאם, והמסר ברור: עד 1947 כל הארץ הזו היתה פלסטינית. על המפה השנייה, שכותרתה 1947, סימון ירוק התופס 44% מהשטח. השלישית, שכותרתה 1967 (אבל היא מתייחסת לקווי שביתת הנשק של 1949), מסומנת בירוק התופס 22% מהשטח. על המפה הרביעית, שכותרתה 2020, כמה כתמים ירוקים שמכסים 15% מהשטח.



נהוג לומר שתמונה אחת שווה אלף מלים, אבל הטענה הזו היא עוד קלישאה עממית שברוב המקרים לא רק שאיננה נכונה אלא שבמקרה הזה היא מוטעית לחלוטין. מדוע? כי כאשר התעוררה הלאומיות הערבית באזור הגיאוגרפי המוכר בשם פלשתינה, רוב הערבים, כמה מאות אלפים בסך הכל, לא חשבו במושגים לאומיים-פלסטיניים, ואילו כמה קבוצות עלית דיברו על

הגיאוגרפיה 'הפלסטינית' כחלק מהגיאופוליטיקה של 'סוריה הגדולה', שלשיטתה כללה את האזור בו מתקיימות לבנון, סוריה, ירדן וישראל.

על פי הגיון גיאופוליטי זה, כלומר בהמשך לתפיסתם העצמית של הפלסטינים בראשית דרכם, הרי שעל פי תפיסת 'סוריה הגדולה', השטח אותו כביכול "איבדו" הערבים מ-1946 ועד ימינו הוא לא יותר מאשר 8% (24,000 קמ"ר מתוך 310,000). אבל גם מנקודת מבט מצומצמת יותר – זו ששימשה את חבר הלאומים ב-1920 - הסיפור דומה למדי. מדובר בחבל ארץ שהיום יושבים עליו אזרחיהן של שלוש ישויות מדיניות: ירדן, הרשות הפלסטינית ומדינת ישראל. במקרה הזה, השטח אותו כביכול "איבדו" הערבים מ-1946 ועד ימינו הוא לא יותר מאשר 20% (24,000 קמ"ר מתוך 117,000).

הפיתוי לשחק במספרים גדול, אולי כי מספרים – בניגוד לרעיונות – הם מוחלטים ו'מדברים בעד עצמם' כביכול. על רקע התעמולה הפלסטינית המוצלחת יש להודות, הפיתוי רק גדול יותר. ובכן, 'פלסטין' אותה תובעים לעצמם – ולעצמם בלבד – הלאומנים הפלסטינים, היא כאמור כל מה שלא כל המדינות הערביות האחרות. מדינות ערביות אחרות אלו ירשו את מקומה של האימפריה העות'מנית. אמנם בעולמנו עקרון 'הצדק החלוקתי' הוא רק נקודת ייחוס מוסרית ולא סרגל לקביעת גודלן של ארצות (בקנדה למשל 37 מיליון נפש על שטח של 9 מיליון קמ"ר, ואילו רק במטרופולין של מקסיקו-סיטי יותר מ-23 מיליון על שטח של פחות מ-5,000 קמ"ר), אבל לצורך העניין ננקוט גם בו. להלן הנתונים: שטחה של האימפריה העות'מנית בשיאה היה כ-5 מיליון קמ"ר. מבין 35 מיליון נתיניה, חצי מיליון היו יהודים. אם לסורים שפעם היו נתינים עות'מנים, או לטורקים שפעם היו עות'מנים, או למצרים שפעם היו עות'מנים 'מגיעה' מדינה, הרי שגם ליהודים על פי המתמטיקה של הצדק החלוקתי, השטח לו ראויים היהודים הוא כחלקם היחסי באוכלוסייה, כלומר 1:70, שהם 71,428 קמ"ר, כלומר פי 2.5 משטחה של ארץ-ישראל המנדטורית.

על פי אותו משחק במספרים, הואיל ועם פלסטיני לא היה קיים בתקופה העות'מנית, הרי שהשטח המיועד לפלסטינים לחלוקה צודקת מתוך שטחה של האימפריה שהתפרקה, הוא אפס. אפשרות אחרת היא ללכת בעקבות ההגיון הפוליטי של הפלסטינים ב-1920, ולבדוק מה השטח שקיבלה סוריה, שאמנם לא הצליחה לממש את כוונתה להיות גדולה, אך נותרה

ובאמתחתה לא פחות מ-183 אלף קמ"ר, יותר מ-3.5% משטחי האימפריה העות'מנית. עוד אפשרות מתמטית נשענת על ההנחה שלמרות זהותו העצמית ב-1920, בכל זאת התקיים עם פלסטיני מקומי ב'פלשתינה' כפי שהוגדרה ע"י חבר הלאומים, וכי השטח העומד לרשותו על פי עקרונות הצדק החלוקתי, הוא אחד משניים: השטח עליו חיו בפועל ערבים במה שלימים נהיה 'פלסטיין' (מדובר בלא יותר מ-4,000 קמ"ר), או החלק היחסי של השטח כפונקציה של החלק היחסי של האוכלוסייה הזו בכלל תושבי האימפריה העות'מנית, כלומר כ-73,000 קמ"ר, כשטח 'המגיע' ליהודים.

גיאוגרפיה, חברה ופוליטיקה

התפיסה הרואה בארץ שמשני צידי נהר הירדן חטיבה גיאוגרפית אחת, נשענה גם על היסטוריה קדומה וגם על מציאות חברתית-תרבותית ברורה מאד. למושגים 'עבר הירדן' ו'הגדה המערבית' היתה משמעות גיאוגרפית בלבד. הם לא התייחסו לשתי מדינות נפרדות, אלא לשני הצדדים של נהר אחד שעבר באמצע הארץ שהיתה מאוחדת כידוע כבר בתקופת התנ"ך. ערבים משני צידי הנהר ראו עצמם כשייכים לאותו עם וקיימו ביניהם קשרי חיתון, תרבות ומסחר. ראשוני הלאומיים הערבים בארץ, שישבו במקומות כמו יפו, חיפה, שכם ואל-קודס, למדו את תורת הלאומיות הערבית מהוגי דעות סורים, לבנונים ומצרים. החידוש הפלסטיני החל מתפתח ביחס לגורם מיוחד: הלאומיות היהודית.

מבשרי הלאומיות הערבית בכל מקום אחר, התמודדו עם נוכחות זרה. גם לבריטים במצרים או לצרפתים בסוריה היה ברור שיום אחד תסתיים נוכחותם בארצות אלה. אבל המקרה של פלסטיין היה אחר. הבריטים ראו עצמם כגורם זר שזמנו קצוב, אבל היהודים ראו עצמם כבני עם עתיק השב לארצו. זאת ועוד: עם עליית הלאומיות המקומית במאה ה-19, נחשדו רוב היהודים כזרים מצד אזרחי המדינות מהן הם יצאו. כך היה בפולין, רומניה, בולגריה, רוסיה והונגריה, אך גם בצרפת ומאוחר יותר באלג'יריה, מרוקו, מצרים, עיראק, תורכיה ועוד.

מצב זה היווה מבחינת הערבים בפלסטיין אתגר שהיה מיוחד אך ורק להם. עמדה בפניהם האפשרות לקבל את היהודים על פי תפיסתם של היהודים ועל פי ההחלטות של חבר הלאומים כעם השב לארצו מתוך כוונה לממש בה ריבונות לאומית. אבל הערבים שלא רצו להיות מיעוט בארצם, דחו את האפשרות הזו, ואימצו במקומה גישה לפיה היהודים הם זרים בפלסטיין עוד יותר מהבריטים, שכן הבריטים, הגם ששלטו בארץ לא-להם, בכל אופן

ייצגו לאומיות של ממש. יהודים לעומת זאת – על פי התפיסה הפלסטינית – אינם קבוצה לאומית נפרדת אלא בנות ובני דת נסבלת.

עד היום מתייחסים יוצרי דעת קהל פלסטינים אל היהודים בפלסטין, כאל אירופאים שהגיעו לארץ לא-להם. כאשר הם מתייחסים לשאלת היהודים שהגיעו לפלסטין מארצות ערביות, כלומר לא מאירופה, הם מאשימים את התנועה הציונית שהכניסה לראשם של היהודים שבאו מעירק, מרוקו, תימן או לוב, את הרעיון המוטעה כאילו יש דבר כזה עם יהודי. מחרים מחזיקים אחריהם 'מדעני-חברה' ישראלים המדברים על 'יהודים-ערבים' כעל חידוש מהפכני ו"ביקורת", תוך התעלמות מוחלטת מההיסטוריה, שכמעט תמיד גם במקרה הזה מלאה בעובדות העומדות בדרכה של האג'נדה שלהם. 'יהודי-ערבי' הוא לכל היותר מושג תרבותי, אם הכוונה היא להבחין בין יהודי שנולד וגדל באתיופיה לבין יהודי שנולד וגדל בתימן. אך מכל בחינה אחרת – וגם מבחינות תרבותיות חשובות לא פחות מסגנון לבוש ובישול – לכל היה ידוע שיהודים באתיופיה, במרוקו או בפולין, היוו קבוצה מובחנת, קבוצה אתנית, שראתה עצמה חלק מאומה יהודית שעם הופעת הציונות המדינית הפכה כפי שתאר זאת ההיסטוריון ישראל ברטל, "מאומה ללאום".

ההיסטוריון יהושע פורת, שחקר את עלייתה של הלאומיות הערבית בפלשתינה, זיהה שמראשיתה היא התפתחה כתגובת נגד ללאומיות היהודית. פורת זיהה שלושה נושאים שחזרו ועלו בעדויות מתחילת המאה ה-20, עוד לפני שהתחיל המנדט הבריטי. נושא אחד היה חשש קבוע שערבים ביטאו כנגד הפרקטיקה הציונית של רכישת אדמות גם על בסיס לא רציונלי מבחינה כלכלית. ערבים מכרו אדמות ליהודים ויהודים מכרו אדמות לערבים עוד לפני 1900, אבל בכל המקרים התאפיינו העסקאות במונחי כדאיות של רווח והפסד. לעומת זאת, מ-1900 בערך החלו יהודים קונים אדמות בכל מקום בלי שום הגיון כלכלי כביכול. הדבר משך את תשומת ליבם של ערבים שהבינו שיש הגיון אחר. הם צדקו כמוכן. היה זה הגיון לאומי.

הנושא השני היה ההתארגנות היהודית שלא על בסיס מסורתי. יהודים, כמו כל בני האדם בעולם, התארגנו, אבל עד 1900 בערך הם עשו זאת בעיקר באופן על בסיס קהילתי (המושג 'כולל' מבטא עקרון זה) שרק חרף את ההבדלים העדתיים והתיאולוגיים. כל ערבי בירושלים של המאה ה-19 למשל, היה עד לתחרות

האלימה-לא פעם שהתקיימה בין יהודים לבין עצמם על משאבים כמו 'כספי החלוקה'. כל הנסיונות להסדיר את העניין – המפורסם ביניהם הוא 'ועד הפקידים והאמרכלים' – ידעו הצלחה חלקית, בלשון המעטה. לעומת זאת, הרעיון הציוני בא לידי ביטוי קודם כל ברעיון הכלל-ישראלי, הרעיון הלאומי, שעד היום רואה בעדתיות (כל עוד לא חורגת מפולקלור של לבוש ובישול) תרתי ד'סתר, כלומר כוח אנטי-ציוני מובהק.

כפועל יוצא של עקרון זה, סללה הציונות את הדרך לעלייתם של מוסדות פוליטיים, כמו מפלגות, עיתונים, ארגוני פועלים וכדומה. הנושא השלישי היה ההתנהגות החופשית של הנשים היהודיות. בחברה מסורתית, פטריארכלית ושמרנית כמו החברה הערבית, אשה לא היתה אמורה לצאת ולבוא במשרדים ממשלתיים, לחתום על עסקאות ולנהל עסקים. הנשים היהודיות לא רק שעשו זאת אלא שכל התנהגותן אמרה חופש ושוויון. ההבחנות של פורת חיוניות להבנת הנושא, כי לפני שמעיינים במסמכים רשמיים ובהחלטות של קונגרסים שייצגו את הלאומיות הערבית בפלשתינה, יש להבין את זרמי המעמקים שהניעו אותה.

ככל שהלכה והתחזקה התנועה הציונית, הלכה הלאומיות הערבית והחריפה את התנגדותה לשני היעדים המוצהרים והמעשיים העליונים של התנועה הציונית: עלייה והתיישבות חופשית של יהודים בארץ ישראל. אם עד 1914 העלייה וההתיישבות הוגבלו על ידי התקנות המחמירות של השלטון העות'מני, הרי שאחרי 1919 ועד 1939, היו יעדים אלו חלק רשמי במדיניות של המנדט הבריטי, שאושרה על ידי חבר הלאומים.

העמדה הערבית כנגד הציונות הושפעה ללא ספק מהבדלי התרבות העמוקים בין שני העמים. אבל מנהיגי הלאומיות הערבית בפלסטין טענו כל הזמן כי דווקא על פי עקרונות הצדק הבינלאומי, זכותם על הארץ אמורה להיות מובנת מאליה. היה זה הנשיא האמריקני וודרו ווילסון, שהציע את עקרון 'ההגדרה העצמית' כדרך ליצור צדק עולמי. על פי עקרון זה, ערביי פלסטין שב-1918 מנו כ-500 אלף איש, לעומת 80 אלף יהודים, הם אלו שאמורים היו לממש את זכות ההגדרה העצמית שלהם בארץ.

כנגד טיעון זה הקפידה התנועה הציונית להזכיר, שהיא איננה מדברת רק בשמם של 80 אלף יהודים בארץ ישראל, אלא בשמם של 14 מליון יהודים שחיו בעולם כולו, ושלפחות שליש מהם - יהודי מזרח אירופה - זקוקים לארץ ישראל כדי להתקיים בכבוד. במלים אחרות, גם התנועה הציונית דיברה על עקרון 'ההגדרה

העצמית', אבל במונחים של עתיד אותו אמרו לבנות בסיוע הבריטים ובאישור חבר הלאומים. הציונים ברובם הבינו שמבחינת הערבים נתפסת הגשמת הציונות כאי-צדק, אבל הם לא קיבלו תפיסה זו גם כי היהודים בכללותם סבלו לשיטתם מאי-צדק גדול יותר, וכי המפעל הציוני מבוסס היה – ואכן הצליח להיות בדרך כלל – מפעל של צדק. הערבים דחו וברובם ממשיכים לדחות תפיסות ציוניות אלו על הסף. וזהו שורש הסכסוך.

פרק שלישי – 1948-1920

אינספור מלים נכתבו על רבים מאירועי הסכסוך היהודי-ערבי בארץ ישראל, לימים 'הסכסוך הישראלי-פלסטיני'. בפרק זה נתמקד בעיקרים שבהם, לא לפני שנציין את מה שלא פעם נוטים האנשים לשכוח, והוא שלצד העוינות שהלכה והעמיקה עד כדי 'הפיצוץ' של 1948, התקיימה בין העמים שגרת חיים תקינה. מחקרים שפורסמו בנושא תארו שיתופי פעולה כלכליים, חברתיים ותרבותיים. עם זאת אלו לא הצליחו לנטרל את עיקר עיקרי הסכסוך: מטרותיהם המנוגדות של שני העמים בכל בקשור לעתידה של הארץ. עניין זה עולה מפורשות בכתב המנדט, שבפסקה הראשונה שלו מופיעות בין השאר מלים אלו:

"בעלות הברית הסכימו ביניהן שהממשלה המנדטורית תהיה אחראית על קיום ההכרזה, שניתנה ביום שני לנובמבר 1917 על ידי ממשלת הוד מלכותו מלך בריטניה, ונתאשרה על ידי מדינות ההסכמה, לשם יסוד בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל, בתנאי מפורש שלא יעשה שום דבר אשר יפגע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי יהודיות הנמצאות בארץ או במעמד הפוליטי של היהודים וזכויותיהם בכל ארץ אחרת. על ידי כך הוכרה מציאות קשר היסטורי בין העם היהודי ובין ארץ ישראל, המשמש יסוד לבנות מחדש את ביתו הלאומי בארץ זאת".

מסקנה אפשרית ממילים אלה היא שהמנדט הבטיח הכל לכולם, וכשאתה מבטיח הכל לכולם, אתה לא באמת מבטיח שום דבר לאף אחד. כי מה למשל פירושו של "בית לאומי"? מדינה יהודית בלעדית בשתי גדות נהר הירדן? אוניברסיטה נחמדה בירושלים שתשמור על אוצרות התרבות היהודית? מאידך גיסא, את המלים "לא לפגוע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי יהודיות הנמצאות בארץ" ניתן לפרש כך כאילו כל צעד שנגקט לטובת "הבית הלאומי לעם היהודי" הוא פגיעה בהן. לא מדובר בתרגיל תיאורטי. עוינותם של קציני אלנבי כלפי הישוב היהודי בתקופת המשטר הצבאי שהונהג בארץ בין 1918 ל-1920, והאופוזיציה בקרב גורמים אחרים בבריטניה כנגד מדיניות 'הבית הלאומי', השפיעה על נוסח כתב המנדט, ובעיקר על ההחלטה להוסיף לו את ההסתייגות המפורסמת המוכרת במלים "כושר הקליטה הכלכלית של הארץ", כסייג 'אובייקטיבי' כביכול, באמצעותו ניתן היה להבטיח ש'הבית הלאומי' לא יפגע חלילה בזכויות של התושבים 'הבלתי יהודים'. אדרבא, העובדה שב-1930 מנה הישוב היהודי קרוב ל-200,000 יהודים שהתגוררו

בכ-200 ישובים מסוגים שונים, ניהלו פוליטיקה, תרבות וחיברה, הביאה אישים בצמרת הבריטית למסקנה ש'בית לאומי' כבר קיים, וכי הגיע הזמן לסיים את המנדט ולהעביר את השליטה לידי הרוב הערבי.

כידוע, כוונת אלו שהופיעו במפורש בספר הלבן של 1930, נבלמו באמצעות 'איגרת מקדונלד' שפורסמה ב-1931. אבל מה שב-1930 היו רעיונות וכוונות שלא מומשו, הפך ב-17 במאי 1939 למדיניות רשמית. בתאריך זה פורסם 'הספר הלבן' המפורסם, שביטל למעשה את המחויבויות הבריטיות לצינות, כפי שפורט בבירור בכתב המנדט. על פי ספר לבן זה, אחרי 1944 העלייה היהודית לארץ היתה תלויה ברצונם הטוב של הערבים – כלומר היא היתה פוסקת באופן מוחלט – ומיד לאחר מכן היתה מוכרזת מדינה ערבית ובה מיעוט יהודי של כ-35% מהאוכלוסייה.

אלא שכל אלו היו התפתחויות היסטוריות, שכמו כל התפתחות היסטורית אחרת לא היו הכרחיות. מדידת כתב המנדט במונחי העוינות של אלנבי וקציניו או של הספר הלבן של 1939 איננה הוגנת. כי כאשר החל המנדט הבריטי, גישת אלו שהופקדו על מימושו הייתה הפוכה לחלוטין. היה ברור לכל, כולל למתנגדי המנדט (אחרת הם לא היו מתנגדים לו), שהמנדט מכוון במפורש ליצור תנאים לעלייה יהודית גדולה ולתהליכי פיתוח נמרצים של הארץ. במלים אחרות, עקרון 'כושר הקליטה הכלכלי' נתפס כדינמי, ולא כסטטי. היה זה ביטוי נוסף לתפיסה שהיתה רווחת לפחות מאז המאה ה-16, לפיה התפתחות כלכלית מועילה לכלל האנשים, ובלעדיה אין לצירוף 'זכויות חברתיות' שום מובן. דברים אלו קיבלו ביטוי מפורש בסעיפים 6 ו-11 של כתב המנדט:

"סעיף 6: ממשלת ארץ ישראל, בהבטיחה מקיפוח את זכויותיהם ועמדתם של יתר חלקי הישוב, תקל בתנאים נאותים על ההגירה היהודית ותסייע, בשותפות עם הסוכנות היהודית, הנזכרת בסעיף 4, להתיישבות צפופה של היהודים בארץ, לרבות קרקעות הממשלה ואדמות הפקר שאינן דרושות לצרכי הציבור".

"סעיף 11: ממשלת ארץ ישראל תאחז בכל האמצעים הדרושים כדי לשמור על האינטרסים של הציבור בקשר עם התפתחות הארץ ויהיה לה יפוי כוח מלא [...] לעשות לקנין הצבור או להעמיד תחת השגחתה את כל האוצרות הטבעיים שבארץ או המפעלים הציבוריים, השרותים והמוסדות שהוקמו או יוקמו בה [...] הממשלה תבוא לידי הסכם עם הסוכנות היהודית [...] ותפתח את האוצרות הטבעיים של הארץ [...]"

"סעיף 4" אליו מתייחס כתב המנדט בסעיפים הנזכרים, מדבר על חובתם של היהודים להקים "נציגות מתאימה של יהודים" שתפקידה "לייעץ לממשלת ארץ ישראל ולפעול יחד אתה בעניינים כלכליים, חברתיים ואחרים [...] וכן לסייע בהתפתחות הארץ". בהמשכו של סעיף 4 הוגדרה "ההסתדרות הציונית" כאותה "נציגות מתאימה" שנודעה בשם 'הסוכנות היהודית'. כתב המנדט הורה לסוכנות הזו "להבטיח את השתתפותם של כל היהודים הרוצים לעזור בהקמת הבית הלאומי היהודי", ולכל היהודים ברור שמדובר ביהודים לאו-דווקא ציונים, חלקם אפילו לא-ציונים ובעברם אפילו אנטי-ציונים, שמסיבות כאלו ואחרות היו מוכנים לתרום סכומי כסף עצומים – רובם אמנם עשו זאת – במטרה אחת ויחידה: לפתח את ארץ ישראל וליצור בה תנאים לקליטת יהודים במספרים גדולים מאד. וייצמן למשל דיבר כבר ב-1919 על "חמישה מליון יהודים תוך שלושים שנה". לכך נועד המנדט, שמבחינה עניינית ומהותית עלה בקנה אחד עם השאיפות הציוניות ועם תפיסת העולם המתקדמת שלה בכל הקשור לחברה, כלכלה ופיתוח.

טריק "יכולת הקליטה הכלכלית"

הערבים לעומת זאת, גם אם בפועל נהנו מהפיתוח המואץ, התנגדו למנדט באופן מוחלט. בשנת 1934 אמר מוסא עלמי בשיחה ידידותית עם בן גוריון כי הוא מסכים לחלוטין עם הטענה כי הציונים פיתחו את הארץ וכי אין לו ספק שהם ימשיכו לפתח אותה, אבל שלמרות זאת הוא "מעדיף שהארץ תהיה עניה ושוממה אפילו עוד מאה שנה, עד שאנחנו הערבים נהיה מוכשרים בכוח עצמנו להפריחה ולפתחה". במהלך העשור הראשון של המנדט, ההתפתחות האיטית יחסית של הישוב היהודי בארץ ישראל – היו שנים (1927 למשל) בהם מספר היורדים עלה על מספר העולים – שחררה את הערבים מהצורך לנקוט בצעדים פוליטיים דרמטיים. ממשלת המנדט הפעילה את עקרון 'כושר הקליטה הכלכלי' בהצלחה, וממילא עוצמת העלייה היהודית לא היוותה בעיה גדולה מדי. אבל אחרי 1930 הדברים השתנו.

בדיוק כמו במקרה של הצירוף 'בית לאומי' או 'זכויות חברתיות', גם עקרון 'כושר הקליטה הכלכלי' היה כפוף לפרשנויות מנוגדות. כשם שאת הצירוף 'בית לאומי' ניתן היה לפרש במונחי אוטונומיה יהודית זעירה בירושלים או רצוי בתל אביב, ובדיוק כפי שניתן היה להציג כל פעולה יהודית כפגיעה ב'זכויות החברתיות' של הערבים, כך הציגו הערבים את 'כושר הקליטה הכלכלי' במונחים

מינימליסטיים. מבחינתם מה שהיה הוא שיהיה. לפי גישה סטטית זו, לא היתה שום סיבה להניח, שאם למשל עד 1920 חקלאי ערבי הפיק מדונם אדמה 25 ק"ג חיטה, מה שהספיק בקושי למשפחתו ועוד מעט עודף לזרוע לשנה הבאה, אחרי 1920 המציאות 'הטבעית' הזו תשתנה. היום יש לציין, מפיק כל חקלאי בארץ, יהודי או ערבי, לפחות 500 ק"ג חיטה מכל דונם אדמה.

מה שהיה נכון לכמות שניתן להפיק מכל דונם, היה נכון עוד יותר לגודלו של השטח המעובד, ולכמות המים שנדרשה לשם כך. על פי התפיסה הערבית הרווחת, בדיוק כמו גודל היבול גם היקף השטח וגם כמות המים היו כולם פרי הכרעה אלוהית, עניין של טבע, או בשתי מלים: 'כולו מכתוב'. היהודים - וגם הבריטים כל עוד לא הגבילו עצמם לפרשנות פוליטית - חשבו בדיוק ההפך. הנחת היסוד של היהודים היתה שארץ ישראל רחוקה מאד ממיצוי הכושר הכלכלי שלה. גם בגודלו של השטח המעובד, וגם בכמות המים שאפשר לנצל ממאגרים תת-קרקעיים, מהטיית נחלים ומחפירת בארות (על הרעיון של שימוש נרחב במי ביוב הם יחשבו מאוחר יותר, אחרי הקמת המדינה).

חשוב לא פחות - ליהודים, וגם לבריטים (כל עוד לא כפו על עצמם פוליטיקה לא עניינית מבחינה כלכלית) היה ברור שבכלכלה המודרנית גורם חשוב מאד הוא ההון. העולים היהודים הביאו עימם כסף. לא הרבה, אבל משהו בכל זאת. סכומים קטנים כמו אפילו מאה לירות שטרלינג, הספיקו לדחוף את הפעילות הכלכלית, וכך קיבל 'הכושר הכלכלי' עוד שני מימדים חשובים: מסחר ותעשייה. אם נוסיף על החקלאות המודרנית, המסחר, התעשייה וההון, תחומים אחרים כמו למשל ענף הבנייה, נוכל להבין מדוע בדו"ח וודהד שפורסם ע"י ממשלת בריטניה ב-1938, נכתב במפורש, שהעלייה היהודית תורמת מבחינה כלכלית גם לאזורים בהם היהודים הם רוב, וגם לשאר אזורי הארץ.

מעט נתוני יסוד להבנת כלכלת הארץ

כדי להבין את הנושא כדאי להכיר את הנתונים. שטחה הכולל של ארץ ישראל המערבית תחת שלטון המנדט, היה 26 מליון דונם. 60% משטח זה תפס הנגב, שטח מדברי שעד היום, 2021, רובו לא מיושב. במלים אחרות, השטח הראוי להתיישבות בארץ ישראל עמד על כ-11 מליון דונם. ב-1920 החזיקו יהודים בשטח של 420 אלף דונם. ב-1927 ב-470 אלף דונם. ב-1936, ב-1230 אלף דונם. על פי הצעת החלוקה של 1937, למדינה

היהודית הוקצו בסך הכל 5 מיליון דונם, מהם 1.8 מיליון דונם הוגדרו על ידי הבריטים ל'בלתי ראויים לעיבוד'.

על פי אותה הצעת חלוקה (1937), המדינה הערבית אמורה היתה לכלול - חוץ מ-64 מיליון הדונם שבצד המזרחי של הירדן, זה שעמד תחת שליטתו של המלך עבדאללה - 7 מיליון דונם, מהם 3.9 מיליון הוגדרו 'בלתי ראויים לעיבוד'. סך כל הקרקע שלדעת הבריטים היתה ראויה לעיבוד, גם במדינה הערבית וגם במדינה היהודית, עמד על כ-6 מיליון דונם, בסך הכל 23% משטחה של הארץ כולה. ערב הכרזת המדינה (1948) עיבדו יהודים 1,310 אלפי דונם, מהם 290,000 בהשקיה אינטנסיבית. באותה שנה עיבדו הערבים, שמספרם היה פי שניים ממספר היהודים, 340,000 דונם, מתוכם רק 8,000 בהשקיה אינטנסיבית. בקיצור, עם תום המנדט מומשו רק 16% מכושר הקליטה החקלאי של הארץ (ויש לשוב ולומר כי 'כושר קליטה כלכלי' איננו מסתכם בחקלאות, בלשון המעטה). אפילו עשרים שנה מאוחר יותר עדיין לא נוצל כל כושר הקליטה החקלאי של הארץ. על פי נתוני משרד החקלאות הישראלי, ב-1968 יהודים עיבדו 3.32 מיליון דונם, חצי מהם בהשקיה אינטנסיבית, ואילו ערביי מדינת ישראל עיבדו 870,000 דונם, מהם 41,000 בהשקיה אינטנסיבית, כלומר רק 70% מהפוטנציאל שהוגדר ע"י ממשלת המנדט.

שמה יתהה הקורא אודות נטיית המחבר לשחק שוב במספרים. למרבה המזל, את כל המתמטיקה הכלכלית הזו ידעו הבריטים בעצמם, על יסוד מחקרים שהם עצמם עשו. כפי שהגדיר זאת בן-גוריון בפברואר 1937, הם בחרו להמיר את 'כושר הקליטה הכלכלי' ב"כושר קליטה פוליטי". בן-גוריון היטיב להגדיר זאת, כי כידוע פירושה המילולי של המלה 'פוליטיקה' היא 'נימוס', ולבריטים היה חשוב תמיד לשמור על הדימוי המכובד שלהם. ולכן, במקום לומר בפה מלא כי הם נסוגים ממדיניות 'הבית הלאומי' לה התחייבו בפני 'חבר הלאומים' בשנת 1920, הם אמרו את אותו הדבר אבל באופן עקיף באמצעות מדיניות כלכלית מפלה ולא-עניינית מבחינה כלכלית. כאמור, את העובדות הם ידעו היטב ממקורותיהם שלהם: ב-1921 הוגש לממשלת בריטניה דו"ח לפיו ישנם לפחות 3.2 מיליון דונם של שממה שניתן לפתח.

ב-1924, כתב לואי פרנץ', מומחה בריטי אנטי-ציוני מוצהר, שלמרות עמדתו העוינת למדיניות הבית הלאומי אף אחד לא פקפק ביושרו המקצועי, את הדברים הבאים על החקלאות הערבית באזור בית שאן, אחד האזורים הפוריים ביותר בארץ:

"השטח מיושב בכפרים שחיו בבתי טיט וחומר, סבלו מאד מהמלריה, ובדרך כלל בינתם היתה כה קצרה, עד שלא יכלו להבין שום הצעה להשבחת מצב השיכון שלהם, או הספקת המים או החינוך. שטחים גדולים של אדמתם היו שוממים, ועשבים שוטים גדלו עליהם. לא היה שם כל עץ וכל ירק. הכפרים אם לא היו בעצמם גונבי בהמות, היו תמיד מוכנים לקבל גונבי בהמות ופושעים אחרים תחת חסותם. שטחי העיבוד, עד כמה שהיו שטחי עיבוד של יחידים, עברו מיד ליד שנה בשנה. כמעט שלא היו בטחון ציבורי, וגורלו של האכר היה שוד וביזה מידי שכניו הבדואים. הבדואים מטבעם פראים ואנשי גזל, חיו תמיד במריבה עם שכניהם משני עברי הירדן, וחיו על ביזה ושוד הדרכים, ובין שוד לשוד היו עסוקים בעיבוד הקרקע, עד כמה שבדואים מוכשרים לכך".

חמישים שנה קודם לכן פרסמה קרן החקירה הבריטית PEF מפה מפורטת של הארץ. על פי מפה זו הנגישה היום במרשתת, בשנת 1872 היו ברחבי הארץ 350 יישובים כפריים ערבים, רובם קטנים מאוד. משנת 1872 עד 1948 נוספו עוד כ-200 יישובים כפרים, ובהם אוכלוסייה של כ-60,000 תושבים. הגיאוגרפיה של הרחבת היישובים הערביים החדשים הללו חופפת לחלוטין את הגיאוגרפיה של הרחבת היישובים היהודיים ("ה-N" ההתיישבותי), שבאותן שנים, ליתר דיוק בין השנים 1878 ל-1947, עלה מספרם מאפס (אלא אם כוללים את מקווה ישראל ואז המספר הוא אחד), ל-350.

כאמור, וכפי שהתרחש וממשיך להתרחש בעולם כולו, שיפורה של החקלאות שימש כבסיס להתפתחות התעשייה: על כל משפחה שהתיישבה בישוב כפרי, התיישבו עוד שלוש בריכוזים עירוניים. אוכלוסיית חיפה, למשל, גדלה פי 6.5 בין השנים 1922 ל-1948, אז התגוררו בעיר כ-140,000 תושבים, מחציתם יהודים ומחציתם ערבים. הסיבה לגידול דמוגרפי זה היה הגירה יהודית מאירופה והגירה ערבית מכל המדינות השכנות לעיר שהבריטים קבעוה כנקודה החשובה ביותר עבורם בים התיכון, בזכות הנמל, בתי הזיקוק ומרכזי התחבורה. יהודים וערבים רצו להתפרנס, וחיפה סיפקה לרבים מהם מענה. עצם השתקעותם דחפה את הכלכלה, כלומר הגדילה את 'כושר הקליטה הכלכלי' של העיר, וחוזר חלילה.

נתונים משנת 1938 הראו שערך הייצוא של התעשייה היהודית בארץ ישראל גבוה פי 8 מזה שבעיראק. גם מבנה המשק, אינדיקציה ידועה למודרניזציה כלכלית, הוכיח את הדבר: בארץ

ישראל אחוז המתפרנסים מחקלאות עמד על 19% (באוסטרליה הנתון היה 21% ובהולנד 20%); בתעשייה ומלאכה 31% (אוסטרליה 38% והולנד 31%), מסחר 19% (בדיוק כמו בבריטניה!), וכל השאר - תחבורה, מקצועות חופשיים וכדומה - 31% (כמו באוסטרליה). לכל זה היה גם היבט דמוגרפי-בריאותי ברור: תמותת התינוקות בחברה הערבית ירדה מנתון מדהים של 200 ל-1000 לידות חי בשנת 1929, לכ-120 ל-1000 בשנת 1939. לשם השוואה, באיטליה באותו הזמן עמדה תמותת התינוקות על 106 ל-1000! אצל היהודים בארץ ישראל הנתון עמד על 58, טוב אפילו מהנתון בצרפת: 66.

ערבים התנגדו לעלייה יהודית מסיבות כלכליות כביכול, אבל העלייה היהודית שהתאפשרה בזכות המנדט הבריטי, הביאה לגידול הדמוגרפי הערבי מחוץ (כפי שהראו כמה וכמה מחקרים וכפי שמורה השכל הישר, **לפחות 300 אלף ערבים היגרו לארץ ישראל בתקופת המנדט** ואף גורם ממשלתי לא ספר אותם בחשבון 'כושר הקליטה הכלכלי!') ומבית: האוכלוסייה הערבית גדלה בזכות הירידה הדרמטית בתמותת התינוקות. במלים אחרות, ההתיישבות היהודית הביאה עמה ברכה כלכלית, או במונחים של הספר הלבן של 1922: ההתיישבות היהודית הביאה עמה את כושר הקליטה הכלכלי של הארץ. דברים אלו נכתבו במפורש בדו"ח ועדת פיל ביולי 1937, בו הוסבר בין השאר כי השירותים הציבוריים להם זוכים הערבים מידי ממשלת המנדט, ממומנים על ידי היהודים (ולכן, אם תתבצע חלוקה ממליצה הוועדה כי המדינה היהודית תמשיך לשלם כספים למדינה הערבית!).

זאת ועוד: בדו"ח מוזכרת האפשרות של "חילופי אוכלוסים" (כמו בתקדים יוון-בולגריה-תורכיה הנזכר במפורש, "חילופים" שיעשו ברצון או "בדלית ברירה מאונס", כך במפורש), צעד שאין אפשרות לממשו כל עוד אין מספיק שטחים לעיבוד, ולכן ממליצה הוועדה לקדם את "ביצוען של תכניות רחבות מידה להשקאה, לאצירת מים ולפיתוח בעבר הירדן - והוא הדין בבאר שבע ובעמק הירדן", צעד ש"עשוי ליצור מקום להתיישבות אוכלוסים במספר רב יותר ממספר האוכלוסים היושבים שם כיום. לפיכך יש לגשת מיד למדידת האזורים האלה ולהכין הערכה מוסמכת של האפשרויות המעשיות להשקאה ולפיתוח. אנו מציעים להתחיל בדבר זה מיד ולהעמיד את הפקידות הדרושה ואת הכספים הדרושים כדי להשלים מפעל זה במהירות האפשרית ביותר".

המשולש הארץ ישראלי

הלחץ הערבי נגד תכנית 'הבית הלאומי' התממש בשתי דרכים: דיפלומטיה ואלימות. אם נקבל את קביעתו של פון קלאוזביץ, לפיה 'המלחמה איננה אלא המשך המדיניות באמצעים אחרים', הרי שמדובר למעשה בדרך אחת. ההתנגדות הערבית לתכנית 'הבית הלאומי' כללה גם מאמצי הסברה בבריטניה בעיקר אבל גם במוסדות של 'חבר הלאומים', וגם אלימות נגד יהודים שהלכה והחריפה. גלי אלימות כאלו התקיימו בשנים 1920, 1921, 1928, 1929, 1933, 1935, 1936, 1938 ו-1939. בכל המקרים הללו האלימות כללה מעשי רצח, הפרות סדר, פגיעה ברכוש, שריפת שדות, הפגנות ותהלוכות מחאה.

בכל המקרים התוצאה המדינית היתה זהה: הבריטים, לאחר שהחזירו את הסדר על כנו, לא פעם באלימות גדולה מאד, ניגשו לבחון את סיבות האלימות באמצעות ועדת חקירה. ועדות אלו היו מגיעות לארץ, מראיינות ערבים, יהודים, פקידי ממשל וקציני צבא, ומסכמות את המצב. בכל המקרים, כל ועדות החקירה הגיעו לאותה מסקנה: הערבים פתחו במעשי אלימות כי הם מתנגדים לעלייה ולהתיישבות היהודית. ההמלצה היתה לצמצם עד כמה שניתן את העלייה וההתיישבות, ובמקביל לחזק את השלטון כדי להבטיח שמעשי האלימות לא יחזרו על עצמם. עד 1939 הבריטים חזרו בהם במידה מסוימת לנוכח התנגדות ציונית למסקנותיהם, אך כאמור לעיל, הספר הלבן היווה גט כריתות למחויבות הבריטית ל'בית הלאומי'.

ההתנגדות הציונית לזליגה הפרו-ערבית במדיניות הבריטית, היתה הצד השני, הדיפלומטי, של מדיניותם המעשית: בניין 'הבית הלאומי' וחיזוקו. אבל בשונה מהצד הערבי, הצד היהודי גם 'שבר את הראש' כל אותו הזמן במאמצים למצוא דרך להכחות את ההתנגדות הערבית, אם לא לבטלה כליל. על ההיסטוריה של המאמצים הללו נכתבו לא מעט מחקרים. שניים מהרעיונות נזכרו כבר קודם לכן: פדרציה וחלוקה. ב'פדרציה' הכוונה היתה לשבץ את ארץ ישראל המנדטורית בתוך מדינה ערבית גדולה, שבירתה עמאן או דמשק. באזור היהודי של מדינה רחבה זו ימשיך להתפתח 'הבית הלאומי' ללא הפרעה. ב'חלוקה' הכוונה היתה לחלק את שטח המנדט למדינה יהודית ולמדינה ערבית.

בעוד רעיון החלוקה נדחה על הסף על ידי הצד הערבי, רעיון הפדרציה נתקל בשני קשיים שהפכו אותו לבלתי אפשרי: האחד – אי ההסכמה בצד הערבי מי יעמוד בראשה של הפדרציה, והשני

– סירובם של יהודים לקבל את ההגבלה שמצדדי הרעיון בצד הערבי ביקשו לשים על העלייה היהודית החופשית. התנגדות יהודית דומה, אם כי פחות חד משמעית, היתה ביחס לרעיון שיהודים יתבקשו להתיישב בכל רחבי הפדרציה ולא רק באזור היהודי. ההגיון שעמד בבסיס הרעיון הזה היה כלכלי כמובן. אפילו בדו"ח וודהד הנזכר נטען במפורש שכל התפתחות כלכלית באזורים היהודיים משפיעה ישירות על הכלכלה באזורים הערביים. הגיון זה יעמוד מאוחר יותר בבסיס תכנית החלוקה של האו"ם, שאחד מסעיפיה קבע שוועדה משותפת לערבים, ליהודים ולאו"ם, תפקח על ההתפתחות הכלכלית במדינה היהודית ותווסת את העלייה היהודית למדינה היהודית, בהתאם להשלכותיה על הכלכלה הערבית.

אבל יהודים העלו רעיונות נוספים, כמו למשל לחלק את הארץ לקנטונים, רובם ערבים ומיעוטם יהודים, ולכוון את העלייה וההתיישבות רק לקנטונים היהודים. רעיונות אחרים דיברו על הקפאת העלייה החופשית עד שהערבים יראו שאין ליהודים שום כוונות רעות. אחרים הציעו להתעלם מהבעיה הפוליטית ולהשקיע את כל הכוחות והמשאבים בפיתוח כלכלי, כך שהערבים יראו שהם רק מרוויחים מההתיישבות הציונית. רעיונות אחרים התייחסו למימדים האדמיניסטרטיביים, כמו למשל הרעיון להקים ממשלה משותפת לערבים, ליהודים ולבריטים, או מועצה מחוקקת שתורכב משני בתים, כמו באנגליה או בארה"ב. בבית העליון יישמר יחס של 1:1, למרות שבשעת העלאת הרעיון, 1925, ערבים היו פי 8 מיהודים, ואילו בבית התחתון יינתן ביטוי לרוב הערבי. והיו גם יהודים קומוניסטים, שהאמינו שאחרי שכל העולם יהפוך להיות כמו ברית-המועצות, ממילא יסתיים הסכסוך היהודי-ערבי. רעיונות דומים אחרים הצביעו על המקורות ההיסטוריים המשותפים של יהודים וערבים, ובכך ניסו לבטל את סיבותיו של הסכסוך, שהרי אם כולם צאצאים של אברהם יצחק וישמעאל, כולם אחים כנענים ובא לכנען גואל.

אבל הנקודה החשובה לא פחות מכל הרעיונות האלו, היא עצם העובדה שהבעיה העסיקה את הצד היהודי בלבד. מבחינת הערבים הבעיה לא היתה שלהם, אלא של מי שיצר אותה: הבריטים והיהודים. מנקודת מבט ערבית, הערבים היו הרוב בארץ ומכאן זכותם הבלבדית לעצמאות עפ"י עקרונות 'חבר הלאומים'. תפיסה זו רק הלכה והתחזקה ככל שארצות ערביות שכנות הלכו וקיבלו עצמאות. הראשונות לקבל עצמאות היו סעודיה ועירק (1932), וב-1936 שונתה החוקה של סוריה והיה

ברור שגם היא תקבל עצמאות בקרוב. דיבורים על עצמאות נשמעו גם במצרים ובלבנון. ערביי פלסטין חשו שהם נותרים מאחור, ובאותה שנה, 1936, הם פתחו בגל האלימות החשוב ביותר בתקופת המנדט.

1936-1939

ב-15 באפריל 1936 הכריזו הערבים שביתה כללית. במקביל הם פתחו בסדרת מעשי אלימות שאמנם הוכרזה רשמית כנגד ממשלת המנדט, אבל בפועל כוונה גם נגד יהודים. ב-1920 נרצחו כ-20 יהודים. ב-1921 נרצחו 47. ב-1929 נרצחו 135. בסדרת מעשי האלימות שהחלה ב-1936 והסתיימה רק ב-1939, נרצחו 400 יהודים, כאלפית אחת מכלל הישוב. במונחים של ימינו, מדובר בכ-9,000 נרצחים בתקופה של פחות משלוש שנים. מסיבות ידועות המוכרות בתואר הבעיית 'ביקורתיות אובייקטיבית', נהוג להציג גם את מספר הערבים שנהרגו באותן שנים, אלא שמדובר באיזולת פסבדו-ביקורתית, שכן בעוד בצד היהודי, להוציא מקרים בודדים שכמה חוקרים הפכו אותם לחזות הכל, רוב היהודים היו קרבנותיהם של ערבים שנקטו אלימות חסרת הבחנה, בצד הערבי כמעט כל הקרבנות היו ערבים שהריבון, בעל המונופול על האלימות, כוחות הממשל הבריטי, הפעיל כנגדם אלימות על מנת למנוע מהערבים לנקוט בה.

השביתה הכללית נועדה להראות לבריטים שללא הכלכלה הערבית, כלכלת הרוב, אף אחד בארץ לא יוכל להתקיים. בפועל, לא רק שהשביתה לא השיגה את מטרתה, אלא שהיא תרמה בעקיפין לחיזוקו של המשק היהודי, ויעידו למשל הנמל העברי העצמאי שנפתח בתל אביב, ו-54 ישובי חומה ומגדל שנוסדו ברחבי הארץ. בנוסף, שלטון המנדט שמלכתחילה ניסה להעמיס כמה שפחות על כלכלת בריטניה, גייס כ-8,000 יהודים למשטרה. לא רק שבזכות השביתה הערבית זכו עוד אלפי יהודים למשכורת ממשלתית, אלא שהשביתה הזו תרמה בעקיפין לחיזוקו ולשיפורו של כוח המגן היהודי.

אבל הצעד הערבי הביא לתוצאה המקווה מבחינה מדינית. כפי שנאמר לעיל, אחרי שהצליחו הכוחות הבריטיים לדכא את האלימות, הם שלחו ועדת חקירה, שמסקנתה חסרת התקדים היתה לחלק את הארץ לשתי מדינות. היהודים שמחו על ההצעה כי היה בה מענה לרצונם לבסס את מעמדו הרשמי של 'הבית הלאומי', בצורה של מדינה ריבונית. הם אמנם לא קיבלו את המפה שצורפה להצעת החלוקה, שכן למדינה היהודית הוקצו רק

15% משטחה של 'פלשתינה-א"י' (כלומר כ-5% משטחי ארץ ישראל השלמה), ואילו כמעט כל השאר אמור היה לעבור לשליטתו של עבדאללה, אבל לרוב הציונים היה ברור שעדיפה מדינה ריבונית קטנה על פני כלום. הערבים דחו את ההצעה לחלוטין. מבחינתם כל הארץ היתה שלהם.

כאשר נשאל המופתי חג' אמין אל חוסייני, מנהיגם הנערץ של הערבים, על ידי ועדת החקירה, מה תהיה מדיניותו כלפי המיעוט היהודי אחרי שתוקם מדינה ערבית על פי דרישתו, הוא משך בכתפיו ואמר 'נחיה ונראה'. תשע שנים קודם לכן, בנובמבר 1928, שוחח אליהו ששון, איש 'המחלקה המדינית' של הסוכנות עם המופתי, שהסביר לבן שיחו היהודי כי יש הבדל בין יהודים שנולדו בארץ או בארצות ערב, להם מגיעות כל הזכויות, לבין "אלה שבאו מהמערב וקראו לעצמם ציונים". לדעת המופתי על כל אלו לעזוב את הארץ, וכי "אם לא יצאו מרצון - נוציאים בכוח".

ב-1937 ביקר באזור אדולף אייכמן ובין היתר פגש את המופתי. השניים התיידדו, ובהמשך, במהלך מלחמת העולם השנייה, כאשר נראה שהנאצים מנצחים, המופתי ביקש מחברו אייכמן להוביל את "הפתרון הסופי" בפלסטין. אמנם ב-1937 הבריטים עדיין לא ידעו כיצד יראה "הפתרון הסופי" וסביר שהם לא ידעו מה זומם אייכמן, אבל למי שהיה ספק מה עתידם של יהודי ארץ-ישראל במקרה שהריבונות תעבור לידי המופתי, יכול היה לקבל מושג מהעובדה שארבע שנים קודם לכן, באוגוסט 1933, כשנה לאחר שעירק קיבלה עצמאות מהבריטים, ולמרות החוקה היפה שהכריזו עליה שכללה כמו כל החוקות היפות מלים כמו 'זכויות המיעוט', נרדף המיעוט הנוצרי בעירק, אלפים ממנו נרצחו ועוד עשרות אלפים נאלצו לעבור לאזורים אחרים, בטוחים יותר.

ב-1938 ויתרו הבריטים על תכנית החלוקה. בשלב זה חידשו הערבים את מעשי האלימות, כשהפעם הם כוונו גם פנימה. כ-5,000 ערבים פלסטינים נרצחו על ידי ערבים פלסטינים אחרים, מכיוון שהם נחשדו באימוץ גישה מתונה כלפי המנדט הבריטי. חשוב להבהיר כי 'גישה מתונה' לא היתה חלילה גילוי הבנה ורצון טוב למדיניות הבית הלאומי, אלא הבנה שכל עוד הבריטים שולטים בארץ ראוי להכיר בהם ולפעול במסגרת הכללים אותם הם מייצגים בשם המערכת הבינלאומית. ממשלת המנדט דיכאה את ההתקוממות ביד קשה, ואחרי שהסתיימו מעשי האלימות בתחילת 1939, זומנו הצדדים ללונדון כדי לדון באפשרויות לפתרון הבעיה.

הספר הלבן ה-III, 1939: סוף מדיניות 'הבית הלאומי'

בשלב זה המופתי הפך לפרסונה-נון-גראטה, והוא ברח לאירופה ומצא מקלט אצל ידידיו החדשים: השלטון הנאצי של היטלר. קודם לכן הוא הספיק לשהות כמעט שנתיים בעיראק, לקחת חלק מרכזי בהפיכה האנטי-בריטית ופרו-הנאצית של רשיד עלי, במסגרתה התקיים 'פרהוד' כנגד יהודי עיראק (1 ביוני 1941) במהלכו נרצחו 179 יהודים. את תפקיד ייצוג הפלסטינים לקחו על עצמם מנהיגי הערבים מהארצות השכנות, ולוועידה בלונדון הגיעה משלחת ערבית שסירבה לשבת סביב אותו השולחן עם הנציגים היהודים. הבריטים נאלצו לשבת בכל פעם עם צד אחד בנפרד, ולהביא את הטענות והרעיונות מצד לצד, אך ללא הואיל. הוועידה הסתיימה בכשולן מהדהד, ולא נותר לבריטים אלא להחליט על השלב הבא בעצמם. היה זה נצחון ערבי מוחלט.

מדיניות הבריטים פורסמה ב-17 במאי 1939. על פי המדיניות החדשה, יהודים לא יורשו לרכוש קרקעות אלא באזורים בהם יושבים יהודים בלבד. בחמש השנים הקרובות, 1940-1944, העלייה היהודית תוגבל למספר של 15,000 איש לשנה, על פי כללי 'המכסה החודשית' הנוקשים שהתבססו על הגיון כלכלי חמור שהגיונו המופרך תואר כבר לעיל. עוד קבע הספר הלבן, שאחרי 1944 תקבע מדיניות ההגירה היהודית על פי הסכמת הערבים בלבד (כלומר היא תיפסק כליל). בנוסף התחייב הספר הלבן להתחיל ולהכין את הארץ לשלטון עצמי של תושביה (כלומר להעבירה באופן מלא לשליטת הערבים). היהודים דחו את הספר הלבן, אבל באופן מפתיע גם הערבים. היהודים דחו אותו בשל תוכנו, ואילו הערבים מעצם קיומו, על בסיס הטענה שמלכתחילה לא היה לבריטים או לכל גורם זר אחר מלה לומר על ארץ הנמצאת באזור המחיה הערבי. אותה גישה ינקטו הערבים עשר שנים מאוחר יותר כלפי האו"ם.

הפניית גב ומתן כתף

ב-1 בספטמבר 1939 החל פרק חדש בתולדות האנושות. המלחמה העולמית שיזמו והובילו הנאצים ושותפיהם, תתגלה מוקדם למדי כמלכות מוות לעם היהודי. עוד קודם לכן, ביולי 1938, התכנסה בעיר אוויאן שבצרפת לדון באפשרויות לסייע לפליטים יהודים ואחרים שנמלטו מאימי השלטון הנאצי. בריטניה, גורם מרכזי כמובן בשרטוט אפשרויות להצלת פליטים יהודים מעצם שליטתה בארץ היחידה בעולם שחלק מתושביה לא רק

ציידו בקליטתם אלא ראו בכך את הערך העליון המנחה את חייהם הציבוריים (הכוונה אם זה לא ברור ל-400,000 היהודים שחיו ב'פלשתינה-א"י'), התנתה את עצם השתתפותה בוועידה הזו בכך שא"י לא תעלה בדיונים כיעד אפשרי לקליטת פליטים יהודים. שאר המדינות שלקחו חלק בוועידה הזו לא עשו מאמצים מרחיקי לכת בלשון המעטה, והיא הסתיימה בדיוק כפי שהיטלר רצה שתסתיים: הפגנה דה-פקטו שלאף אחד בעולם – להוציא את היהודים עצמם – לא באמת אכפת מהיהודים.

אבל ההנהגה הציונית הבינה שלמרות שהבריטים למעשה הפנו גבם לתכנית 'הבית הלאומי', אין להם משענת אחרת בעולם בו כל אמריקה שמרה על נייטרליות, כולל ארה"ב, ואילו צרפת, בלגיה והולנד נפלו בידי הנאצים, בעוד הישוב היהודי בן 450 אלף הנפש, מוקף בטבעת חנק של מדינות ערביות, שכמעט כל תושביהן, בוודאי אלו שישבו בפלסטין, קיוו לנצחון הנאצים.

בזמן שהמופתי גייס לטובת היטלר מוסלמים מהבלקן, 40 אלף יהודים מארץ ישראל נתנו כתף ויותר מכך, לצבא הבריטי. בזמן שהנאצים שלחו מליוני יהודים למחנות המוות, עשו מנהיגי הציונים כל מאמץ לאפשר ל-75 אלף היהודים שהורשו תיאורטית להכנס לארץ על פי הספר הלבן, אבל בנוהל מזורז יותר. הבריטים דחו את הבקשה בטענה שהם לא יכולים לעשות זאת כי הערבים מתנגדים. המלחמה הסתיימה אמנם בתבוסת הנאצים, אך עד אז הושמדו 6 מיליון יהודים. פקידי ממשל בריטיים אמרו אחרי המלחמה, שאמנם מדובר בטרגדיה נוראה, אבל לפחות הבעיה היהודית נפתרה וכבר אין ממש בטענת הציונים שהיהודים באירופה זקוקים למדינה, שהרי כבר כמעט לא נותרו בה יהודים. אותם פקידיים אמרו גם שהיהודים שבכל זאת נעקרו מבתיהם, כמו עשרות מליוני אירופים אחרים, חייבים לחזור לבתיהם בפולין, הונגריה, רומניה, צרפת וכיו"ב. לכל מקום, רק לא לארץ ישראל.

התגובה היהודית אחרי מאי 1945 היתה חד משמעית: לעשות כל מאמץ להקים מדינה. מדיניות זו הוכרזה על ידי בן-גוריון כבר ב-1942, ועתה עם סיום המלחמה באירופה, ולנוכח העובדה שהבריטים לא עשו שום סימן שהם עומדים לשנות את מדיניותם שנקבעה במאי 1939, החלו היהודים במאבק לעצמאות. המאבק הזה כלל גם אלימות כנגד מטרות בריטיות צבאיות, אבל בעיקרו הוא נשא אופי קונסטרוקטיבי, שכלל הקמת ישובים נוספים ומאמץ כללי לאפשר הגעתם של עולים חדשים באניות לא-חוקיות מנקודות מבט בריטית כמובן. מבצע זה הביא לעלייתם של כ-85

אלף יהודים לארץ, שיותר ממחציתם גורשו על ידי הצי הבריטי למחנות מעצר בקפריסין.

בתחילת 1947 החליטה הממשלה הבריטית להעביר את שאלת ארץ ישראל לאו"ם. תקוותם היתה שהאו"ם יבין את מה שהם הבינו עשר שנים קודם לכן, והוא שאין פתרון לבעיה הזו ושעל היהודים להבין זאת וליישר קו עם האינטרס האזורי שלהם. על פי הגיון זה, האו"ם אמור היה לבחון את הנושא, ואחרי שיגיע למסקנה שאין פתרון סביר שיהיה מקובל על כולם, הוא יבקש מהבריטים להמשיך ולנהל את הארץ, אלא שהפעם התכוונו הבריטים לשנות את כללי המשחק באופן שיעלה בקנה אחד עם האינטרסים האימפריאליים, מבלי שהמחויבות למדיניות 'הבית הלאומי' תעמוד כמכשול כפי שהיה מ-1920 עד 1939.

החלק הראשון של התכנית עבד כמצופה. האו"ם קיבל על עצמו לבחון את הבעיה ובקיץ 1947 הגיעה לארץ ישראל ועדת חקירה מטעם הארגון החדש, ועדת UNSCOP. אלא שבניגוד לתקוות הבריטיות, הועדה הזו, אחרי ששמעה עדויות מפי יהודים (הערבים החרימו את הועדה על בסיס הטענה שלאו"ם אין מה לומר לגבי עתידה של ארץ ערבית, אבל חברי הועדה מצאו דרכים לשמוע גם את עמדתם), ניסחה תכנית חלוקה לפיה 55% מהארץ ישמשו למדינה היהודית (60% משטח זה נמצא בנגב הבעייתי מבחינת התיישבות); 45% למדינה הערבית; שתי המדינות תקיימנה קשרים כלכליים ושתיהן תוקמנה ותפעלנה על יסודות דמוקרטיים, שהוגדרו באופן מפורט בדו"ח הועדה.

ב-29 בנובמבר 1947, קיבלה עצרת האו"ם את החלטה 181, שאישרה את ההצעה. ההחלטה קבעה שעל הבריטים לסייע לאו"ם בהעברת השלטון ליהודים ולערבים. ועדות שונות אמורות היו לסייע ליהודים ולערבים לארגן את מוסדותיהם הדמוקרטיים. ועדה נוספת אמורה היתה לבחון את ההתפתחות הכלכלית בשתי המדינות כך שהצלחת הכלכלה של המדינה היהודית לא תפגע יתר על המידה במצב הכלכלי של המדינה הערבית. היהודים יצאו לחגוג ברחובות, בעוד הבריטים החלו במאמצים שיטתיים להותיר אחריהם הרס וחורבן שיבטיחו שמדינה יהודית לא תקום. הערבים, עוד לפני הדיון בעצרת האו"ם, הבטיחו שאם תתקבל הצעת החלוקה, הם ידאגו להטביע אותה בדם.

ואמנם, יום למחרת, ב-30 בנובמבר 1947, החלה מלחמת העצמאות היהודית, שהפכה לאסון - נכבה - של הפלסטינים. ב-14 במאי, 1948, יום סיום המנדט הבריטי, הכריז בן גוריון על

מדינת ישראל. 11 דקות מאוחר יותר הכירה בה ארה"ב. שנה בדיוק לאחר מכן, ישראל התקבלה בחברה באו"ם. עד אז, ובאופן רשמי עד יולי 1949, יפלו במלחמה כ-6,000 יהודים, אחוז אחד מאוכלוסיית מדינת ישראל ביום הקמתה. הקרב הסתיים מבחינה יהודית בהצלחה, אבל המערכה על קיומה של המדינה רק החלה. הפלסטינים מצידם מצאו עצמם בפתחה של תקופה ארוכה של חיי פליטות בלבנון, סוריה, ירדן ורצועת עזה.

פרק רביעי - 1948

על שלביה השונים של מלחמת העצמאות היהודית, או 'מלחמת 1948' עבור אלו שמעדיפים לשון נייטרלית כביכול, שהחלה ב-30 בנובמבר 1947 והסתיימה רשמית ביולי 1949, ניתן לקרוא במקורות שונים ומגוונים. מנקודת המבט של הספר הזה, הנושא החשוב הוא כיצד נוצרה בעיית הפליטים, שעד היום ממשיכה לעמוד במרכז הדיון על הסכסוך ועל פתרונותיו. בעיית הפליטים היתה התוצאה הישירה של המלחמה שהכריזו הערבים על היהודים מיד לאחר קבלת הצעת החלוקה באו"ם, וכהמשך להתנגדות הערבית להתיישבות ולעלייה יהודית שהחלו כשבעים שנים קודם לכן. בפרק זה לא נתעכב על כל פרט במלחמה, אלא נעמוד על סיבותיה, מטרותיה והשיטות שננקטו בה.

נהוג לחלק את המלחמה לשלושה שלבים ברורים: הראשון החל ב-30 בנובמבר 1947 והסתיים ב-14 במאי 1948; השני מה-15 במאי ועד 10 ביוני; והשלישי מיולי '48 עד יולי '49. בשלב הראשון התנהלה המלחמה בעיקר בין כוחות מקומיים, יהודים וערבים, שקיבלו תמיכה וסיוע מכמה אלפי מתנדבים שהגיעו ממצרים, מסוריה ומעירק. המלחמה בשלב הזה התנהלה תוך כדי נוכחות הצבא הבריטי, שאמנם היה עסוק מטבע הדברים בלפרק את בסיסיו תוך כדי שמירת ביטחון חייליו, אך כפי שמלמדים מחקרים שנעשו בשנים האחרונות, רוב מפקדיו עשו מאמצים לפגוע בצד היהודי ולהבטיח את הניצחון הערבי.

השלב השני החל בפלישה של צבאות ערב הסדירים, במטרה מוצהרת 'לחסל את מדינת ישראל', ואם יעד זה לא יושג, למנוע מ'השותפים' הערבים אחרים הישגים גדולים מדי (עיקר המאמץ הופנה כנגד עבדאללה שנחשד, ובצדק, כפרו-ציוני דה-פקטו). השלב השלישי המשיך את השני, אלא שהמגמה בשדות הקרב התהפכה: אם לאורך השלב השני כולו, צה"ל לכל היותר הצליח להמנע מתבוסות, הנה בשלב השלישי הוא הלך מחיל אל חיל. מעשית הסתיימו הקרבות כבר בינואר 1949 (עם פרלודים נקודתיים נוספים, המפורסם והחשוב בהם הוא הגעת צה"ל לאילת במרץ 1949), אך הסכם שביתת הנשק האחרון נחתם רק ביולי מול סוריה. קדמו לו הסכמים עם מצרים בפברואר, עם לבנון במרץ ועם ירדן באפריל. עירק שהשתתפה גם היא בקרבות, לא חתמה על הסכם עם ישראל. את עמדותיה מסרה עירק לירדן ובהסכם הירדני-ישראלי עבר ואדי ערה לשטח ישראל.

'בעיית פליטים' כפולה (ערבית ויהודית)

במהלך המלחמה נוצרה בעיית פליטים בצד הערבי ובצד היהודי גם יחד. הסיבה לכך היא שלאורך השלב הראשון כולו, המלחמה התקיימה במקומות בהם חיו ערבים ויהודים. בירושלים לדוגמה, הקרבות שהתנהלו בעיר עצמה, הביאו כ-35,000 ערבים לעזוב את בתיהם במערב העיר ולעבור למזרח, וכ-30,000 יהודים לעזוב את בתיהם במזרח העיר ולעבור למערב. בתל אביב התרכזו עשרות אלפי פליטים יהודים, שברחו מאזורי הקרבות. הם חיו במרתפים, בבתי כנסת, בחדרי מדרגות או ברחוב. בעיר יפו, שהיתה ברובה ערבית, התנהלו קרבות באפריל 1948, וכמעט כל תושבי העיר הערבים עלו על סירות ואניות וברחו לעזה. בצפון הארץ ערבים ברחו מבתיהם צפונה ללבנון או לסוריה. בקרב על חיפה שהתנהל במשך חודשים ארוכים, למרות מאמצים מצדדים יחסית לשמור על שגרת חיים, ברחו יהודים משכונות מעורבות של יהודים וערבים, וערבים ברחו לאזור הגליל. עם הניצחון היהודי בחיפה, החליטו כמעט כל תושבי העיר הערבים לעזוב את העיר. רובם עברו ללבנון.

העובדה שאף אחד לא מדבר על 'בעיית הפליטים היהודית' היא שפליטי המלחמה היהודיים, שמנו כ-65,000 איש בסך הכל, נקלטו אחרי המלחמה במדינה החדשה שקמה. מדינת ישראל הוקמה על יסוד הרעיון של 'הבית הלאומי', והמשמעות המעשית של רעיון זה היה שמטרתה של מדינת ישראל היא לשרת את היהודים באשר הם, ולאפשר להם להיות עם חופשי בארצו כפי שכתוב בהמנון הישראלי. בסופו של השלב הראשון של המלחמה הוכרזה מדינת ישראל, והצעד הראשון של ממשלת ישראל היה ביטול כל חוקי ההגירה האנטי-יהודיים. במגילת העצמאות שהוקראה ב-14 במאי על ידי בן-גוריון, נכתב בנושא זה:

מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות.

המשמעות המעשית של עקרונות אלו היתה פתיחת שערי הארץ לכל יהודי. בחצי השנה האחרונה של 1948 עלו לישראל יותר מ-100,000 יהודים. בשנת 1949 קלטה מדינת ישראל 240,000 יהודים נוספים. נזכר שהאוכלוסייה היהודית מנתה ב-14 במאי 1948 כ-650,000 נפש. עד 1952 קלטה ישראל יותר מ-700 אלף יהודים, מבצע קליטה חסר תקדים בתולדות האנושות. מדינה שכמעט כל אזרחיה ביום הקמתה היו בעצמם עולים חדשים (חלקם לא יותר משלוש שנים בארץ), קלטה מספר גדול יותר תוך פרק זמן קצר, וזאת אחרי מלחמה שגבתה 6,000 קרבנות, ובמצב כלכלי רעוע שנבע בין השאר מהעובדה שהממשלה הבריטית הקפיאה את כל הכספים שהיו שייכים למדינת ישראל.

המקרה הערבי היה הפוך בתכלית. לא רק שלא הוקמה מדינה ערבית כפי שהמליצה החלטה 181, אלא שהמדינות הערביות השכנות פלשו לארץ במטרה למנוע את קיומה של מדינה יהודית. אותן מדינות, להוציא את ירדן, סירבו מאוחר יותר לתת לפליטים הערבים מעמד רשמי, וכך הוקמו מחנות פליטים בלבנון, סוריה, מצרים וירדן. ירדן היא מקרה מיוחד: כאמור בפרק הקודם, המלך עבדאללה סיפח ב-1950 את הגדה המערבית. רק שתי מדינות בעולם - בריטניה ופקיסטן, הכירו בצעד הזה. ממשלת ישראל לא אמרה כלום לא לחיוב ולא לשלילה. הצעד הירדני הזה הפך את כל הפליטים הפלסטינים לאזרחי ירדן, למרות שרובם המשיכו לחיות במחנות פליטים.

מדיניותה של ירדן בולטת ביחס למדיניות המצרית באותו נושא: פליטים פלסטינים לא הורשו להתיישב במצרים גופא, אלא התרכזו סביב העיר עזה, וכך נוצרה רצועת עזה שעד היום משמשת כמוקד פעיל להנצחת הסכסוך. מצרים לא סיפחה את הרצועה והפעילה בה משטר צבאי. כחלק ממאבקה נגד ירדן בהקשר הפלסטיני (עבדאללה ראה עצמו כבא-כוחם כבר משנות ה-20), אפשרה מצרים כבר בספטמבר 1948 את הקמתה של 'ממשלת כל פלסטין' בראשה עמד המופתי הגדול. מבחינה מעשית כל מה שעשתה 'ממשלה' זו היה להפיק דרכונים, כי חשיבותה היתה פוליטית-סמלית אנטי-ירדנית.

מלחמה על הדרכים – מלחמה על השטחים

בעיית הפליטים הדו-צדדית נוצרה בעיקרה כפועל יוצא של אופי המלחמה. חשוב לזכור זאת כי בניגוד למקרים רבים אחרים

בתולדות המלחמות, לא מדובר היה ברצון הדדי ל'טיהור אתני', האשמה מאוחרת המבוססת על חצאי אמיתות הגרועות משקרים. אם בכלל יש מקום לדבר על 'טיהור אתני' – וכאמור, במקרה של מלחמה זו מדובר במושג תלוש ומעוות – הרי שאם המדד הוא כמה יהודים נותרו בסוף המלחמה בצד הערבי ולהפך, אזי מי שנקט מדיניות של 'טיהור אתני' הוא הצד הערבי והצד הערבי בלבד, זאת בהנתן העובדות שבצד היהודי נותרו לפחות 150 אלף ערבים, ואילו בצד הערבי לא נותרו וולו יהודי אחד. אופי המלחמה הוא שיצר בעיית פליטים הדדית, ועל מנת להבין עניין זה יש לענות על השאלה, מה היו מטרות המלחמה של הערבים (שכן הם אלו שפתחו בה), ומה היתה התגובה היהודית.

כאמור, שורש הסכסוך הוא התנגדותם המוחלטת של הערבים לריבונות יהודית בפלסטין. לשם כך פעלו הערבים לאורך כל תקופת המנדט בשיטות שונות שנועדו למנוע מיהודים להתיישב בארצם. את השלב הראשון של המלחמה, יש לראות כהמשך ישיר של גל האלימות הערבי בין השנים 1936 ו-1939. אבל ההבדל בין תקופה זו לבין החודשים הראשונים של 1948, היה שבמקום לתקוף את הבריטים תקפו הערבים את היהודים, ובמקום להסתפק בשריפת שדות וברצח מזדמן, הפעם המטרה היתה לשבור את רצף ההתיישבות היהודית, המוכר בשם "ה-N ההתיישבותי" (או ה-Z ההתיישבותי), בשל צורתו על המפה.

הקו הימני של האות N מסמל את ההתיישבות היהודית בגליל העליון המזרחי ('אצבע הגליל'), הקו השמאלי מסמל את ההתיישבות היהודית לאורך מישור החוף, ואילו הקו האלכסוני שמחבר ביניהם, מסמל את ההתיישבות היהודית בעמק יזרעאל. על רצף התיישבותי זה יש להוסיף נקודות התיישבות מבודדות בדרום ובנגב, וכמובן את המובלעת החשובה ביותר: השכונות היהודיות של ירושלים. הערבים, שכאמור לעיל הקימו במקביל להתיישבות הציונית מעין "N התיישבותי" משלהם, זאת בנוסף ל-350 הישובים הערבים שהתקיימו לפי מפת PEF (1872) עוד קודם לכן, הניחו, ובצדק מבחינתם, שאם הם ינתקו כל אחת מנקודות החיבור של אותו "N התיישבותי יהודי" מדינה יהודית לא תוכל להתקיים, גם אם יכריזו עליה וגם אם יכירו בה.

מתוך הגיון פשוט זה, נגזרה האסטרטגיה הערבית שכונתה בשם "המלחמה על הדרכים". על מנת לממש את היעד הצבאי הזה, כל מה שהיה צריך לעשות הוא לפגוע בתחבורה היהודית, דבר שנעשה בקלות מרובה: לוחמים ערבים חמושים, ברובם כפריים

בדרכם לעמל יומם, היו יוצאים על פי קריאה אל הכבישים הסמוכים, ויורים על כלי רכב יהודיים. ככל שהחמיר המצב בדרכים, נקטו היהודים שיטות של מגננה. הם התארגנו בשיירות, ואת התחבורה האזרחית הם ליוו בלוחמים חמושים, למרות שמבחינת החוק הדבר היה אסור, שכן 'על הנייר' היה זה תפקידם של הבריטים לשמור על הסדר. שיטת השיירות לא הוכיחה את עצמה ואחרי כמה תבוסות של הצד היהודי, שעלו בחייהם של מאות אנשים, החליטה ההנהגה היהודית לעבור ממגננה להתקפה. השיטה היתה להפוך את היתרון הערבי לחסרון.

היתרון הערבי כאמור היה בסמיכות של תושבים ערבים לכבישים. הפתרון היה לפגוע בכפרים עצמם, וכך להפריע לערבים להפריע לתחבורה היהודית. במלים אחרות, הצד היהודי החליט להפוך את המלחמה על הכבישים למלחמה על השטח. זו היתה 'תכנית ד' המפורסמת, שלימים שימשה פסבדו-היסטוריונים כמו אילן פפה ותלמידיו, כ"הוכחה" למדיניות 'הטיהור האתני' של הצד היהודי. במהלך הפעלתה המוצלחת יחסית של 'תכנית ד', תושבי כפרים ערבים רבים עזבו את בתיהם, כי הם לא היו מוכנים לסבול את המצב המלחמתי, וגם כי הכוח היהודי הדליל לא יכול היה להרשות לעצמו מצב בו אזור בו נפתרה בעיית הדרכים (כתוצאה מהשתלטות על השטחים) יחזור להוות בעיה בעתיד.

במרד הערבי בשנים 1936-1939, התרחש דבר דומה. עשרות אלפי ערבים ברחו מבתיהם בגלל המלחמה. רובם היו תושבים תמימים שעסקו בשלהם. אבל התרבות הערבית השבטית יצרה לחץ חברתי לקחת חלק במעשי האלימות. הפתרון עבור מי שלא רצה להשתתף, היה לעבור לאזור שקט יותר, בדרך כלל בירדן או בלבנון. כל מי שעזב את ביתו בין 1936 ל-1939, הניח שביום שתגמר האלימות, הוא יוכל לחזור, דבר שאכן קרה. לאחר שהבריטים דיכאו את האלימות הערבית מבלי שהם בחלו באמצעים, כולל מחיקתם של כפרים שלמים, חזרו פליטי '39 לבתיהם. ב-1948 קרה דבר דומה, אלא שהפעם, בשונה מ-1939, המלחמה לא היתה נגד הבריטים אלא נגד היהודים, ולא נגד המנדט שמראש היה עניין זמני, אלא נגד המדינה היהודית שכוונת מייסדיה היתה להשאר כאן לתמיד. עשרות אלפי ערבים שעזבו את בתיהם ב-1948 לא יכלו לחזור ב-1949. המדינה היהודית לא הסכימה לכך.

דוגמא לכך היא הקרב על משמר העמק, באפריל '48. קודם הוזכרו אלפי מתנדבים ערבים שהגיעו מעירק, מסוריה וממצרים.

מדובר היה בלוחמים מאומנים ומצויידים הרבה יותר מאשר הכפריים הערביים (על אלו יש להוסיף צעירים ערבים בני הארץ שיצאו לאימונים בסוריה). אחד הכוחות הללו, 'צבא ההצלה הערבי' שהונהג על ידי מפקד מוכשר בשם פאזי קאוקג', נכנס לארץ דרומית לאגם הכנרת, במטרה כפולה: לכבוש ישוב יהודי ולהשתלט על כביש ג'נין-חיפה, שעבר בחלק הדרומי של 'האלכסון של ה-N'.

קאוקג' נכשל בניסיונו לכבוש את טירת צבי, ובאפריל 1948 התנהל הקרב המכריע בין 'צבא ההצלה' לבין כוחות יהודיים שרוכזו באזור קבוץ משמר העמק. כוחותיו של קאוקג' עשו שימוש אסטרטגי בכפרים הערבים באזור, שתושביהם אמנם קיימו יחסי שכנות טובה עם היהודים, אבל רק עד שהתחילו הקרבות. חברי משמר העמק נדהמו לראות את שכניהם הטובים מהכפר אבו-שושה הסמוך, יורים על ילדי הקיבוץ שברחו מהמוסד החינוכי המפורסם במעלה ההר במאמץ למצוא מחסה. הקרב נמשך כ-10 ימים, ובסופו הובס 'צבא ההצלה הערבי' של קאוקג', וכל תושבי הכפרים הערביים עזבו את בתיהם, חלקם מרצון וחלקם בכוח. כאמור, הלוחמים היהודיים שהיו מעטים ולא מספיק מצויידים, לא יכלו להרשות לעצמם את האפשרות שאחרי זמן לא רב שוב יתחילו הכפריים הערבים בפעולות לחסימת הכביש, או ישמשו בעתיד בסיס לכוחות ערבים מאורגנים יותר.

תסריט זה חזר על עצמו ברחבי הארץ כולה, כולל באזורים עירוניים כמו יפו, חיפה, טבריה ולבסוף ירושלים. במלים אחרות, המלחמה המוצלחת בראשיתה, שהכריזו הערבים על הדרכים, על מנת למנוע את הקמתה המעשית של מדינת ישראל, הפכה למלחמה יהודית מוצלחת על השטח. ההצלחה היהודית היתה לאסון – נכבה - מבחינה פלסטינית. האסון הפלסטיני הזה רק החמיר בשלב השני, שמבחינה אסטרטגית היה זהה לחלוטין לשלב הראשון. אלא שהפעם, אחרי ה-15 במאי, צבאות סדירים הם אלו שניסו להפריד בין אבריה השונים של המדינה שזה עתה הוכרזה: המצרים השתלטו על הכביש המוביל מהדרום לתל-אביב; הירדנים על הדרך מירושלים לתל-אביב; הסורים והעירקים ניסו ללא הצלחה לפרוץ לכיוון העמקים וחיפה, וצבא לבנון פעל מצפון. ההגיון והיעד היה זהים, אך למרבה מזלו – מזל שנשען על הנהגת בן גוריון, כשרונו של צה"ל, ונדיבותה של מוסקבה בהספקת נשק – הצליח הצד היהודי לבלום את המהלך.

האסון הפלסטיני היה קודם כל 13,000 נפש שנהרגו (עפ"י עמותה נצרית הפועלת היום, 2021, מדובר ב-15,000 פלסטינים ש"נרצחו", כאילו המלחמה פרצה מאליה, כמו מגפת הקורונה אליה משווה עמותה 'חברתית' זו, את "הרצח" הזה. ברחבי הרשות הפלסטינית מופצות קריקטורות בהן נראה נגיף קורונה ומתחתיו הכיתוב "covid-48" הגרוע כמובן יותר מעמיתו, "covid-19"). לא פחות חשוב מההרוגים היו הפליטים, שמספרם נע בין כ-565,000 נפש ל-343,000 נפש (למרות נטייה שיטתית בשנים האחרונות לנפח את המספר עוד ועוד: על פי אותה עמותה נצרית מדובר ב-"780 אלף שהוצאו מבתיהם בכוח", ויש כבר המעגלים את המספר ל"מליון"). כך או אחרת, כפי שנראה בהמשך, לא מספר הפליטים היה הבעיה, אלא תפיסתם העצמית שנתמכה בגישה בינלאומית משונה למדי, משונה בלשון המעטה.

"שוויון, חירות, אחווה" – אבל שני סוגי פליטים

המלה 'פליטים' כל כך שגורה בדיון על הסכסוך, שכמעט אף אחד לא עוצר לשאול במה מדובר בכלל. עד כדי כך מתייחסים לנושא כאל מובן מאליו, שאישים בכירים ברשות הפלסטינית בימינו, מדברים על בעייתם של 'שבעה מליון פליטים פלסטינים'. הכיצד זה יתכן אם ב-1948 היו בכל שטחי המנדט הבריטי 1.2 מליון ערבים, בשטח שנתר בידי ישראל המשיכו לחיות כ-150,000 ערבים, ובשנים הסמוכות למלחמה חזרו במסגרת 'איחוד משפחות' עוד כ-40,000? על פי הנתון הגבוה של מספר הפליטים הערבים שהוזכר לעיל, מדובר על 565,000. כיצד מספר כזה הופך ל-7 מליון? התשובה לכך פשוטה: מבחינת הפלסטינים, מעמד 'הפליט' עובר בירושה, ולמרבה התדהמה תפיסה זו מקבלת אישוש ארגוני מהמוסדות הבינלאומיים.

על השאלה מי הוא פליט, נתנה האנושות המאורגנת שתי תשובות מנוגדות בתכלית. על פי תשובה אחת, פליט מלחמה הוא אדם שנאלץ לברוח מביתו מסיבות של מלחמה. משך מעמדו כ'פליט' לא יכול להמשך יותר משנתיים, ומדובר במעמד אישי שאיננו ניתן להעברה. לצורך טיפול בפליטים כאלו, הקים האו"ם את 'הנציבות העליונה של האו"ם לפליטים', ארגון המוכר בצירוף UNHCR. אמנת הארגון התקבלה ב-1950, אך היא מבוססת על תקדימים שראשיתם באמצע שנות ה-20'. מטרתה המוצהרת של הנציבות היא "הגנה על פליטים ועקורים מפני רדיפות או סכסוכים, וקידום פתרונות ברי קיימא למצבם, באמצעות יישוב מרצון במדינת מוצאם או במדינה המארחת". הסעיף המעשי

המשמעותי ביותר הוא הסעיף המאפשר לפליט לעשות שימוש במסמכי הפליט שלו לתקופה של שנתיים בלבד.

אך במקביל, אותן אומות מאוחדות, הקימו באותו הזמן ארגון נוסף, 'סוכנות לסעד ותעסוקה' המוכר בצירוף UNRWA, שכל ייעודו הוא לסייע לפליטי המלחמה הפלסטינים, ולפליטי המלחמה הפלסטינים בלבד. הסיוע הוא לצמיתות, ומעמד הפליטות עובר בירושה מדור לדור לדור לדור, כבר יותר מ-70 שנה. בעברית של שנות ה-50' וה-60', מוכר הארגון הזה בשם 'סו"ת', כלומר 'הסוכנות לסעד ולתעסוקה'. ההגיון הפנימי שבו – לספק סעד עד שהפליט ימצא תעסוקה – נהפך על ראשו: תעסוקת הארגון היא לספק סעד והארגון יתקיים כל עוד הוא יספק סעד ומכאן שהדבר האחרון שעליו לדאוג לו הוא לתעסוקה לנזקקי הסעד. ואמנם, הארגון מעסיק אלפי פלסטינים, הפליטות עוברת בירושה, ועל מנת להבטיח שהשיטה תמשך לנצח, עוסק הארגון בחינוך, שכל כולו הסתה שיטתית נגד ישראל, נגד יהודים ונגד השלום. לא מדובר בהיסטוריה רחוקה: על פי דו"ח שהתפרסם בשנת 2021, חומרי לימוד מקוריים וממותגים של הארגון שהופקו ללמידה עצמית בזמן מגפת הקורונה והופצו ליותר מ-300 אלף תלמידים, כללו שנאה, הסתה לאלימות, האדרת מחבלים, עלילות דם ומחיקת ישראל מהמפות.

זאת ועוד: עפ"י הגדרת הפליטות של 'הנציבות', פליט הוא אדם שנאלץ לברוח מביתו בו ישב זמן רב. לעומת זאת, בהגדרת הפליטות הפלסטינית, פליט פלסטיני הוא כל מי שגר בשטח המנדט "בשנתיים האחרונות" לפני 1948. כיצד מסתדרת הגדרה זו עם הטענה הפלסטינית לפיה מדובר בעם היושב בארץ כבר אלפי שנים (זו גרסתו של המופתי הנוכחי של ירושלים, כפי שהוקלטה בסרט דוקומנטרי. המופתי אמר למצלמה שהעם הפלסטיני קיים כבר כ-9,000 שנה)? היא לא מסתדרת, והיא לא נועדה לתת מענה למקורו ההיסטורי של העם הפלסטיני אלא לאפשר לערבים פלסטינים להנות משירותי אונר"א. עם זאת, מובן מאליו שההגדרה הזו עולה בקנה אחד עם עובדה ידועה אך מוכחשת, שמאות אלפי ערבים הגיעו לתחומי המנדט ממדינות ערב השכנות, שם הם חיו באופן קבוע ולשם יכלו לחזור. כשהוקם אונר"א ב-1948, הוא טיפל בכ-400 אלף איש לכל היותר, אך תוך כמה חודשים עלה המספר ליותר מ-700 אלף. הכיצד? מאות אלפי ערבים עניים, שלא היה להם שום קשר למלחמה, בחרו להצטרף לרשימת הלקוחות הקבועה של הארגון.

לצד האפליה השיטתית במישור המוסרי (העדפת פלסטינים על פני כל פליט אחר בעולם היא 'גזענות' במונחי המאה ה-21, תקופה בה הולכת ומתחזקת הנטייה לכנות כל עלבון במונח הדרמטי הזה, לצורך וכמעט תמיד שלא לצורך), סובלת 'הנציבות' מאפליה חומרית זועקת לשמים. 'הנציבות', לה סניפים בכ-100 מדינות, מטפלת בעשרות מליוני פליטים של ממש, הסובלים סבל של ממש ברחבי העולם כולו. אונר"א לעומת זאת מטפלת במליונים בודדים, כולם כמעט ללא יוצא מהכלל פליטים שנוצרו באופן מלאכותי על ידי הגדרה מנהלית מונעת מפוליטיקה של שנאה. כך או כך, כוח האדם העומד לרשות אונר"א גדול פי 25 מזה העומד לרשות 'הנציבות', שני ארגונים הפועלים בחסות אותן אומות מאוחדות.

על השאלה כיצד יתכן מצב כזה, יש תשובה קצרה: פוליטיקה. במקרה הזה במובן הרע של המלה. בשתי מלים ההסבר לכך הוא 'המלחמה הקרה'. בהינתן העוצמה האסטרטגית של הערבים על ומתחת לאדמה, במציאות של מלחמה קרה ברורה לחלוטין מימושה של האפליה הזו, על חשבון ישראל, שממילא נושאת על שכמה גם את עול שנאת היהודים שהתגלגלה במאה ה-19 לאנטישמיות ובמאה ה-21 לאנטי-ציונות. כל מי שמאמין בשוויון עקרוני בין בני אדם, איננו יכול להשאר אדיש לתופעה המשונה הזו: אותו ארגון, אותן אומות מאוחדות, מגדירות קבוצה מסוימת כפליטים לנצח, ואילו את כל שאר בני האדם הסובלים מבעיה דומה, שלא לומר חמורה בהרבה, היא מגדירה באופן אחר לחלוטין. מילא מדובר בגזענות. מדיניות זו באה על חשבון הפלסטינים, זאת בהנחה שרובם היו רוצים להיות כאחד האדם ולקחת את גורלם בידיהם סוף סוף.

לגופו של עניין הפליטים הפלסטינים, ישראל הצהירה מראשית דרכה שהיא מוכנה לקחת חלק במאמצים לפתור את הבעיה, אבל לא כגורם יחיד, ובשום אופן לא על פי הדרישה הפלסטינית שכבר הפכה למיתוס: 'זכות השיבה'. חשוב להבין נקודה זו התופסת מקום בשיח כבר יותר מ-70 שנה. פלסטינים רבים משוכנעים שזכותם לחזור לא רק לפלסטין הכבושה, אלא ממש ממש לבתים שלהם (ויעידו 'המפתחות' המפורסמים שרבים מהם מחזיקים). יש לא מעט אנשים בישראל ובמערב, הטוענים שמדובר במיתוס בלבד, וכי הפלסטינים מבינים היטב שאין להם לאן לחזור. יתכן וטענה זו נכונה בחלק מהמקרים, אבל מיקומו המרכזי של מיתוס זה בשיח הפלסטיני, לא מותר מקום לספקות. כל עוד הוא ממשיך

לתפוס מקום מרכזי כזה, הסיכוי לפתרון בעיית הפליטים, שלא לדבר על שלום אמת, לא קיים.

החלטה 194 – על מיתוס נוסף ונזקיו

הציניות בנושא זה מגיעה לאבסורדים מקוממים. לא מעט אנשים עושים שימוש בטענה שישראל לא פועלת על פי החלטות האו"ם, גם בנושא הפליטים. הם מצביעים לשם כך על החלטה 194, אותה הם מכנים 'החלטת זכות השיבה'. כמו במקרים רבים אחרים, גם עניין זה ראוי לדברים שכתב הנביא ישעיהו שגינה את אלו "האומרים לרע טוב ולטוב רע, השמים חושך לאור ואור לחושך". נזכיר כי תיק דרייפוס למשל, הכיל אלף מסמכים שכל אחד מהם תפקידו היה להצדיק את השקר של קודמו. התופעה ידועה והיא שר תעמולה ידוע אחד שטען כי כל מה שיש לעשות על מנת להפוך שקר לאמת הוא לחזור עליו שלוש פעמים. הטכניקה הזו נפוצה בימינו בכל הארצות ובכל השפות ובכל הנושאים הציבוריים: סביבה, כלכלה, מגדר, רפואה, חינוך ובמקרה שלנו: ההיסטוריה של הסכסוך.

בנוגע להחלטה 194, העובדות בכל אופן הן אלו: ההחלטה התקבלה על ידי העצרת הכללית של האו"ם ב-11 בדצמבר 1948, סמוך לסיומה של המלחמה. ההחלטה כללה 15 סעיפים, ומטרתה המוצהרת היתה "להסדיר את כל השאלות" הקשורות ל"עתידי המצב בפלשתינה", מטרה שלשמה המליצה ההחלטה - ונזכיר שוב שהחלטות של העצרת הכללית הן המלצות בלבד התלויות ליישומן ברצון הטוב של הצדדים – להקים 'ועדות פיוס'. ובכן, בעוד החלטה 194 **ממליצה** להסדיר ברוח של **פיוס** את **כל השאלות** הקשורות במצב, עבור מכונת התעמולה הפרו-פלסטינית, מוקד ההחלטה הוא סעיף 11, בו נכתב כך:

"הפליטים אשר ברצונם לשוב לבתיהם ולחיות בשלום עם שכניהם יורשו לעשות זאת במועד המוקדם ביותר האפשרי מבחינה מעשית. בעבור רכושם של אלה אשר יעדיפו לא לעשות כן ישולמו פיצויים לפי עקרונות המשפט הבינלאומי ... על ועדת הפיוס לסייע לשיבתם למולדת, יישובם מחדש וכן לשיקום הכלכלי והחברתי של הפליטים באמצעות סוכנויות האו"ם המתאימות"

סעיף 11 לא מדבר על 'פליטים פלסטינים' אלא על 'פליטים'. נזכיר כי במהלך אותה תקופה היו לפחות רבע מליון פליטי מלחמה יהודים שנותרו באירופה מאז 1945 ועשרות אלפי פליטי מלחמה יהודים – כמו מפוני קרב ניצנים – שישבו במקומות שונים בארץ.

בנוסף, כפועל יוצא של ההתנגדות הערבית המוחלטת והכוללת להקמתה של מדינה יהודית, החליטו מדינות ערב, חלקן כבר ב-1946, לשלול את זכויות האזרח של תושביהן היהודים. התוצאה היתה גל עצום של הגירה יהודית מארצות ערביות. ממשלת עירק למשל הודיעה באפריל 1950 שכל היהודים חייבים להודיע לממשלה את כוונתם, להשאר או לצאת. תוך כשנה עזבו את עירק 120,000 יהודים, כשהם משאירים מאחוריהם כמעט את כל רכושם. כך קרה גם עם יהודי תימן, יהודי מצרים, יהודי לוב, יהודי תוניסיה, ומאוחר יותר עם יהודי מרוקו.

בישראל לא דיברו ב-1949 על 65,000 פליטי המלחמה היהודים שנאלצו לעזוב את בתיהם בארץ-ישראל אחרי ה-30 בנובמבר 1947, וללא מחקרים שנעשו בנושא בעשורים האחרונים, כל הנושא היה נעלם מהזכרון. אבל בישראל ידעו להצביע על מאות אלפי היהודים שנאלצו לעזוב את בתיהם ברחבי העולם הערבי, כעל 'פליטים' לכל דבר ועניין. רק בימי 'הסכמי אוסלו', ומתוך אותה תמימות, או אולי תכונה אנושית רווחת אחרת, טושטש עניין זה, שלמרבה הצדק חזר לתפוס את מקומו הנכון בשיח ההיסטורי. אכן כן, ישראל קמה כדי לתת מענה למעמדם העלוב של יהודים ברחבי העולם כולו. על השאלה עד כמה היא הצליחה אפשר להמשיך ולהתווכח (בתנאים הנוחים שמספקת מדינת ישראל), אבל בכל מקרה מדובר בחוכמה בדיעבד, כי ביום קבלת החלטה 194 המלחמה על עצם קיומה של ישראל עדיין נמשכה, והיא המשיכה – גם אם 'באמצעים אחרים' – גם אחרי דצמבר 1948.

זאת ועוד: סעיף 11 לא מדבר על זכות השיבה, אלא על שורה של אפשרויות סבירות כמו פיצויים (בחשבון הכללי ברור שהצד הערבי יהיה זה שיצטרך לפצות את הצד היהודי). חשובה עוד יותר היא ההתנייה לפיה הפליטים החוזרים יהיו מוכנים "לחיות בשלום עם שכניהם". מילא העובדה שכל בעיית הפליטים נוצרה מסירובם של מי שהפכו לפליטים פלסטינים "לחיות בשלום" עם נוכחות יהודית ולו בחלק מארץ ישראל. המופתי הדגול הגדיר את עצם ההתנייה הזו במונחים של "כניעה פלסטינית". מילא העבר הרחוק. אלא שעד היום החינוך הפלסטיני מדבר בעיונות על יהודים ועל ישראל, ובניגוד למה שאפשר לחשוב, כאילו החינוך הזה הוא תוצאה של המצב, ההיסטוריה, ככל שמתייחסים אליה בכבוד, מלמדת את ההפך הגמור: המצב הוא תוצאה של עיונות ערבית נגד יהודים בכלל והציונות בפרט מיומה הראשון, עשרות שנים לפני 1948.

אך אולי האבסורד הגדול ביותר הוא עצם השימוש התעמולתי האנטי-ישראלי, בסעיף אחד (11) בהחלטה שדיברה על "פיוס", החלטה שעברה בעצרת האו"ם למרות התנגדות גורפת של כל מדינות ערב, ושל עוד כמה מדינות. להלן רשימת המדינות שהתנגדו להחלטה: אפגניסטן, סעודיה, בילורוסיה, צ'כוסלובקיה, קובה, מצרים, עירק, לבנון, פקיסטן, פולין, סוריה, אוקראינה, ברה"מ, תימן, יוגוסלביה. כל המדינות הערביות ברשימה המכובדת הזו התנגדו גם להחלטה 181, וגם לעצם זכותו של האו"ם לדון בשאלת 'פלסטין'. על הדרך הן פגעו בזכויות האזרח ובזכויות הקניין של תושביהן היהודים.

שמה עצם השימוש בהחלטה 194 מעיד על 'חזרה בתשובה' של מדינות אלו לפחות בכל הקשור לנכונות לראות בזירה הבינלאומית זירה חשובה ולגיטימית לא רק כשוק לנפט? המשך ההיסטוריה של הסכסוך מלמדת שלא מיניה ולא מקצתיה. כאמור, האו"ם הפך לזירה נוספת של מאבקי כוח במסגרת המלחמה הקרה, ועם הזמן למכשיר אנטי-ציוני (כאמור, אנטישמי) מקומם במיוחד. כך או אחרת, מדינות ערב התנגדו להחלטה 194, מכיוון שבמרכז עמד רעיון הפיוס, רעיון שבמרכזו ההכרה מצידן במדינה היהודית, שלעצם קיומה הם התנגדו באופן גורף.

כל העובדות הללו לא מפריעות לפלסטינים ולעושי ומפיצי דברם, כולל בעיתונות ובאקדמיה בישראל, להמשיך ולדבר על החלטה 194 כעל החלטה מחייבת אותה יש לממש כלשונה, על החלטה שלכאורה עוסקת רק בשאלת הפליטים, כאילו ש'הפליטים' הנזכרים בה הם ערבים. אחרי יותר מ-70 שנים של שקר, דומה שצעד ראשון לפתרון הוא אימוץ האמת. יש להודות כי עבור מדינת ישראל, כל הנושא הזה הפך לסוג של מטרד דיפלומטי. כמו טיפוס של ברז שתמיד נמצא שם, ושלמרות שהוא מטרד, הוא לא מהווה מכשול בדרך להגשמת יעדיה האמיתיים. כי אף פעם לא מיותר לזכור שהציונות ומדינת ישראל קמו כדי לפתור את השאלה היהודית ולא את השאלה הפלסטינית. היטיב לתאר זאת לא אחר מאשר שר החוץ משה שרת, מי שנחשב עד היום – ובניגוד גמור לבן-גוריון – למופת של מתינות. בנאום בכנסת ב-15 ביוני 1949 דיבר שרת על מכלול הבעיות הקשורות בסכסוך:

סלע מחלוקת עיקרי שני הוא בעיית הפליטים הערבים. מכונות תעמולה כוזבות מסלפות במזיד את השתלשלות המאורעות ואת מהותם, ואילו מדינאים שאינם מתעמקים בסוגיה מסיקים מסקנות מוטעות. שוב נשנית כאן אותה התחבולה: מזימה

שחרשו אויבים על ישראל, משנכשלה והכשילה את בעליה, הופכת כתב פלסטר נגד ישראל. אימת המוות שריחפה על מדינתנו נשכחת, ואילו אלה שביקשו להמיט עלינו שואה, משנפלו לתוך הבור שחפרו במו ידיהם, הריהם פורקים מעליהם את האחריות ומנסים לגולל אותה עלינו."

שרת שחלק על דרכו של בן-גוריון בתחומים רבים, הסכים עמו, כפי שהסכימו הציונים כולם, כי המשימה הבוערת אחרי 1949, היתה לבנות מדינה. כאמור קודם לכן, בשלוש השנים הראשונות לקיומה, קלטה מדינת ישראל יותר מ-700 אלף עולים חדשים. מאות אלפים מהם נאלצו לחיות במשך כמה שנים בתנאים קשים מאוד: באוהלים, בצריפים, בלי עבודה. לימים תהפוך עובדה זו לקרדום פוליטי-פנימי לחפור בו, עניין הדורש עיון נפרד. כך או כך, תוך עשר שנים תהפוך ישראל לאחת המדינות בעלות הצמיחה הכלכלית הגדולה ביותר בעולם. מדינות ערב המשיכו להתאפיין בחוסר יציבות פנימית. בסוריה למשל היו במשך עשרים שנה יותר מעשרים הפיכות שלטוניות. המכנה המשותף היחיד בין מדינות ערב היה ההתנגדות לישראל.

לאחר הכשולן למנוע את הקמתה באו"ם, ולאחר הכשולן להשמדה מיד אחרי שהוכרזה, עברו הערבים לשלב הבא: נסיון לחנוק את מדינת ישראל מבחינה כלכלית. לשם כך הם נקטו בשלושה צעדים: חרם כלכלי, נסיון למנוע יציאתם של יהודים ממדינות הגוש הקומוניסטי כמו פולין ורומניה, ונסיון למנוע מישראל לממש את תכנית מוביל המים הארצי, שמטרתו היתה להפוך את כל שטחי המדינה לאזורים בהם אפשר להתיישב. במונחים מתקופת המנדט, מדינות ערב גייסו את כל כושר הנזק הפוליטי שלהם על מנת למנוע מישראל לממש את כושר הקליטה הכלכלי שלה. כל הצעדים הללו נכשלו כידוע, אבל 'המלחמה על המים' הביאה בסופו של דבר למלחמת ששת הימים, שפתחה דף חדש בתולדות המזרח התיכון ובתולדות הסכסוך.

פרק חמישי – הדרך לששת הימים וממנה

עבור ישראלים רבים, 1967 היא 'שנת האפס' של הסכסוך, דבר הבא לידי ביטוי באמירה לפיה 'אנו חיים כבר כך וכך (כרגע 54) שנים ביום השביעי של מלחמת ששת הימים'. עבור אחרים הנצחון במלחמה הזו הוא הסיום האמיתי של מלחמת העצמאות. יש גם כאלו הרואים בתוצאות המלחמה את סוף הציונות כפי שהם הבינו אותה. גם אצל הערבים המלחמה הזו חוללה תמורות חשובות לכל הכיוונים, ואין ספק שמבחינת ההיסטוריה הגלובלית, אפשר למקם את המלחמה הזו באותה שורה עם משבר הטילים בקובה ב-1962 או עם מלחמת וייטנאם.

אבל הנטייה האנושית הטבעית והמובנת לדרמות, איננה צריכה לבלבל את ההיסטוריון. מלחמת ששת הימים אכן נמשכה ששה ימים, אבל כפי שטען משה גלבע, אחד ההיסטוריונים הראשונים שכתבו על המלחמה, אי אפשר להבין את ששת הימים האלו, מבלי להבין את שש השנים שקדמו להם, ועל טענה נכונה זו יש להוסיף שגם את מה שבא אחרי אותם ששה ימים, יש להבין כרצף שראשיתו לכל המאוחר ב-1957. בהתאם, פרק זה מתמקד בתהליך ההיסטורי שקדם למלחמה. הפרק מחולק לשלושה חלקים. בראשון נתמקד בהשפעת המלחמה הקרה; בשנייה - בהתפתחויות בעולם הערבי ובעיקר המאבק בין 'רדיקלים' ו'שמרנים'. בשלישי, המחולק לשני פרקי משנה, בויכוח הישראלי בשאלת הבטחון היסודי.

השפעתה של המלחמה הקרה על הסכסוך

המלחמה הקרה התחילה מייד לאחר מלחמת העולם השנייה, ויש האומרים שכבר לקראת סופה. המזרח התיכון היה חשוב במיוחד לשני הגושים, מסיבות ידועות: תעלת סואץ, הנפט במפרץ הפרסי ובערב הסעודית, והים התיכון עצמו כגשר ימי בין אסיה, אפריקה ואירופה. כבר בתחילת המאה ה-19 החלה מעורבות של ארה"ב בים התיכון, למרות שלא באופן רצוף. אבל היה זה סימן ראשון לבאות. עצם המושג 'מזרח תיכון' להבדיל מהמושג 'המזרח הקרוב', נכנס לשימוש על ידי גיאוגרף של הצי האמריקני, בתחילת המאה ה-20. ממלחמת העולם השנייה ואילך, הפכה נוכחות של הצבא האמריקני באזור לעניין קבוע.

גם רוסיה היתה מעורבת באזור עוד לפני האמריקנים. מיקומה של רוסיה נתן לה גישה נוחה מאד לאוקיינוס השקט במזרח, ולים הצפוני - ומשם לאוקיינוס האטלנטי - במערב, אבל הדרך דרומה

לים התיכון עברה במיצרי הבוספורוס והדרדנלים שלא היו בשליטתה. מכאן שאיפת כל שליטי רוסיה, לפני ואחרי 1917, ועד היום הזה, להשיג בסיס נוח לצי הרוסי בים התיכון.

מדינת ישראל, כמו כל מדינות העולם, נדרשה 'לבחור צד', כי ההגיון של המלחמה הקרה היה 'איתנו או נגדנו'. אחרי התלבטויות לא רבות, היא הזדהתה מבחינה מדינית עם הגוש המערבי. לא היתה זו החלטה מובנת מאליה. בישראל הצעירה חיו אז מעריצים של ברה"מ, גם בזכות מה שנתפס כהצלחתה ליצור חברה שוויונית ומצליחה, אך בעיקר בזכות העובדה שברה"מ שימשה כמקלט למליון יהודים מפולין שברחו מהנאצים. 'הצבא האדום' תרם את התרומה הגדולה ביותר להבסת הנאצים, והיתה זו סיבה טובה מאד מבחינתם של יהודים רבים להעריצו. חשוב לא פחות: הסובייטים היו הראשונים לתמוך בעצמאות יהודית בארץ-ישראל, וללא תמיכתם ברעיון זה לא היתה מתקבלת באו"ם החלטה 181. הם צירפו מעשים לדיבורים: ללא הסיוע הצבאי מצידם – שאמנם הגיע מצ'כיה – לא היה מצליח צה"ל להתמודד עם צבאות ערב, שהצטיידו בנשק מערבי.

במקביל לאהדה נרחבת לברה"מ, היו כאלו שסברו שאל לה לישראל להזדהות עם צד מסוים, שכן מעמדה השביר מחייב אותה לשמור על יחסים טובים עם כולם. אמנם כאמור ישראל בחרה צד, אך לא על חשבון מאמץ שיטתי ומוצלח יחסית, לנהל מדיניות חוץ פתוחה כלפי כל המדינות. ישראל הצליחה עד מלחמת ששת הימים לשמור אפילו על יחסים דיפלומטיים עם ברה"מ, שכבר מתחילת שנות ה-50 ניהלה דיפלומטיה שלילית כלפי ישראל. הגורם המרכזי שהכריע לטובת המערב היה הצרכים הכלכליים והביטחוניים של ישראל. ב-1952, חתמו ישראל וגרמניה המערבית על 'הסכם השילומים', שנתן לישראל מענה כלכלי חשוב מאד בתקופה קשה מאד, ולגרמניה ולנאט"ו מענה מדיני חשוב לא פחות: עצם נכונותה של ישראל לחתום על הסכם כלכלי עם גרמניה, תרם להכשרתה של 'גרמניה האחרת' (המערבית) בדעת הקהל במערב, וכך יכלה גרמניה להצטרף לנאט"ו כבר ב-1955.

למרות הזדהותה עם המערב, ישראל לא היתה חברה בנאט"ו וגם לא התקבלה למערכות בריתות אזוריות אחרות, כמו 'ברית בגדד' בראשות בריטניה. בנוסף, ובניגוד למה שמקובל לחשוב, ארה"ב לא ראתה עצמה מחויבת לישראל יותר מאשר לכל מדינה אחרת בעולם, ורק ב-1964 החלו האמריקנים לתת מענה ראוי לצרכים

הצבאיים של ישראל. ב-1950 קיבלו צרפת, בריטניה וארה"ב החלטה משותפת כנגד מרוץ חימוש במזה"ת, והנפגעת היחידה מההחלטה הזו היתה ישראל. צה"ל אותה תקופה היה בנוי על ציוד מיושן ולא סטנדרטי, שנקנה בכסף רב במקומות שונים.

ב-1953 החלו צרפת וישראל ב'רומן' מדיני-צבאי שנשבר באחת ביוני 67'. עד אז מדובר היה ברומן לוחט, שקיבל תנופה רצינית בשל מלחמת העצמאות של אלג'יר נגד צרפת שפרצה ב-1954. מאותה שנה ובעיקר לקראת 'מבצע סיני' באוקטובר 56', סיפקו הצרפתים את צרכיה של ישראל בתחומי השריון והאוויר. השותפות הישראלית-צרפתית-בריטית במבצע סיני (מוסקטיר) הסתיימה מבחינת שתי המעצמות הגדולות לשעבר במפח נפש. לצד אזלת ידן הצבאית, הן ספגו מהלומה מדינית בעוד נאצר, שצבאו הובס כאילו לא היתה עסקת נשק עצומה שנה קודם לכן, יצא מהאירוע הזה כגיבור העולם הערבי שהצליח 'להביס את המערב'. ישראל אמנם יצאה מהמבצע חזקה יותר מבחינה צבאית, אך דבק בה כתם השותפות עם מעצמות קולוניאליות, כתם שליווה אותה לאורך שנים. מבחינה מדינית ישראל יצאה ופחות מחצי תאוותה בידה: הצידוק למלחמה היה המצור הימי והטרור הקרקעי שהובילה נגדה מצרים. בסיסי הטרור בסיני חוסלו, אבל בסוגיית המעבר החופשי כל שישראל קיבלה הן הבטחות מנשיא ארה"ב, שתוך עשר שנים יסתברו כחסרת כיוסו.

החשש של ישראל מהתעצמותן הצבאית של מדינות ערב, הביא את ראש הממשלה דוד בן-גוריון, לחתום על עסקה סודית מאד עם ממשלת צרפת, לפיה אחרי המבצע של 1956, ובלי קשר לתוצאותיו, צרפת תסייע לישראל לפתח יכולת גרעינית צבאית. החלטה זו הוסתרה ממשלת ישראל, ושני האישים הבכירים היחידים ששותפו בסוד היו מנכ"ל משרד הבטחון אותו זמן, שמעון פרס, והרמטכ"ל של צה"ל אותו זמן, משה דיין (שנתפס סוד נוסף היה שלישו של דיין, מי שלימים נהיה להיסטוריון חשוב: מרדכי בר-און, שספריו 'אתגר ותגרה' ו'בשערי עזה' הוא המקור החשוב ביותר להכרת הפרשה הזו).

החלטה מרחיקת לכת זו, השפיעה על הפוליטיקה הפנימית בישראל, לפני ואחרי מלחמת ששת הימים. השמועות על מרוץ ישראלי לנשק גרעיני, השפיע גם על קבלת ההחלטות של המנהיגים הערבים, שחששו מאד מהאפשרות הזו. לבסוף, ההחלטה הזו נתפסה על ידי ארה"ב כמהלך מסוכן מאד. במהלך כל שנות נשיאותו, ועד שנרצח, עשה הנשיא האמריקני קנדי כל

מאמץ על מנת לבלום את תהליך התגרענותה של ישראל. הדבר הביא למשבר חמור בין המדינות, שנפתר רק לאחר שאשכול הפך לראש הממשלה במקום בן-גוריון שהתפטר מתפקידו, ולאחר שהנשיא ג'ונסון נכנס לבית הלבן.

ב-10 במרץ 1965, הובילו אשכול וג'ונסון מהלך בסופו חתמו ישראל וארה"ב על הסכם סודי, לפיו ישראל מתחייבת שלא להפוך למדינה גרעינית מוצהרת (מדיניות זו מוכרת עד היום במלה 'עמימות') ואילו ארה"ב מתחייבת לספק את כל צרכיה הביטחוניים של ישראל. בסעיף נוסף בהסכם, הסכימה ישראל שארה"ב תספק נשק גם לירדן. החשדנות האמריקנית כלפי פרויקט הגרעין הישראלי המשיכה לכל הפחות עד 1969, אך בראייה לאחור, ניתן לראות את ההסכם הזה משנת 1965, כנקודת מפנה משמעותית מאד בעתידו המדיני של האזור. ההתקרבות הלא רשמית בין ישראל לירדן החלה כבר ב-1963 על בסיס של אינטרסים ביטחוניים משותפים, בעיקר סביב ענייני טרור פלסטיני שפגע בשתי המדינות. אחרי 1965 עמדה שותפות אינטרסים זו על בסיס יציב יותר. כל זה אבל, לא מנע מירדן לקחת חלק במלחמת ששת הימים נגד ישראל. הסיבות לכך אינן קשורות למלחמה הקרה כי אם למאבקים החמים בתוך העולם הערבי.

העולם הערבי בין רדיקליזם לשמרנות

המושגים 'רדיקלי' ו'שמרן' בהקשר של העולם הערבי בתקופה הנדונה בפרק זה, הם בבחינת כותרת, סמל או סיסמא לשני סוגים של מדינות ערביות: 'המלוכניות' ו'הרפובליקניות'. על פניה מדובר בהבחנה ברורה וחלקה: בירדן, סעודיה, מרוקו ומצרים עד 1952, שלטו מלכים. סוריה ולבנון לעומת זאת, היו רפובליקות. אבל בפועל לכל מדינה היו מאפיינים מקומיים, הקשורים לגיאוגרפיה השונה אך יותר מכך להיסטוריה. מרוקו למשל היתה מלוכה, אך ההשפעה ארוכת השנים של הקולוניאליזם הצרפתי, שבניגוד לפיקסציה האידיאולוגית הפוסט-קולוניאלית, היו לה גם השפעות חיוביות (עיתונות, מפלגות, תנועות), הביאה לכך שמדינה זו היתה שונה מסעודיה או ירדן.

הבדלים דומים היו גם בין מדינות 'רפובליקניות'. בסוריה למשל לא היתה כלל מלוכה, והשיטה הרפובליקנית היתה הבסיס למדינה זו מראשיתה, אך רק להלכה ואף פעם לא למעשה, זאת בהנחה שהמושג 'רפובליקה' שפירושו 'עניין הציבור', אמור להתממש באופן ראוי לשמו: בסוריה, מאז שנוסדה, 'הציבור' היה

בדרך כלל בשר תותחים לדיקטטורים שונים שפעלו תחת כותרות 'רדיקליות' למיניהן. במצרים לעומת זאת, העצמאות החלה על בסיס מלוכני, ולאחר הפיכת הקצינים ביולי 1952, היא הפכה לרפובליקה. בשונה מסוריה, הציבור במצרים היווה גורם פוליטי משפיע. תהליך דומה התרחש בעירק, שכמו ירדן שלט בה מלך מהשושלת ההאשמית, עד להפיכה שהתקיימה שם בתאריך הסמלי ה-14 ביולי 1958. בכל המקרים, בין אם מדובר במלוכה או ברפובליקה, לכל המדינות הערביות היתה חוקה מסודרת שכללה את כל המרכיבים המוכרים, שלטון העם וכן הלאה.

כאמור, אין לטעות במונחים אלו. גם בריטניה או דנמרק הן מלוכות קונסטיטוציוניות, וארגנטינה למשל היא רפובליקה. אמנם בבריטניה אין חוקה במובן שיש לרוב מדינות העולם, אבל יש בה הסדרי שלטון שמהווים למעשה חוקה. ההבדל בין מלוכות או רפובליקות כמו בריטניה, דנמרק, ארגנטינה וכדומה, לבין מלוכות ורפובליקות בעולם הערבי, איננו במונחים, אלא במהות. עם כל ההבדלים בין ארגנטינה לדנמרק למשל, ולמרות שבארגנטינה היו תקופות של משטר צבאי אוטוריטרי, התרבות הפוליטית בשתי המדינות האלו היא דמוקרטית-ליברלית. היפוכו של דבר מתקיים בכל המדינות הערביות ללא יוצאת מהכלל, בין אם הן 'רדיקליות' ובין אם הן 'שמרניות'. כותרות אלו, שהיו כאמור לא פעם לא יותר מאשר סיסמאות, הפכו ליצר מאבק פנימי ואזורי.

'הליגה הערבית' נוסדה במרץ 1945 לכאורה ככלי המבטא את 'האחדות הערבית', אך בפועל היא הפכה מהר מאד לזירת התגוששות בין תפיסות אלו. מנקודת מבטו של ספר זה, העניין החשוב ביותר הוא שכפועל יוצא של המאבקים בין מדינות הליגה הערבית, הפכה שאלת פלסטין לשאלה היחידה שאיחדה את מרכיביה וגם אז יותר במלים ובהצהרות מאשר במעשים. לאחר תבוסת '48, התפתחה במסגרת 'הליגה' תחרות ברטוריקה אנטי-ישראלית בין 'רדיקלים' ל'שמרנים' ביחס לשאלה מי מחויב יותר לשחרור פלסטין. רטוריקה זו תרמה ליצירת כדור שלג מתגלגל ששיאו היה בחודש מאי 1967. יהיו שימצאו צדק פואטי בעובדה שמי שניצח בתחרות הרטורית – נשיא מצרים גאמל עבדול נאצר – היה זה שספג את התבוסה הגדולה ביותר בתחרות הצבאית.

נאצר שחווה על בשרו את תבוסת '48 – הוא שירת כקצין בחזית צפון הנגב – לקח חלק בהפיכה הצבאית במצרים ביולי 1952. הוא ושותפיו, 'הקצינים החופשיים', רכבו על גל המרמור והזעם הציבורי שהתפתח במצרים אחרי התבוסה הצבאית. לאחר

שהצליחו בהפיכה הצבאית שניהלו, הכריזו הקצינים החופשיים על מצרים כעל רפובליקה. מכיוון שהצידוק להפיכה היה חובתם למגר את השלטון המלוכני הרקוב האחראי לתבוסת 48', הוא הפך להגדרה העצמית של השלטון הרפובליקני החדש. במלים אחרות, מבחנו של 'השלטון המהפכני', לא היה האם יצליח להציע את אזרחי מצרים לעתיד טוב יותר, אלא האם יצליח "לפתור" את בעיית פלסטין.

אחרי "הצלחתו" של נאצר בנובמבר 1956 "להביס את המערב" (הציבור הערבי פסח על העובדה שהיה זה 'המערב' הגדול – ארה"ב – שהביס בהבל פה את ה'מערב' הקטן – בריטניה וצרפת), נגזר עליו להמשיך את ההצלחה כל הדרך לפלסטין, שכן מי שהביס בכזו קלות קואליציה קולוניאלית שכללה את בריטניה, צרפת וישראל, לא תהיה לו בעיה 'לשחרר את פלסטין', ומיד. אמנם נאצר הצליח לרבע את המעגל המכושף אליו נקלע באמצעות רטוריקה לוחמנית שהותנתה 'בהכנות מספיקות' ו'ברגע המתאים' (כלומר אף פעם). אבל במאי 67' הקסם פג, ונאצר הפך שבוי של הרטוריקה שלו.

עד אז הוא הצליח לבסס את מעמדו בעולם הערבי כמנהיגה של הרפובליקה המצרית, ומעמדו התחזק עוד יותר לאחר שב-1958 הוא הקים והנהיג את 'הרפובליקה הערבית המאוחדת', שכללה שני אזורים: צפוני (סוריה) ודרומי (מצרים). נאצר הבטיח כי "בזמן הקרוב" תושמד המדינה הציונית שהפרידה בין שני אזורים. 'הרפובליקה הערבית המאוחדת', וכך יחזירו הערבים את כבודם. בפועל החזיק האיחוד שלוש שנים בלבד. ביוני אותה שנה, 1961, התכנסה 'מועצת המלחמה הערבית' וקיבלה את ההחלטה הבאה: "הסיום המצופה של תכנית ישראל להטיית מי הירדן הוא 1963. הדבר יחייב את מדינות ערב לפעולה צבאית מאוחדת נגד ישראל". לנאצר היה ברור שעל מצרים מוטל התפקיד להוביל את אותה 'פעולה צבאית', אבל תוצאות המלחמה ב-1956 לימדו אותו שהסיכויים להצליח בפעולה צבאית כזו אינם גדולים.

במקום זאת הוא הפנה את הצבא המצרי למלחמה בתימן, בצידוק המנצח: מאבקם של הרפובליקנים 'הרדיקלים' נגד המלוכנים 'השמרנים'. אלא שגם בחזית הזו הצבא המצרי לא הפגין יכולות מרשימות למדי. מעמדו של נאצר נשחק, ומלך ירדן חוסיין, הקניט את נאצר על כך שהוא רק מדבר ולא עושה. בנובמבר 1966 תקפו כוחות צה"ל את הצבא הירדני בסמוע שבגדה המערבית, בתגובה לפעולות שנעשו מהצד הירדני של קו שביתת הנשק. לאחר תום

הקרב, מתח חוסיין ביקורת קשה על נאצר, שבניגוד לדיבוריו על 'אחדות ערבית', לא שלח צבא לעזרת הירדנים, בתירוץ לפיו כוח האו"ם בסיני מנע זאת ממנו. בחודשים הבאים – השיא הגיע באפריל 67' - היה זה תורם של הסורים לחמם את הגבול בצפון. ככל שעלה המתח באזור, כך עלו הצפיות של העולם הערבי ממנהיגם הדגול, גיבור 56', לצאת למלחמה נגד ישראל. ב-15 במאי הורה נאצר לצבאו להכנס לסיני.

תקוותיו של נאצר שגורמים בינלאומיים יסייעו לו לשמור על כבודו, לא התגשמו. ממשלת ברה"מ, במקום להרגיע את המצב, החריפה אותו באמצעות שקרים שהפיצה על כוונות מלחמה של צה"ל. מזכיר האו"ם גם הוא לא סייע. כאשר החליט נאצר להכניס את הצבא המצרי לסיני הוא הצדיק זאת, בטענה הנכונה כשלעצמה, שמדובר בשטח השייך למצרים. נאצר הורה לחיילי האו"ם להתכנס בבסיסים שלהם, אבל מזכיר האו"ם הגיב ואמר שמי שנותן הוראות לכוח האו"ם הוא האו"ם, וזכותו של נשיא מצרים קיימת רק לגבי ההחלטה האם הוא מוכן או לא מוכן, לארח על שטחו הריבוני כוח של האו"ם עפ"י תנאי 1957. כשהוא שבי ברטוריקה הלוחמנית שלו, נאלץ נאצר להודיע שהוא לא מוכן לקבל את התנאים של 1957.

כוח האו"ם פינה את סיני וישראל נאלצה לגייס את צבא המילואים שלה, דבר שפגע קשות בכלכלה הישראלית. מתוך אותו הגיון של הסלמה, החליט נאצר ב-23 במאי, לחסום את מיצרי טיראן, בטענה שמדובר במים טריטוריאליים מצריים ושלכן אין הוא חייב לאפשר על פי החוק הבינלאומי מעבר ספינות ישראליות לאילת, שנכבשה ע"י צה"ל במרץ 1949, אחרי שנחתמו הסכמי שביתת הנשק בין המדינות. נאצר מן הסתם ידע שמדובר בטיעון סרק, שכן על פי אותו הגיון זכותם של הטורקים למנוע מעבר חופשי בדרדנלים או בבוספורוס. מבחינת ישראל היה זה בדיוק אותו 'קאזוס בלי' אותו ציין אייזנהאואר במכתבי ההבטחות שלו מ-1957, שכאמור לעיל התגלו כחסרי כיסוי.

עכשיו הגיע תורו של המלך חוסיין לשלם את מחיר הרטוריקה. לאחר שנאצר גירש את כוח האו"ם, חסם את מיצר טיראן ושלח 100,000 חיילים לסיני, חוסיין לא היה מסוגל לעמוד מנגד. הרטוריקה הרדיקלית של הרפובליקניזם הערבי הגאה אילצה אותו להצטרף לאיומי המלחמה, אחרת היה מאבד את כסאו וככל הנראה גם את ראשו. ב-30 במאי המריא חוסיין לקהיר, ומסר את הפיקוד על צבא ירדן למטכ"ל המצרי. גם אם סבר חוסיין שהפעם

הקואליציה הצבאית שהובילה מצרים תצליח היכן שנכשלה 19 שנה קודם לכן, הרי שעצם העובדה שהוא מסר את השליטה בצבאו ל**פיקודו הישיר** של צבא אחר, מעידה על מעמדו הרופף בעולם הערבי. בדיעבד ברור כי כשם שנאצר היה שבוי ברטוריקה האנטי-ישראלית שלו, כך היה שבוי חוסיין ברטוריקה הביקורתית שלו כלפי מצרים. ברגע האמת הרטוריקה הזו פתחה את הדלת בפני תבוסתם של שני היריבים הללו, שלרגע אחד ראו ברטוריקה תחליף למציאות.

במהלך 12 הימים הבאים ניסה נשיא ארצות הברית ליצור קואליציה של מעצמות ימיות, ביניהן קנדה ובריטניה, שתשגר למיצרי טיראן שיירת אניות, ובכך תנטרל את כוונות המלחמה של נאצר. אחרי הצעד הזה אמורים היו להתחדש המאמצים הדיפלומטיים. מהלך זה שגם אם היה מצליח לא ברורה היתה תועלתו, הצדיק את המשך הפעלת הלחצים על ישראל, כאילו היא היתה הצד התוקפן. הגדילו לעשות הצרפתים שאיימו על ישראל שלא לירות את הירייה הראשונה! העובדה שמועצת המלחמה הערבית הכריזה כבר ב-1961 מה שהכריזה, והעובדה שדברים אלו היוו המשך למדיניות הערבית עוד לפני 1948, לא הרשימה את 'העולם הנאור'. סוריה שתקפה את ישובי הצפון מ-1949 ללא הרף, ושפעלה נגד מפעל המים הישראלי, גם היא לא נחשבה בעיני הדיפלומטיה הבינלאומית כגורם בעייתי. כך או כך, עם כשלון המאמצים הדיפלומטיים שממילא היו מביאים לכל היותר לעוד הסכם מביש כמו זה של '57, נסללה הדרך למלחמה.

בטחון יסודי בין 'פסימיסטים' ל'אופטימיסטים'

דווקא ההסכמה הגורפת בקרב הציונים למיניהם לגבי המטרה העליונה של הציונות – "תחיית עם ישראל בארץ ישראל" כפי שהגדיר זאת גורדון – היתה הבסיס לאחת המחלוקות העמוקות שליוו אותה מימיה הראשונים ועד ימינו: המחלוקת בשאלת הבטחון היסודי. מצד אחד הוסכם על כולם של ישראל (ולפני זה ליישוב היהודי) יש בעיה ביטחונית הנובעת ממיקומה באזור, אבל מצד שני לא היתה הסכמה לגבי הדרך להתמודד עמה לאורך זמן. בתקופת היישוב ההבחנה היתה בין 'אקטיביסטים' ל'מבליגים', הבחנה שנמשכה גם אחרי הקמת המדינה, אך שמסיבות שונות היא לא יעילה לצורך הניתוח כאן. 'אקטיביזם' איננו תוכן אלא גישה וכך גם 'הבלגה'. כך או כך ההקשר הוא העניין החשוב ואחריו השאלות הקונקרטיות והאפשרויות למיניהן.

להלן תינקט הבחנה בעייתית לכשעצמה, בין 'פסימיסטים' ל'אופטימיסטים', אך הדגש יהיה על ניתוח המציאות. הגישה 'הפסימית' טענה שאין בעתיד הנראה לעין שום סיכוי שהעולם הערבי יקבל את ישראל, ושלכן התשובה על שאלת הבטחון היסודי של ישראל היא בפיתוח יכולת בלתי קונבנציונלית, כי במישור הקונבנציונלי, בהעדר סימטריה במשאבים בין ישראל לבין שכנותיה, אין לישראל שום סיכוי. הגישה 'האופטימית' לעומת זאת טענה שהעוינות הערבית היא זמנית, וכי התשובה על שאלת הבטחון היסודי של ישראל היא במהלך מדיני משמעותי שיהיה מבוסס גם על יכולת קונבנציונלית מפותחת ומתפתחת וגם על גבולות בני הגנה. בהתאם, דחו 'האופטימיסטים' על הסף את האסטרטגיה הבלתי קונבנציונלית, בוודאי הגלויה, בטענה שמשמעותה העקרונית היא חוסר אמון מוחלט כלפי הערבים, שללא ספק יצטיידו גם הם ביכולות כאלו, וכך במקום בטחון יסודי תקבל ישראל מאזן אימה, או כפי שחיידד זאת יגאל אלון, המנסח המרכזי של הגישה 'האופטימית': "אימה ללא מאזן".

בשנות ה-50, הדמויות המוכרות ביותר בצד 'הפסימי' היו ראש הממשלה בן-גוריון, הרמטכ"ל דיין, ומנכ"ל משרד הבטחון פרס. אישים אלו יזמו על דעת עצמם ומבלי לקבל את אישור הממשלה, את ההסכם הסודי עם צרפת ב-1956, שמטרתו היה לסייע לישראל לפתח יכולת גרעינית צבאית. אחרי 'מבצע קדש' טענו דיין ופרס כי זמן קצר לאחר שצה"ל השמיד את הצבא המצרי בסיני, כבר סיפקה ברה"מ למצרים צבא חדש, גדול וחזק יותר. המסקנה מבחינתם היתה מובנת מאליה: אין טעם להסתבך במירוץ חימוש יקר מכל בחינה (נשק קונבנציונלי דורש צבא עממי ובישראל פירוש הדבר הוא עומס בלתי נחוץ על הכלכלה והחברה), ובמקום זאת יש להצטייד בנשק גרעיני.

המאבק בין שתי הגישות הגיע לשיאו ביולי 62', בעיצומו של משחק 'חתול ועכבר' שניהלו ביניהם קנדי ובן-גוריון בנושא עתיד הגרעין הישראלי. נזכיר כי ב-1958 סיפקה ארה"ב לישראל (כמו לעוד עשרות מדינות אחרות בעולם) כור גרעיני לצרכי מחקר השוכן עד היום לבטח לחוף הים התיכון ליד יבנה. בדצמבר 1960 חשף הפנטגון (באמצעות העיתונות) את קיומו של כור נוסף, גדול פי כמה, ליד העיירה דימונה, ומהרגע בו נכנס קנדי לבית הלבן (ינואר 61'), החל אותו "משחק": החתול האמריקני ניסה לתפוס את העכבר הישראלי 'על חם' ואילו העכבר הישראלי נקט בתהליכי התחמקות שנועדו 'לגנוב זמן' עד לחציית נקודת האל-חזור. ביוני 63' פרש בן-גוריון מתפקידו, צעד שלהיסטוריונים נוח

להציג במונחי 'עייפות', 'ויכוח על מדיניות חינוך' וכו', כשלמעשה ההסבר הסביר ביותר – בהנתן עליונותה של שאלת 'הבטחון היסודי' של ישראל, בוודאי בימים ההם – הוא שבן-גוריון נקט צעד זה כחלק מתמרונים 'העכבר' נגד 'החתול'.

מפה לשם נרצח קנדי בנובמבר 63', והכימיה בין מחליפי שני המנהיגים הללו – אשכול בצד הישראלי וג'ונסון בצד האמריקני – הביאה חתימה על 'מזכר ההבנות' במרץ 1965, במרכז הבטחה ישראלית לשמור את הפצצה במרתף ולא להפוך אותה לתשובה הראשית על שאלת הבטחון היסודי. במאי 65' פרשו שלושת 'הפסימיסטים' ממפא"י, הקימו את 'רשימת פועלי ישראל', וקיוו שדימויים הציבורי (בן גוריון מקים המדינה; דיין הרמטכ"ל המופלא של 'קדש'; ופרס איש היצירה המעוף והחזון) יחזיר אותם אחרי בחירות נובמבר 65' לבית ראש הממשלה, ממנו ניתן יהיה להפוך את קערת 'מזכר ההבנות' על פיה. למרבה צערם, הבורח הישראלי שלח את רפ"י לאופוזיציה, והשלושה לא הפסיקו להכפיש את ממשלת אשכול שקמה בינואר 66', בטענה שהיא "מפקירה את בטחון ישראל".

ממשלת אשכול היתה עסוקה אמנם ב'מיתון היזום' (פרשה כלכלית שכמה מטובי ההיסטוריונים מקפידים לעוות את דמותה מסיבות פוליטיות-אקטואליות), אבל בתחום המדיני-בטחוני היא עמדה על קרקע יציבה מאד: צה"ל הקונבנציונלי גדל, השתפר, התאמן וחכיכה לרגע בו יוכל להשתלט על שטחים שיאפשרו – כפי שתפס זאת אלון, שאת שיטת 'האופטימיסטים' ניסח באופן מעמיק בספרו 'מסך של חול' כבר ב-1959 – לבסס לישראל גבולות בני הגנה ולהתניע תהליך מדיני. אלון התנגד בכל מאודו לגישה הלא-קונבנציונלית של בני הפלוגתא 'הפסימיסטים', וכמה חודשים לפני מותו הוא כינה כ"שיקול דעת מדיני אסטרטגי אינפנטילי" את עמדת 'הפסימיסטים' והוסיף כי לדעתו "יש לפסול אותם מלעמוד בראש פירמידת ההכרעות המדיניות והאסטרטגיות". אם זה לא ברור, דברי אלון היו מכוונים ישירות לדיין ולפרס. כבר ב-58' העריך אלון שההסדר של 57' – מכתבי אייזנהאואר לבן-גוריון – לא יחזיק זמן רב מדי, כי מצרים לא תוכל לאורך זמן לעמוד בלחצי העולם הערבי 'הרדיקלי' להפקיר אדמה ערבית קדושה בידי האו"ם. תחזיתו התממשה במאי 67'.

המשבר שיצר נאצר הביא לשיא את העימות שבין 'הפסימיסטים' ל'אופטימיסטים'. רק לחץ ציבורי שאמנם היה לו בסיס רגשי מובן (פחד!) אך תועל כנגד ממשלת אשכול על ידי העיתונות, הביא

לכך שב-1 ביוני 1967, חזרו 'הפסימיסטים' לממשלה, ואשכול, אדריכל צה"ל מ-63', נאלץ למסור את משרד הבטחון לדיין. באותו היום, על פי עדותו שלו, הציע פרס שישאל תערוך פיצוץ גרעיני באזור שומם במדבר, כדי להרתיע את הצבא המצרי. ממשלת ישראל דחתה את הרעיון על הסף, כי משמעותו היתה הרס היחסים המדיניים עם ארצות הברית, ויצירת מצב של סטטוס-קוו במדבר סיני. ב-5 ביוני 67' יצאה ישראל למלחמה.

היכוח על מטרת המלחמה

כיומיים לפני פרוץ המלחמה, נתן שר הבטחון החדש דיין תדריך למפקדי צה"ל בו הסביר להם שמטרת המלחמה היא לדחוף את הצבא המצרי רחוק מהגבול, ולא יותר מכך. על ירדן ועל סוריה הוא לא אמר מלה. ב-5 ביוני, קצת לפני השעה 7 בבוקר, המריא כמעט כל חיל האוויר הישראלי בדרכו לתקוף את שדות התעופה של מצרים. אחרי שלוש שעות נותר הצבא המצרי ללא סיוע אווירי. אילו שמר צה"ל על הוראותיו של דיין, המלחמה היתה מסתיימת לכל המאוחר תוך יומיים. בפועל כידוע, המלחמה נמשכה שישה ימים ועם סיומה, חנה צה"ל על הגדה המזרחית של תעלת סואץ, על הגדה המערבית של נהר הירדן, ועל הגולן.

לפחות חלק מהפער הזה שבין ההוראות שנתן דיין לבין התוצאה הסופית ניתן להסביר באופן 'סתמי', כלומר כנובע ממקורות טקטית בשטח, ולא מסיבות עמוקות יותר. כך למשל, כחלק מהתפיסה הצבאית שפותחה ע"י מערכת הבטחון, 'יחידות צה"ל בסיני הוכשרו לפעול באופן עצמאי על יסוד פקודות ברורות אך גמישות בביצוען. על פי הסבר זה, המוטיבציה של המפקד בשטח 'לשפר עמדות', עשויה היתה להביא אותו – כפי שאכן קרה – רחוק יותר מכפי שנכתב בפקודת המבצע. הסבר מסוג זה נוח לכל מי שמסיבות כאלו ואחרות מעוניין להמנע מדיון היסטורי על בסיס הפילוסופיה של קלאוזביץ ('המלחמה איננה אלא המשך המדיניות באמצעים אחרים'). יש לפחות שתי סיבות לוותר על קלאוזביץ: האחת - הנטייה להתמקד בהיסטוריה הצבאית גרידא, במסגרתה סוג החומר ממנו עשוי הנוקר, או משקלו של מכשיר הקשר הפלוגתי, חשוב יותר משאלות אסטרטגיות-מדיניות. השנייה – הנטייה לברוח ממחלוקות פוליטיות או לטשטש אותן, מסיבות אישיות, פוליטיות, אקטואליות וכן הלאה.

המקרה של היומיים הראשונים למלחמה הוא דוגמה מובהקת לבעייתיות הנובעת מהחיבור בין רומנטיקת תמרות העשן לפוליטיקה של טישטוש המחלוקות המדיניות: עם כל הכבוד

להסבר הטקטי-המקרי שלצורך העניין אפשר לכנותו בתואר הידוע 'ערפל הקרב', לא ברור כלל כיצד הכרעה של מג"ד למשוך את היחידה שלו עוד כמה קילומטר מערבה, מסבירה את הפער בין רצונו של דיין שצה"ל יעצור 30 ק"מ מהתעלה, לבין התוצאה הסופית. ההסבר הזה יכול להסביר מדוע שוחררה ירושלים, ומדוע צה"ל מצא עצמו לפתע על נהר הירדן בסופו של היום הרביעי למלחמה, אבל הוא בשום פנים ואופן לא מסביר כאמור את התוצאה בסיני.

דיין עצמו נתן על כך תשובה בכמה הזדמנויות: בדיוק כפי שב-3 ביוני הוא הורה לצה"ל לעצור 30 ק"מ מהתעלה, כך הוא הציע הצעה דומה גם ב-1971 וגם בעיצומה של מלחמת 73'. דיין למעשה הציע שישראל תוותר מראש או בדיעבד על עמדת מיקוח אסטרטגית – שליטה על תעלת סואץ. על כך שדיין היה נחוש ליצור מציאות שתכריח את ישראל לרקוד על פי החליל שלו, העיד לימים יצחק רבין: בספרו 'פנקס שירות' הוא סיפר שעם סיום מלחמת ההתשה (אוגוסט 70'), כאשר שירת את ישראל כשגרירה בארה"ב, הוא "נצטווה" על ידי "גורם בכיר במשרד הבטחון", להודיע "לאמריקנים כי ישראל מתנגדת לצילום מצב הפתיחה" של הכוחות בחזית, מה שאיפשר למצרים לקדם את סוללות הטילים, דבר שניטרל את חיל האוויר באוקטובר 73'. לימים תאר את ההגיון של דיין איש אמונו, האלוף (מיל.) אלי זעירא, בראיון מקיף שנתן לאבירם ברקאי, שהתפרסם במרשתת תחת הכותרת 'משק כנפי הטעות'. הקורא הספקן מוזמן לשפוט בעצמו עד כמה מדובר במקריות ועד כמה מדובר במהלך 'קלאזביצי' מובהק המשקף את האסטרטגיה 'הפסימיסטי' ואם כל זה לא מספיק, הקורא מוזמן לעמוד על היוכוח התהומי שהתנהל בין שתי הגישות לגבי החזית הסורית.

דיין הסביר לממשלה שאין שום סיבה לפעול נגד הסורים, למרות שמ-1949 הם לא הפסיקו להפיז את ישובי הצפון ואת מפעל המים. דיין יחזור על השקר הזה כעשר שנים לאחר המלחמה, בראיון לעיתונות ב-1976. היו שלקחו את דברי דיין כאילו שיקפו מציאות, כשבפועל הם לא היו יותר מעוד אחת מהמניפולציות הרטוריות בהן נקט חדשות לבקרים בכל תחום ציבורי. ב-8 ביוני בכל אופן, הסביר דיין את התנגדותו לפתיחת חזית נגד הסורים (מהלך שאפילו בעיתון 'הארץ' של אותו היום תמכו בו תוך הקפדה על כל האמת כפי שהצטברה מ-1949 ועד אז) בטענת סרק לפיה חיל האוויר הישראלי "שחוק", וכי ברה"מ לא תסכים שישראל תתקוף את סוריה, ושלכן אל לישראל להסתבך בחזית הזו. אלון

לעומתו טען את ההפך הגמור. לדעתו היתה זו הזדמנות פז של ישראל לא רק להחזיר את השליטה היהודית על הגולן ולשחרר את ישובי הצפון מהמטרד הסורי, אלא להמשיך ולהתקדם מזרחה עוד כמאה ק"מ עד להר הדרוזים, ולסייע לדרוזים להקים מדינה עצמאית. מדינה כזו תפריד בין סוריה לירדן, ובין סוריה לישראל. אלון שהכיר את הדרוזים עוד מתקופת מלחמת העולם השנייה, היה משוכנע שאפשר יהיה להגיע אתם להסכם מדיני.

כידוע, התכנית הגדולה של אלון – יהיו שיגידו 'פנטזיה' – לא מומשה, אך גם לא תפיסתו המינימליסטית של דין. ביומיים האחרונים של 'ששת הימים', שיחרר צה"ל את הגולן מהצרה הסורית. למחרת, בוקרו של היום השביעי, טס מסוק של חיל האוויר למרומי החרמון, וכך קיבלה ישראל ביום השביעי של המלחמה את "העיניים" המפורסמות שלה. ב-11 ביוני אמר אלון: "כעת, כשכוחותינו חונים על תעלת סואץ, על נהר הירדן ועל הגולן, הסתיימה מלחמת העצמאות". כוונת דבריו היתה שלמרות שישראל ניצחה במלחמה ב-1948, היא לא נהנתה מגבולות בני הגנה, ולכן מצבה הביטחוני היה בלתי נסבל. כמה ימים לאחר מכן, הוא הציע את תכניתו המפורסמת הנושאת את שמו, שלדעתו היתה אמורה לשמש כבסיס לתהליך המדיני שנפתח מיד לאחר המלחמה.

פרק ששי: 1967-1977

מלחמת ששת הימים הוכיחה קודם כל, לערבים ולישראלים גם יחד, את כוחה הצבאי של ישראל, שנשען על לכידות חברתית גבוהה, שנשענה על נכונותו של כל אזרח כמעט להתגייס לטובת הכלל. בחשבון נפש שערך מלומד סורי אחרי המלחמה, הוא דייק מאד בטענה לפיה החולשה הערבית היא קודם כל חברתית-תרבותית ורק אחר כך צבאית. "אנו מתעלמים מ-50% של האוכלוסייה שלנו" הוא כתב, וכוונתו ליחס השמרני, המפלה והמזלזל הנהוג כנגד נשים ערביות, שאת המחיר עליו שילמו כולם. אך חשבון הנפש אודות "הנכסה" כפי שכונתה תבוסת '67 בערבית, לא בהכרח הביא למתינות או לנכונות לפשרה, ובקרב ההנהגה הפלסטינית עוד פחות מבכל גורם ערבי אחר. הראשונים לשלם את מחיר ההקצנה הפלסטינית יהיו הירדנים. בצד היהודי-ישראלי, נצחון הקו 'האופטימיסטי' הוביל למחשבה שתוצאות המלחמה יחוללו את הדינמיקה המדינית המיוחדת. אך המחלוקת המהותית בקרב תנועת העבודה הישראלית לא חלפה, ועליה יש להוסיף עלייתם של כוחות יהודיים רדומים שראו בתוצאות המלחמה ביטוי להתערבות 'נסית', שלב נוסף, חשוב אולי מקודמיו, בתהליך 'האתחלתא ד'גאולה' עליו דיבר הראי"ה קוק ששים שנה קודם לכן.

העשור הנדון בפרק זה, הוא העשור האחרון לשלטון תנועת העבודה הציונית, הכוח הפוליטי המרכזי שהוביל את מימוש הרעיון הציוני מ-1933 ועד 1977. עקרונותיה המוסכמים – לצד המחלוקות בין שתי האסכולות הנזכרות – כללו מוכנות למלחמה, מודעות למגבלות הכוח, נכונות לפשרות מדיניות, ובלבד שכל מו"מ מתקיים באופן דו-צדדי (בילטרלי). כפי שצפה ראש ממשלת ישראל לוי אשכול, המערכת הבינלאומית לא המתינה זמן רב לפני שניגשה להתמודד עם תוצאות המלחמה. את המבחן הצבאי של יוני '67 עברה ישראל בהצלחה, אך זו לא מנעה מבחנים צבאיים חמורים בהרבה: מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים. בין לבין, לפני ואחרי, היה עליה לעמוד גם בפני מבחנים מדיניים.

19 ביוני, 1 בספטמבר, 22 בנובמבר

ב-19 ביוני 1967 קיבלה ממשלת ישראל את 'ההחלטה הסודית', לפיה ישראל מוכנה לסגת מכל השטחים שנכבשו בסיני ובגולן, תמורת הסכם שלום מלא עם מצרים וסוריה, בהתאמה. זמן קצר לאחר מכן, הוצגה 'תכנית אלון' באופן לא רשמי בפני הממשלה,

ועל אף שהיא לא התקבלה וגם לא נדחתה, כי לא הועמדה להצבעה, עד 1977 היא שימשה כבסיס למדיניות הישראלית מכמה בחינות: קודם כל היא ביטאה נכונות ברורה של ישראל לצעוד בנתיב הדיפלומטי. שנית, היא סימנה לעולם כולו את התפיסה האסטרטגית של ישראל - שלילה מוחלטת של נסיגה לקווי שביתת הנשק של 1949. שלישית, היא היוותה את הבסיס לתכנית ההתיישבות הישראלית - היכן להקים והיכן לא להקים יישובים חדשים: להקים רק באזורים הנחוצים לישראל מבחינה ביטחונית ושאינן בהם אוכלוסייה ערבית צפופה, ולהפך. בבקעה ובגולן למשל - כן. ברפידיים או בשכם - לא.

אלון היה שושבין ההתיישבות בגוש עזיון וגם בקרית ארבע, ומאז הרצח המתועב שביצע ברוך גולדשטיין מטופחת האגדה לפיה אלון "טעה" בנושא זה. האמת שונה לחלוטין. מילא הפירכה שבחיבור בין אלון לברוך גולדשטיין, כאילו כל התנועה הקיבוצית אחראית למעשיו של אודי אדיב או כל הקהילה החרדית לאלו של יהודה משי-זהב. חשובה מכך העובדה, שעבור אלון, בניית קרית ארבע ממזרח לחברון, ביטאה באופן חד וברור את תפיסתו המוכרת בתכנית הנושאת את שמו. כפי שהוא עצמו תאר זאת ב-1979, "אינני מבין מדוע יש להחזיר מדבר", כלומר את מדבר יהודה. מהמבט הצר של חיכוכי יהודים-ערבים בחברון, קרית ארבע היא בבחינת 'קן-צרעות' של 'מתנחלים קיצוניים', אך מנקודת המבט של 'תכנית אלון', קרית ארבע ממוקמת בקצה המערבי של מדבר יהודה, כשהיחס המדיני האפשרי בינה לבין חברון, הוא כמו היחס בין נצרת עלית ('נוף הגליל') לבין נצרת: זו זווית ערים חשובות המשלבות חיים אזרחיים של עשרות אלפי נפשות עם אתרים המבטאים קדושה בת שנות אלפיים. זו היתה תפיסת אלון וסיפורה של קרית ארבע - עם כל הצער והעזעזוע ממעשיו של ברוך גולדשטיין - לא רק שאיננו סותר אותה אלא עולה עמה בקנה אחד.

הפער בין 'ההחלטה הסודית' לבין מעמדה דה-פקטו של 'תכנית אלון' משך את תשומת לבם של מתעניינים. כרגיל, ההטייה הפוליטית הפריעה וממשיכה להפריע עד היום להבין את הדברים בהקשרם. הסבורים - ולא משנה אם מדובר בחוקרים מדופלמים בעלי תארים גבוהים או במחנכים במכינות קדם צבאיות - שהדרך היחידה להשיג שלום עם העולם הערבי הוא נסיגה מלאה מכל השטחים, מצביעים על 'ההחלטה הסודית' כעל 'הדבר האמיתי', ואילו על 'תכנית אלון' הם אומרים במקרה הטוב שהיא לכל היותר היתה הבסיס למדיניות התנחלות מיותרת כשלעצמה, ובמקרה

הרע הם מבטלים אותה כתרגיל תיאורטי בבחינת 'הישראלים משחקים שחמט עם עצמם'. לצידם יש הטוענים ש'ההחלטה הסודית' אינה אלא חלק מ"מכונת התעמולה הציונית".

האמת 'לא עוברת באמצע' גם במקרה הזה. האמת פשוטה למדי, אם לוקחים בחשבון את האופי הדינמי ואת האנטומיה המורכבת של הפוליטיקה בכלל, ושל זו הקשורה לסכסוך בפרט. באחת – 'תכנית אלון' לא הוצגה רשמית בממשלה כי מדובר היה בממשלת 'ליכוד לאומי', וכל הכרזה רשמית על ויתור עקרוני על שטחים (כנגזר מהתכנית) היתה מביאה לפירוק הממשלה. אשכול, אולי ה'מפאיניק' המובהק ביותר, נקט בכל תחום ב'גישה עקיפה', מה שההיסטוריון יוסף גורני הגדיר במדויק במלים "פשרה מקדמת". מפא"י הצליחה לנהל את ענייני הציונות בהצלחה מרובה, מכיוון שכל ראשיה הבינו שגישת 'הכל או כלום' פירושה 'כלום', וכי החיים מורכבים בדרך כלל מדילמות של 'גם וגם' ולא של 'או-או'. בהתאם, במקום לדון 'רשמית' בתכנית אלון ובכך להבטיח או את פירוק הממשלה או את ביטולה של התכנית, החליט אשכול – ובעניין זה הוא נתמך על ידי רוב שותפיו – לאמץ אותה כתכנית פעולה מעשית בתחומי הבטחון, ההתיישבות והמדינאות.

'ההחלטה הסודית', צעד לא 'מפאיניקי' בעליל, התקבלה מהסיבה שאשכול, שעוד לפני המלחמה סבל מנחת זרוען הדיפלומטית של 'ידידות' כמו צרפת ואפילו ארה"ב, חשש שאחרי המלחמה המעצמות יחזרו על מה שעשו עשר שנים קודם לכן: דרישה לנסיגה מיידייה וחד צדדית של ישראל מכל השטחים שנכבשו במלחמה. היה מקום רב לחשש כזה, גם בשל דיפלומטיית ההמתנה האנטי-ישראלית הבוטה, גם בשל עמדת מועצת הבטחון כלפי ישראל לאחר פעולת סמוע (נובמבר 66), וגם כי בדיונים שהתקיימו מיד לאחר המלחמה במועצת הבטחון, עלו התביעות האלו מצד תומכי הצד הערבי, בראשם ברה"מ.

כששר החוץ אבן יושב בארה"ב ומחכה להוראות, וזיכרון 57, 66 ומאי 67 טרי וצורב, הוביל אשכול מהלך שאין אלא לומר לגביו 'מבריק': 'ההחלטה הסודית' היתה בבחינת 'ווין-ווין' ישראלי: אם יתעשתו מנהיגי מצרים וסוריה ותמורת נסיגה ישראלית יביאו לסיום הסכסוך, מה טוב. לא יתעשתו? לא קרה שום דבר, וישראל תתנהל על יסוד 'תכנית אלון' גם מבלי להכריז על כך. בסופו של דבר הסתבר שהחשש הישראלי מדיפלומטיית-מכבש סובייטית-אמריקנית לא התממש. בשונה ממה שהתרחש ב-1956, הפעם עמדו לצידה של ישראל כמה מדינות במערב, בראשן ארה"ב,

שסברו שהמלחמה הזו היתה מוצדקת ושאינן שום סיבה שישראל תיסוג ללא תמורה מדינית. אדרבא, דו"ח מטעם הצבא האמריקני שניתח את הבעיה הבטחונית של ישראל, כלל מפה שמהרבה בחינות חפפה את ההגיון הבטחוני של 'תכנית אלון'.

'ההחלטה הסודית' בוטלה בשתי החלטות ממשלה נפרדות ומפורשות, האחת – ביחס לגולן – בדצמבר 67' והשנייה – ביחס לסיני – באוקטובר 68'. עובדה זו לא מפריעה, אפילו לא להיסטוריונים בולטים, להמשיך ולטעון ש'ההחלטה הסודית' היא- היא מדיניותה 'האמיתית' של ישראל. בינתיים, בצד השני של המתרס, רחשו תהליכים לא פחות דרמטיים ומורכבים. באוגוסט 67' התכנסה בחרטום שבסודן 'הליגה הערבית', במטרה לדון בתוצאות המלחמה. ב-1 בספטמבר 1967 התקבלה בה ההחלטה המפורסמת המוכרת בכינוי 'שלושת הלאוים'. להלן הקטע המפורסם של ההחלטה:

"המלכים והנשיאים הסכימו לאחד את מאמצייהם בפעולה המדינית, במישור הבינלאומי והדיפלומטי, לחיסול תוצאות התוקפנות ולהבטחת נסיגת כוחות ישראל התוקפנים מהאדמות הערביות שנכבשו לאחר התוקפנות של 5.6.1967. זאת במסגרת עקרונות היסוד, שבהן דבקות מדינות ערב, שהן: לא יהיה שלום עם ישראל; לא תהיה הכרה בה; לא יהיה משא ומתן עמה; דבקות בזכות העם הפלסטיני למולדתו".

באופן משונה בלשון המעטה, מסתבר שעד היום ישנם היסטוריונים המקפידים להציג את 'החלטת חרטום' כ"נצחון הקו המתון". אכן כן: לחרטום הגיעו גם מדינאים ערבים שתבעו את חידושה המיידית של המלחמה נגד ישראל, ועמדתם 'הקיצונית' נדחתה לטובת עמדה 'מתונה' כביכול השוללת המשך המלחמה. ההיסטוריון יואב גלבר הסביר באופן משכנע כי במקרה הערבי, על מנת לחולל תהליך מדיני, התרבות הפוליטית הערבית מחייבת התערבותו של 'צד שלישי' (האו"ם, המעצמות וכדומה), כדי 'לשמור על הכבוד'. עם כל הכבוד לפרשנות הזו שחשיבותה גדולה ללא ספק למי שעוסק במלאכת המדינאות והדיפלומטיה, מנקודת מבט מוסרית-היסטורית, הצגת 'שלושת הלאוים' (הנשענת על שקר בוטה אודות "כוחות ישראל התוקפנים") כביטוי למתינות - מקוממת בלשון המעטה.

במקביל להתרחשויות בזירות הישראלית והערבית, התחוללה עוד דרמה מעניינת בזו הבינלאומית. אם בנובמבר 66' הובילה ארה"ב את קו הביקורת הקשה נגד המבצע הצבאי של צה"ל נגד

צבא ירדן, הנה אחרי ששת הימים המגמה התהפכה. לא זה המקום לעמוד על כל סבך הפיתולים של הדיפלומטיה הבינלאומית בנושא, שהגיון המלחמה הקרה המשיך לנהל אותה. העניין החשוב הוא שב-22 בנובמבר 1967, בצעד נדיר ביותר - הסכמה בין ארה"ב לברה"מ - קיבלה מועצת הבטחון את ההחלטה המפורסמת '242'. ההחלטה קבעה:

1. "קיום עקרונות מגילת האו"ם מחייב השכנת שלום צודק ובר קיימא במזרח התיכון, שיושתת על הגשמת שני העקרונות הבאים: א. פינוי כוחות מזוינים ישראלים מטריטוריות שנכבשו במסגרת הסכסוך האחרון; ב. ביטול כל טענה או מצב של לוחמה, וכיבוד והכרה של הריבונות, השלמות הטריטוריאלית והעצמאות המדינית של כל מדינה ממדינות האזור, ושל זכותן לחיות בשלום בתוך גבולות מוכרים ובטוחים, ללא איומים או מעשי אלימות. 2. מכריזה עוד על הצורך: א. לערוב לחופש השיט בנתיבי-מים בינלאומיים באזור. ב. להגיע להסדר צודק של בעיית הפליטים. ג. לערוב לשלימות הטריטוריאלית ולעצמאות המדינית של כל מדינה ממדינות האזור, באמצעים שבכללם יצירת אזורים מפורזים".

היה זה עוד אחד מאותם מסמכים בינלאומיים שהתקבלו פה אחד כי הם אפשרו להבין את תכנם באופן שונה ולא פעם מנוגד. את העובדה שארה"ב וברה"מ חרגו מהרגלי המלחמה הקרה והובילו את קבלת ההחלטה, יש להבין אולי כרצון של שתי המעצמות להניח את תפוח האדמה הלוהט הזה על השולחן הבינלאומי ולא על מדף במוסקבה או בושינגטון. אך הסכמה זו לא מנעה מהקרמלין לפרש את הסעיף הראשון הכולל את המלה 'טריטוריות' (שטחים), לפי הגרסה הצרפתית, לפיה מדובר ב'השטחים', כלומר ש'242' מורה לישראל לסגת מכל השטחים. האמריקנים קיבלו את הגרסה הרשמית שפורסמה באנגלית, בה המלה 'שטחים' מופיעה בלי הא-הידיעה.

אבל הויכוח הוא לא רק על הנוסח הרשמי - ויכוח שלא אמור להיות כלל, כי אחרת אין שום טעם לפרסם מסמכים רשמיים - אלא על סדר הפעולות המשתמע ממנה: מצרים וירדן שקיבלו את '242' עשו זאת על סמך ההבנה שמדובר בהוראה מיידיית לנסיגה מלאה. ישראל לעומת זאת, שגם היא ברכה על ההחלטה, הבינה את ההפך, שכן הציון המפורש של "גבולות מוכרים ובטוחים" ('גבולות בני הגנה' במונחי אלון), וההחלטה על נסיגה מ"שטחים" ולא מה"שטחים", פירושם המעשי היה שלא תהיה נסיגה לקווי '49, ובכל מקרה לפני נסיגה יתקיים מו"מ בילטרלי. שאר מדינות

ערב דחו את ההחלטה מכל וכל. באותם ימים החל לפעול באופן נמרץ יותר ארגון אש"ף, אשר דחה את החלטת מועצת הבטחון בטענה הנכונה מבחינתו, שהיא איננה מזכירה כלל את העם הפלסטיני, אלא מדברת באופן כללי על 'בעיית הפליטים' ואיננה מזכירה ארגונים אלא 'מדינות' בלבד.

החלטה 242 הפכה לנקודת ייחוס לכל תהליך דיפלומטי באזור. כמו כל מסמך כזה, ללא הרצון הטוב של כל הצדדים, לא היה לו הרבה סיכוי. על מידת הרצון הטוב אפשר ללמוד מהעובדות הבאות: סוריה היתה עסוקה בעוד הפיכות צבאיות ובהידוק משטר הטרור הפנימי שלה שלימים כונה באורווליאנית עממית 'פרגמטיזם'; ירדן ומצרים פתחו במלחמת התשה נגד ישראל, ואש"ף הרחיב את פעולות הטרור שלו נגד ירדן וישראל. ישראל מצידה, שהתעקשה על דיפלומטיה בילטרלית ועל התנגדות לסניגה לקווי 49', המשיכה בבניין האומה תוך שהיא מרחיבה את מפת ההתיישבות בהתאם להגיונות של 'תכנית אלון'.

לא הכל היה שחור כמובן, אפילו לא ספטמבר 70'. '242' שימשה את 'תכנית רוג'רס' שסיימה את מלחמת ההתשה באוגוסט 70', עמדה ברקע הסכמי הפרדת הכוחות עם מצרים וסוריה ב-1974; ותרמה להסכם הביניים עם מצרים בספטמבר 1975. '242' היה גם התנאי הישראלי והבינלאומי ביחס לשאלה הפלסטינית. להלן נעמוד על עיקרי העניין, לא לפני שנזכיר את מה שרבים בישראל נוטים לשכוח (אולי בשל 'אוסלו' ובשל פרשנות מעוותת למורשת רבין): מדיניות ממשלות ישראל של 'מפלגת העבודה' בעשור הנדון, היתה שאין מקום למדינה שלישית בין ירדן לבין ישראל, שאת הבעיה הפלסטינית יש לפתור במסגרת ירדנית-פלסטינית, וכי אש"ף אינו פרטנר למשא ומתן.

מה זה אש"ף

באופן רשמי נוסד 'הארגון לשחרור פלסטין' על ידי הליגה הערבית ביוני 1964. עצם העובדה שהוא נוסד במסגרת מדינית כלל-ערבית, בהנהגתו של נשיא מצרים נאצר, מלמדת על חולשתם הפוליטית של הפלסטינים באותו הזמן. ואמנם, יותר מאשר נועד אש"ף לסייע לפלסטינים, הוא שימש ככלי-ניגוח להמשך המאבקים הפנים ערביים, בעיקר בין מצרים לבין ירדן, מאבקים שהשפיעו על מבנה 'הליגה' ב-45', על מלחמת 48' ותוצאותיה. ביטוי לכך היא העובדה שהמלך חוסיין מנע את כינוסו הראשון של אש"ף בתוך מזרח ירושלים, ושמשרדי אש"ף נוסדו בקהיר.

אש"ף היה למעשה ארגון-גג של כמה ארגונים פלסטיניים שנוסדו כבר בשנות ה-50' ברחבי הפזורה הפלסטינית. הארגון החשוב ביותר ביניהם היה פת"ח ומנהיגו - יאסר ערפאת – הפך מ-1968 ועד מותו ב-2004, למנהיג הפלסטיני החשוב ביותר. אש"ף על כל ארגוניו - פת"ח ועוד לפחות שבעה אחרים - דגלו באופן רשמי ובמפורש בנשק הטרור. הם אמנם לא כינו זאת כך, ובמקום המלה 'טרור' השתמשו במלים נקיות יותר - 'מאבק מזוין' - אבל בפועל זו היתה דרכם מראשיתה. הפיגוע הראשון של אש"ף התקיים בלילה שבין ה-31 בדצמבר 1964, ל-1 בינואר 1965, והוא התבצע באופן סמלי באחד ממתקני המוביל הארצי. עד מלחמת ששת הימים, ביצע הארגון 117 פיגועים, נתון שכדאי לזכור בפעם הבאה שמנסים להצדיק את הטרור בתוצאות מלחמה זו. הפיגועים התקיימו לפנייה והם נבעו ישירות מתוך האידיאולוגיה של הארגון. ב-1964 אושרה 'האמנה הפלסטינית', שכללה בין השאר את הסעיפים הבאים:

"הקמת ישראל בפלסטין השייכת למולדת הערבית, למרות רצונם של בעליה החוקיים, נחשבת תוקפנות אימפריאלית ציונית ממושכת ונוגדת את עקרונות זכות ההגדרה העצמית. מקום ישראל על חלק זה של המולדת הערבית נשקפת סכנה מתמדת לקיומה ולשלום העולמי"; "לעם הערבי הזכות לפי הנהגים הבין-לאומיים והעקרונות המאושרים להיאבק בכל האמצעים לשחרור מולדתו"; "יש לפעול בשיתוף פעולה עם המדינות האחיות והידידותיות למען גירוש ישראל מהאז"ם ומכל החוגים הבין-לאומיים משום שהיא מנהלת מדיניות תוקפנית וגזענית של התפשטות ומשום שהיא מפרה את החלטות האו"ם"; "יש לחנך את הדור החדש שמלחמת מצווה היא חובה קדושה"; "יש להחליף את המלה 'פליטים' במלה 'חוזרים'"; "יש לתבוע ממדינות ערב להגביר את הפיקוח על התנהגות חשודה של יהודי ארצות ערב". "חלוקת פלסטין בשנת 1947 והקמת מדינת ישראל בטלות מיסודן"; "הצהרת בלפור וכתב המנדט ומה שנבע מהם ייחשבו בטלים. טענות הקשרים ההיסטוריים והרוחניים בין היהודים לפלסטין אינן תואמות את עובדות ההיסטוריה. היהדות, בהיותה דת שמימית, אינה לאומיות בעלת קיום עצמאי. אין היהודים עם אחד בעל אישיות עצמאית, אלא הם אזרחים במדינות שלהן הם שייכים"; "הציונות היא תנועה אימפריאליסטית מיסודה, תוקפנית ואקספנסיביוניסטית במטרותיה, גזענית וקנאית בהווייתה, ופשיסטית בכוונותיה ובאמצעיה".

נוסח שבועת פת"ח מ-1964 היה קצר יותר אך לא פחות בהיר:

"פלסטיין – מולדתנו. השיבה – מטרטנו. המלחמה – דרכנו. האמונה – נשקנו. ההקרבה – חובתנו. הפעולה – לחם חוקנו. הסדר – סיסמתנו. האיחוד – דגלנו. החללים – קדושינו. המוות – לא יפחידנו. באללה ובדברי הימים אנו נשבעים כי נקריב את דמנו להחזירך לרשותנו, פלסטיין – תחיי לעד! תחי אומתנו לקראת יום הנקם המקווה".

1968-ב עדכנה 'האמנה' וכללה גם את הסעיפים הבאים:

1. פלסטיין היא מולדת העם הערבי הפלסטיני והיא חלק אינטגרלי מהמולדת הערבית הגדולה והעם הפלסטיני הוא חלק מן האומה הערבית. 2. פלסטיין בגבולותיה כפי שהיו בתקופת המנדט הבריטי היא יחידה טריטוריאלית אינטגרלית. 3. העם הערבי הפלסטיני הוא בעל הזכות החוקית במולדתו והוא יגדיר עצמו אחר שיסתיים שחרור מולדתו בהתאם לרצונו ואך ורק לרצונו ובחירתו. 4. האישיות הפלסטינית היא תכונה שורשית מתמידה שאינה פגה, והיא עוברת מן האבות אל הבנים; הכיבוש הציוני ופיזור העם הערבי הפלסטיני כתוצאה מהשוואות שבאו עליו אינם פוגמים באישיותו ובשייכותו הפלסטינית ואינם שוללים אותו. 9. המאבק המזויין הוא הדרך היחידה לשחרור פלסטיין והוא, לכן, אסטרטגיה ולא טקטיקה [...] 10. הפעולה הפיזיאלית [טרור] מהווה את הגרעין של מלחמת השחרור העממית-פלסטינית [...] יש לממש את המיזוג בין הקבוצות השונות של העם הערבי הפלסטיני לבין ההמון הערבי בארצות ערב במסגרת המאבק הלאומי, כדי לערוב להתמדת המהפכה להתרחבותה ולנצחונה. 14. גורל האומה הערבית, ויתירה מזו, עצם הקיום הערבי תלוי בגורל הבעיה הפלסטינית [...] 15. [...] לטהר את פלסטיין מהקיום הציוני [...] 16. מבחינה רוחנית שחרור פלסטיין יעניק לארץ הקדושה אווירת שלווה ונחת שבצילם יישמרו כל המקומות הקדושים, ויבטיח את חופש הפולחן והביקור לכולם בלי הבחנה או הפליה של גזע, שפה או דת. משום כך מייחלים הפלסטינים לסיוע מצד כל הכוחות הרוחניים בעולם. 18. שחרור פלסטיין מבחינה בין לאומית היא פעולה הגנתית [...] לכן העם הערבי הפלסטיני החפץ לקיים יחסי ידידות עם כל העמים, מצפה לתמיכתן של המדינות שוחרות החירות, הצדק והשלום [...] 19. חלוקת פלסטיין משנת 1947 והקמת ישראל בטלות מיסודן משום שהן נוגדות את רצון העם הערבי הפלסטיני ואת זכותו הטבעית למולדתו, ומשום שהן סותרות את העקרונות הכלולים באמנת האומות המאוחדות ובראשן זכות ההגדרה העצמית. 20. הצהרת בלפור ומסמך המנדט ומה שנבע מהם ייחשבו בטלים. 22. הציונות היא תנועה [...] פשיסטית-נאצית באמצעה. ישראל היא מכשיר התנועה הציונית ובסיס בכוח אדם וגיאוגרפי לאימפריאליזם העולמי

[...] 33. האמנה לא תתוקן ברוב של שני שלישים של כלל חברי המועצה הלאומית של ארגון השחרור הפלסטיני במושב מיוחד אשר יכונס למטרה זו".

כפי שניתן להבין, הנהגת אש"ף דחתה על הסף כל פשרה עם 'הישות הציונית', שנבנתה על יסוד המצאתו של עם-לא-קיים, והמהווה חוד חנית לפלישה אימפריאליסטית מימי הצהרת בלפור ואילך. אך לא פחות חשובה מעמדת אש"ף כלפי הציונות והיהודים, עמדתו כלפי העולם הערבי: במלים "יש לממש את המיזוג בין הקבוצות השונות של העם הערבי הפלסטיני לבין ההמון הערבי בארצות ערב במסגרת המאבק הלאומי, כדי לערוב להתמדת המהפכה להתרחבותה ולנצחונה", מכריז אש"ף על עצמו כעל גורם שזכותו ואף **חובתו** לפעול כנגד משטרים ערביים קיימים, **אם לדעתו** הם לא מחויבים מספיק לשחרור פלסטין ולקידום 'המהפכה' שעצם הגדרתה כ"מתמדת" מצדיק מראש אלימות פנימית גם **בקרבת הנהגת אש"ף**, פרקטיקה מוכרת עוד מימי המופת. במישור הפוליטי הקונקרטי, המשטר שאליו כוונו דברים אלו מ-1968 ואילך, היה המשטר המלוכני בירדן.

הדרך לספטמבר השחור או הורוד - תלוי את מי שואלים

מטבע הדברים ראה המלך חוסיין באש"ף בעיה גדולה. לצד המלים הגבוהות על 'האחדות הערבית' וכן הלאה, היתה מציאות, ובמציאות, ירדן היתה כר פעולה מובן מאליו למימוש הרעיונות של אש"ף, בראשן שלילת חלוקת פלסטין שבוצעה בידי האימפריאליזם הבריטי ב-1922, אותו אימפריאליזם שגם הביא את הצרה הציונית, וגם תמך בכסף, זהב ופלדה בשלטון הירדני 'השמרני', 'האנטי-מהפכני'. גם העובדה שרוב אזרחיה של ירדן היו פלסטינים, חיזקה את תביעות אש"ף להקים מדינה פלסטינית אחת, על חורבותיהן של ירדן וישראל גם יחד. עם עלייתו של ערפאת לתפקיד המנהיג הבלתי מעורער של אש"ף, החל הארגון לעשות מאמצים להיאחז בשני צידי הירדן. ב-1968 הצליח צה"ל לעקור את כל בסיסי אש"ף בגדה המערבית, ולערפאת לא נותרה ברירה אלא למקד את מאבקיו הצבאיים-פוליטיים על אדמת ירדן.

מיתוס 'האחדות הערבית' כמו גם חולשתה היחסית של ירדן, חייבה את המלך חוסיין לקבל למדינתו את אש"ף. ערפאת קיבל תמיכה עממית מעשרות אלפי הפלסטינים שישבו במחנות הפליטים בירדן, דבר שהקל על אש"ף להתבסס בירדן. בשלב הזה החל ערפאת לפעול במגמה ברורה להשתלט על ירדן ולרשת את מקומו של חוסיין. מבחינתו היה זה שלב ראשון לפני שחרור

פלסטיין כולה, זאת על סמך ההגיון האסטרטגי הנכון לפיו ארגון טרור היושב בכמה מחנות פליטים או כאורח במצרים ובסוריה, מוגבל מאד יחסית לארגון שיצליח להשתלט על מדינה שלמה.

גם חוסיין הבין את ההגיון הזה, וכבר ב-1968 החלו מאבקי כוח בין צבא ירדן לבין הצבא של ערפאת, שכללו מאות פעולות טרור, שהמפורסמת ביותר היתה נסיון לחטוף בתחילת ספטמבר 1970 חמישה מטוסי נוסעים. לקראת אמצע החודש הסלים המצב עד כדי כך, שממשלת סוריה – שגם היא לטשה עיניים לממלכת ירדן ושללה את הלגיטימיות שלה – שלחה יחידות של הצבא הסורי לכיוון ירדן. בתגובה למהלך זה, ובתאום עם ארה"ב, הזניקה ישראל מטוסים לכיוון הסורים, ובמקביל הניעה חטיבת טנקים לכיוון צפון, מתוך ידיעה שלוויני הריגול הסובייטים יבחינו בכך. שתי פעולות צבאיות אלו, שלא היו כרוכות אפילו בירי של כדור אחד, הביאו לנסיגה מיידית של הצבא הסורי מירדן. חוסיין השלים את השתלטותו בחזרה על מוקדי הכוח במדינתו, תוך שהוא טובח בפלסטינים ללא רחם. הנהגת אש"ף נאלצה לעזוב את הבסיסים שלה בירדן, ויחידות הארגון עברו לדרום לבנון.

לאות זכרון והזדהות עם התבוסה של אש"ף, הוקם ארגון 'ספטמבר השחור', שפעולתו המזוועה ביותר היה רצח הספורטאים הישראלים באולימפיאדת מינכן ב-1972, רצח שלא הפריע למארגני האולימפיאדה להמשיך בתחרויות כאילו לא התרחש מאומה. אכן מבחינת אש"ף וסוריה, היה ספטמבר 1970 'שחור', כלומר שלילי, אבל מנקודת מבט של חוסיין ושל ישראל, ובעיקר מנקודת המבט של יחסי ישראל וירדן, היה חודש ספטמבר 1970, חודש חיובי מאד, ספטמבר הוורוד.

האופציה הירדנית ונצחון 'הליברליזם האותנטי'

כאמור לעיל, מדיניות ממשלות ישראל היתה שאין מקום למדינה שלישית בין ירדן לישראל. ממדיניות זו נגזרו כמה אפשרויות: האחת - התעלמות מהבעיה הפלסטינית. השנייה - התעלמות מהקשר ההיסטורי של יהודים לגדה המערבית ומחשיבותה הבטחונית. השלישית - חיפוש דרך למתן מענה לכל המרכיבים הללו: זכויות הפלסטינים, הצרכים הביטחוניים של ישראל, והקשרים ההיסטוריים של היהודים ליהודה ושומרון. את האפשרות הראשונה אימץ הימין הישראלי; את השנייה אימצו כל תומכי אש"ף, שכללו גם ישראלים שקרוב לוודאי פעלו לאור מילות

התום והשגב של סעיף 16 באמנה הפלסטינית. 'תכנית אלון' שנזכרה לעיל היתה הביטוי של האפשרות השלישית.

לאחר שחסיין הודה במכתב לממשלת ישראל על תרומתה לספטמבר הוורוד, פנה סגן ראש הממשלה אלון לחוסיין והציע לו לעבור משיתוף פעולה ביטחוני סמוי (שהחל כבר ב-63'), לשיתוף פעולה מדיני גלוי. אלון, האסטרטג הרהוט ביותר של המחנה 'האופטימיסטי', דגל ב'הסכמי ביניים', זאת על סמך ההבנה שסכסוך כל כך מורכב ומר, לא יכול לקבל מענה מידי, ואם בכלל יש סיכוי להגיע לשלום, אז רק באמצעות צעדים חלקיים. בהתאם הוא הציע בספטמבר 70' לממשלת ישראל לאפשר לחוסיין לחזור באופן חלקי לגדה המערבית, לעיר יריחו. מהלך כזה היה מסמל נצחון מדיני חשוב של ירדן, מבלי שאפשר יהיה להאשים אותה בחתימה על שלום נפרד עם ישראל או על ויתור על 'אדמה ערבית'. מהלך כזה גם היה מחזק מיניה וביה פלסטינים עויני-אש"ף, שלא בהכרח העריצו את חוסיין – אחרי הכל שלטונו בגדה לפני 67' לא היה מופת במונחי בג"צ ו'בצלם' – אבל הבינו שעדיף המלך חוסיין על פני "הצפע של אש"ף" כפי שהגדיר זאת אלון.

אלא שגם לשר הבטחון של ישראל, משה דיין, מנהיג הקו 'הפסימיסטי', היה מה לומר. דיין שלל את המהלך המדיני, ולימים ביכה אלון את העובדה שהוא לא התעקש עליו. אלון שסבל כל חייו המדיניים מביקורת על כך שאין לו 'קילר-אינסטינקט', בעצמו הצדיק במקרה הזה את הביקורת עליו. עם זאת, יתכן וגם אם היה מתעקש הוא לא היה מצליח, כי מולו עמדה אישיות שזכתה להערצה ציבורית נרחבת למדי, ולתמיכה מוסרית מצידם של יוצרי דעת הקהל.

רוח 68' משלה אז בכיפה: 'ילדי הפרחים', 'דני האדום', 'מייק-פיס-נוט-וור' וכן הלאה. ישראל הפכה ב-67' בבת אחת מדוד לגלית, וכפי שיסכם זאת לימים הזמר הפופולרי ביותר בישראל, שלמה ארצי, האטיקט הראוי של האדם הנאור נמדד בהיותו "חיה פוליטית המזדהה עם מיעוטים". לא משנה מה עושה 'המיעוט' הוא תמיד צודק, כי הוא מיעוט, בוודאי אם הוא 'חי בזבל' פשוטו כמשמעו ותרתו משמע. 'הפנתרים השחורים' שהניפו אגרופים במקסיקו 68', היוו מקור השראה הן למקופחים במוסררה והן לנכבשים בגדה המערבית. על פי ההגיון הזה, האדם הנאור חייב היה להזדהות עם ערפאת, 'צ'ה גוארה' המקומי, שמימש שוב ושוב ושוב ושוב, בעיקר כנגד בני עמו, את הציוני המוסרי העליון של פרנץ פנון: להרוג בלי הבחנה כל 'גורם זר', שכן "חיסולו" של

המדכא מביא מיניה וביה ל"חיסולו" של המדוכא (הראשון נעלם מן העולם ואילו השני יוצא לחופשי ומפסיק להיות מדוכא). ערפאת אימץ רעיון נוסף של פנון – 'המהפכה המתמדת' – שהצדיקה את האלימות שהפעיל כנגד בני עמו שהתנגדו לדרכו. כך הפכה 'האלימות הנקייה' של פנון שהוצדקה 'אפילו' על ידי סארטר, לפרקטיקה של הרס עצמי ממנה ממשיכה לסבול הלאומיות הפלסטינית עד עצם היום הזה.

הפרדוקס עמו נאלץ להתמודד משה דיין כשר בטחון, נבע מכך שעקרונות הוא הזדהה עם הטרור של אש"ף, אך תפקידו היה לסכלו ואם אפשר לחסלו. פתרון הפרדוקס היה לפעול נגד הטרור תוך הצדקת מניעיו המוסריים. דיין שהספיק לבקר בוייטנאם ב-66', הצהיר שאם הוא עצמו היה נולד פלסטיני, קרוב לוודאי שהיה מצטרף לארגוני הטרור. אך כבר ב-56', על קברו הפתוח של המא"ז של נחל-עוז, רועי רוטברג, ביטא דיין הרמטכ"ל, עמדה מוסרית זהה, המצדיקה את הטרור הערבי: "מה לנו" הוא תהה, "כי נטען על שנאתם העזה אלינו? שמונה שנים הינם יושבים במחנות הפליטים אשר בעזה, ולמול עיניהם אנו הופכים לנו לנחלה את האדמה והכפרים בהם ישבו הם ואבותיהם". לשיטתו של דיין, יהודים לא יישבו את הארץ, ולא בנו כפרים, ואבותיהם לא קשורים לאדמה הזו, וכל הציונות היא גזל המצדיק טרור.

לימים העיד קצין ישראלי בכיר שהגיע לשירות בגדה, שעל השאלה המתבקשת אותה הפנה לשר הבטחון 'מה המדיניות?', ענה לו דיין: 'המדיניות היא שאין מדיניות, העיקר שיהיה שקט'. במלים אחרות: את ידו של הטרוריסט יש אולי לגדוע, אך אין בסיס למאבק על ליבו ועל תודעתו. הרלטיביזם המוסרי של דיין מסביר ככל הנראה גם את הכרעתו לתמוך בנשק גרעיני גלוי. כל תפיסה ביטחונית צבאית אחרת, קונבנציונלית, הניחה פשרה מוסרית בין האויבים, פשרה שלשם כינונה חייב היה להתקיים שיח מוסרי, שקיפל בתוכו את ההנחה שיש שיטות מוסריות עדיפות. דיין שב וחזר על הטענה לפיה אש"ף הוא ביטוי "אותנטי" של הזהות הפלסטינית, ובהתאם הוא העריך את שירתה של פדווא טוקאן, שבין השאר כתבה באחד משיריה על רצונה "לאכול כבד של חייל ישראלי". עמדות אלו עלו בקנה אחד עם העמדות שרווחו אז במילייה התרבותי הישראלי, שאחד מהבולטים והמוכשרים בו כתב בין השאר את הבלדה על החייל השחור המכה את החייל הלבן ולהפך, במלחמה שאין לה תכלית, סיבה וסוף והיא נובעת משכרון כוח של 'גנרלים' אטומים.

היה זה ביטוי מובהק לתפיסה 'ליברלית' שטופחה על ידי פילוסופיה של 'השמאל החדש', שהסביר באותות ובמופתים שהמוסר במקרה הטוב הוא יחסי, ובמקרה השכיח שטיפת מוח כוחנית של בעלי ממון ו'הגמוניה'. מול שקרי המודרניזם בכלל והמערב בפרט, העמידה הפילוסופיה הזו את 'האותנטיות'. גישתו של דיין השתלבה היטב ברוח הזו ומכאן ניתן להבין מדוע הוא זכה להערצתם של אינטלקטואלים ישראלים רבים, ביניהם כתבי השטחים שהעריצו את מדיניות 'אי ההתערבות' שלו, שמבחינה מעשית לא היתה אלא הפקרות שפגעה בעתיד הפלסטיני.

הערצת העיתונות כלפיו חיזקה את כוחו הפוליטי הגדול של דיין, שר הבטחון הנערץ ממלחמת ששת הימים. דיין שידע שהוא נכס אלקטוראלי למפלגת העבודה (המפלגה נוסדה בינואר 1968 מחיבור של רפ"י, המפלגה "הזוהרת והחדשנית", עם מפא"י "האפורה" של אשכול ו'אחדות העבודה" "המיושנת" של אלון), יכול היה להרשות לעצמו לבלום עוד נסיון של אלון לקדם מהלך מול חוסיין, ב-1972. אדרבא, באותה שנה איפשר דיין קיומן של בחירות לראשויות המקומיות ולעיריות בגדה המערבית, מתוך ידיעה ברורה שבכך הוא יביא לחיזוק מעמדם של נציגים המזוהים עם אש"ף. אך כדי להבטיח את המהלך, דאג דיין – הליברל שדגל ב'אי-התערבות' – לגרש מהגדה אישים פלסטינים 'לא-אותנטיים' שהיו ידועים בתמיכתם באופציה הירדנית. העיתונות הליברלית משום מה החמיצה את הסתירה הזועקת הזו.

גם ב-74 נעשה מאמץ לקדם מהלך ישראלי-ירדני חלקי, על פי גישת אלון ובהתאם לאינטרס של חוסיין ושל הפלסטינים עויני-אש"ף בגדה. היה זה לאחר שישראל חתמה בינואר ובמאי 74 על הסכמי הפרדת כוחות עם מצרים וסוריה בהתאמה. חוסיין, שבאוקטובר 73 היה לו האומץ להימנע מלקחת חלק פעיל במלחמה (הוא שלח כמה מאות טנקים לעזרת הסורים אבל לא פתח חזית נוספת), הבין שזו הזדמנות לקדם את כוונתו לחזור באופן חלקי לגדה. שיחות חשאיות בכיוון זה נעשו תוך מעורבות של שר החוץ האמריקני הנמרץ הנרי קיסינג'ר, אבל באוקטובר 1974 התכנסו שרי החוץ של מדינות ערב בעיר רבאט שבמרוקו, וקיבלו החלטה לפיה אש"ף הוא "הנציג הלגיטימי היחיד של הפלסטינים". אמנם היה זה עוד מהלך מצרי אנטי-ירדני, אך כפי שהעיד אבו-איאד, בספר שתורגם לעברית ב-1979, אש"ף שיגר לרבאט חוליית טרור, במטרה להבטיח שכל שרי החוץ של הליגה ייתמכו בהחלטה.

אש"ף בכלל וערפאת בפרט הרוויחו מההחלטה הזו נקודות בדעת הקהל. ערפאת הוזמן לעצרת האו"ם לשאת נאום, וכשאקדחו על הירך, סיפר ערפאת למעריציו על כך שכשהציונים הגיעו לפלסטין, הם מצאו ארץ מיושבת ופורחת, משגשגת ועשירה, ושאת כל העושר הזה הם לקחו לעצמם. זמן קצר לאחר מכן קיבלה עצרת האו"ם החלטה המשווה את הציונות לגזענות. התגובה בישראל להחלטת רבאט מלמדת הכל על ההבדל בין 'הפסימיסטים' ל'אופטימיסטים'. ב-29 בנובמבר 1974, ביום השנה להחלטת החלוקה, נשא דיין, לעת הזו חבר כנסת מן השורה (את מקומו במשרד הבטחון תפס שמעון פרס) נאום ובו הודה "לשכינה" שברבאט התקבלה ההחלטה הזו, כי אחרת "ישראל היתה כבר מוותרת על שטחים לטובת ירדן". במלים אחרות, דיין בירך על כך שהסטטוס-קוו הנובע מעצם עמדתו הסרבנית של אש"ף, קיבל דה-פקטו את ברכת הדרך של המערכת הבינלאומית.

אלון לעומת זאת, שהיה אז שר החוץ הישראלי, גינה את ההחלטה. אלון נקט באותה תקופה בארבע מלים כדי להסביר את מדיניותה של ישראל: "פלסטינים - כן! אש"ף - לא!". לדעתו, החלטת רבאט לא רק מזיקה לסיכויי השלום, אלא שהיא מבטיחה את המשך אומללותו של העם הפלסטיני. את הנהגת אש"ף הוא הגדיר במלים "כנופיית טרור מושחתת", ואמר שלמרות ההחלטה ולמרות הישגיו ההסברתיים של אש"ף, על ישראל להגיע לפשרה עם ירדן, לטובת שתי המדינות ולטובת הפלסטינים גם יחד. עמדת אלון נשענה על תפיסה מוסרית שוויונית, ביחס אליה ורק ביחס אליה ניתן למדוד לגיטימיות של תנועות לאומיות או ליתר דיוק של הנהגותיהן. דיין ופרס לעומת זאת, בשם 'ליברליזם רלטיביסטי' שהפך לדומיננטי באותה תקופה, סברו שבכל הנוגע לשאלת תוכן ודרכי ההנהגה הפלסטינית, יהודים הם לא צד בעניין, אלא אם מדובר במחבל חמוש בנשק. מחבל חמוש בעמדה מוסרית לא עניינה אותם. לימים גישה זו תצדיק את כל הזוועות של חמאס, חיזבאללה, טאליבן, דעא"ש ושות'.

ההתנחלויות

כהמשך ישיר לאותו עימות מוסרי, היסטורי ואידיאולוגי, נחלקו ביניהם שני הצדדים גם בנושא ההתיישבות היהודית מעבר לקו הירוק. על פי 'תכנית אלון', וכהמשך ישיר להגיון ההדדיות ממנו נגזרה השאיפה להסדרה הוגנת, יהודים אמורים היו להתיישב רק באזורים הנחוצים מבחינה ביטחונית ושאינם בהם אוכלוסייה פלסטינית גדולה. על פי עקרון זה יישבו ממשלות ישראל בין

1967 ל-1977 כ-70 ישובים, בגולן, באזור עזה, בבקעת הירדן, במדבר יהודה (קרית ארבע) וממזרח לעמק האלה ('גוש עציון'). תפיסתו של אלון היתה מוכרת באותו הזמן במלים 'פשרה טריטוריאלית' שתבצע בגדה המערבית בין ישראל לבין ירדן. לאלון היה ברור, מה שהיה ברור ברחבי הגדה המערבית כולה, והוא שישנם מספיק פלסטינים תומכי ירדן ומתנגדי אש"ף, שלא פעם תמכו בירדן בדיוק בשל התנגדותם לאש"ף, שכמו כל ארגון שדגל באלימות, הפעיל אותה קודם כל כנגד בני עמו.

משה דיין לעומת זאת, שלל הקמת 'חומת ברלין' כפי שהגדיר זאת בלב הגדה, ודגל בהתיישבות יהודית בכל מקום, אך מבלי שהוא מציג תכנית מסודרת. כפוליטיקאי משופשף, בקיא ומנוסה, ידע דיין לטרפד תכניות מסודרות של אחרים בשיטת איפכא-מסתברא: בעוד אלון מציע להגביל את ההתיישבות היהודית על פי פרמטרים ביטחוניים ודמוגרפיים, דיין הציע לבנות ערים יהודיות בצמוד לערים ערביות מרכזיות בגדה המערבית: ליד ג'נין, ליד שכם, ליד רמאללה וליד חברון. בהתאם, במקום 'פשרה טריטוריאלית', הוא הציע 'פשרה פונקציונלית': ישראל תשמור בידיה את פונקציית הבטחון (כלומר תשלוט צבאית בשטחים) ואילו הפלסטינים – תהיה דמות הנהגתם אשר תהיה – את כל שאר הפונקציות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות.

ביוני 1974 התחלפה ממשלת ישראל, ואת מקומה של גולדה כראש ממשלה תפס יצחק רבין. לתפקיד שר החוץ מונה אלון כאמור, ואילו את דיין החליף פרס. רשמית היתה זו ממשלה אחת, אבל מעשית מדובר היה בשתי ממשלות שפעלו באופן מנוגד. ב-1979, כשכל האישים הנזכרים כבר ישבו באופוזיציה, פרסם רבין את ספרו 'פנקס שירות', ובו תאר את 'חתרנותו הבלתי נלאית' של שר הבטחון פרס כנגד הממשלה בה ישב בתפקיד בכיר. 'חתרנות' זו לא היתה בתחומי 'היצר', 'האגו', 'הכיסאולוגיה' ושאר המושגים המשמשים בדרך כלל את הדיון הפוליטי הרווח בישראל, אלא בנושאים מרכזיים של מדיניות החוץ והבטחון של הממשלה.

חתרנותו הבלתי נלאית של פרס כנגד ממשלת רבין הראשונה, באה לידי ביטוי בנושא ההתיישבות, אבל גם בנושאים אחרים. נושא אחד היה מאמציו של פרס לקשור קשרים ביטחוניים עם דרום אפריקה, המדינה המצורעת, שגם היא - כמוהו וכמו דיין - רצתה לבסס עצמה כמעצמה גרעינית גלויה. הנושא השני היה המאמצים שעשה למנוע את קבלת הסכם הביניים בין ישראל למצרים. בשני הנושאים הללו פרס נכשל. אבל בנושא השלישי -

ההתנחלות באזורים לא מקובלים על פי מדיניות הממשלה בה הוא עצמו היה שותף - הוא הצליח.

ב-1974 החלה לפעול תנועת 'גוש אמונים', תנועה ציונית-דתית שמנהיגיה הצהירו אמונים לתורה ולאֵלֵהִים, ולא לדמוקרטיה ולחוק. המסקנה המעשית של 'גוש אמונים' היתה התיישבות בכל הגדה המערבית. אלא שבתור תנועה אזרחית, היא לא היתה מסוגלת לממש את יעדיה, ללא עזרה ממלכתית. כך עלה על הקרקע - אמנם לא באופן רשמי - הישוב היהודי בסבסטיה, תחנת רכבת נוספה מימי העות'מנים, סמוך לעיר שכם. לימים העיד פנחס ולרשטיין, אחד מראשי 'גוש אמונים', כי רווח והצלחה עמדו להם באותה תקופה מצידו של משרד הבטחון.

עם כל הכבוד לעוצמתה הציבורית הבלתי ניתנת לערעור של 'גוש אמונים', האמת הפוליטית היתה הפוכה: פרס עשה שימוש בתנועת ההתיישבות הזו על מנת לשבש את מדיניות ההתיישבות של ממשלת ישראל שהתבססה כאמור על 'תכנית אלון'. אלון עצמו העיד לימים כי ממשלת ישראל עמדה לעקור את מתיישבי סבסטיה ולהעבירם למקום אחר בהתאם לפרמטרים של תוכניתו, אך מפה לשם נפלה הממשלה, ובמאי '77 התחולל המהפך. בנאומו הציבורי הראשון הבטיח ראש הממשלה החדש, מנחם בגין, להקים עוד הרבה 'אלוני מורא'.

חשוב להבין כי מבחינת החוק הבינלאומי, הגדה המערבית כולה מוגדרת כ"שטחים שבמחלוקת". אין גם ספק שאלון ורבין ראו שטחים אלה כחלק מהמורשת היהודית. אך שיקול הדעת שלהם לא היה משפטי או היסטורי, אלא מדיני-פרגמטי. במלים אחרות, הוויכוח היה על העתיד ולא על העבר, וגם על מה כדאי לעשות ולא על מה מותר לעשות. תוצאות הבחירות ב-17 במאי 1977 שינו בין השאר את דגשיו של הדיון הזה. עבור בגין ותומכיו, העבר היה חשוב לא פעם יותר מהעתיד, והפרגמטיזם היה בדרך כלל 'בדיעבד' ולא 'מלכתחילה'. בעוד אלון הכיר רשמית בעם פלסטיני הגם שדחה את אש"ף כגורם לגיטימי ועוד פחות מכך כצד למו"מ, סבר בגין שהפלסטינים אינם עם, ועוד פחות מכך ישות פוליטית.

בצירוף מקרים, באותה שנה, 1977, נכנס הנשיא ג'ימי קרטר לבית הלבן. הנשיא החדש אחז בהשקפת עולם אותה סיפק לו מכון המחקר 'ברוקינגס' לפיה הסכסוך הישראלי-ערבי הוא מוקד הבעיות בעולם, וכי מוקד הסכסוך הוא אחיזת ישראל בשטחים, ומכאן למסקנתו המדינית. היה זה כאילו קרטר סמך ידיו על אותו סעיף באמנה הפלסטינית משנת 1964, לפיו "קיומה של ישראל

בחלק זה של המולדת הערבית היא סכנה מתמדת לשלום העולם". ראשון להבין את האיום באידיאליזם הקיצוני של הנשיא האמריקני האידיאליסט, היה נשיא מצרים אנואר סאדאת. בשבת ה-19 בנובמבר בשעה 20:00 נחת מטוסו בישראל. למחרת הוא ביקר במסגדים בירושלים, נאם בכנסת ופתח פרק חדש בתולדות הסכסוך ובהיסטוריה של האזור.

פרק שביעי – מקמפ דיוויד לאוסלו

"עצמאות ההחלטה הפלסטינית"

אירוניה היסטורית מרתקת יש בעובדה שהמופתי הגדול, חאג' אמין אל חוסייני, כרה ללאומיות הפלסטינית את הבור אליו היא נכנסה מ-1937 ועד 1967. המופתי שזכה לתפקידו, מעמדו ושכרו ממשלת המנדט, פעל מיומו הראשון בתפקיד, אי אז ב-1921 'לבנאם' כלומר 'לערב' את שאלת פלסטין, כלומר להפוך אותה לעניינם של הערבים (בעיקר המוסלמים) כולם. הצלחתו היתה כה גדולה, עד שכאשר סר חינו בעיני שלטונות המנדט – היה זה ב-1937 במהלך 'המרד הערבי' – ועל רקע הכאוס האלים שיצרה הפוליטיקה שלו בקרב הציבור הפלסטיני, לקחו על עצמם ערבים לא-פלסטינים את תפקיד מגיני ומנהיגי השאלה הפלסטינית. כך היה ב-1939, ב-1947 ולמעשה עד 1967. עצם העובדה שהמופתי עצמו קיבל מהמצרים שהנהיגו משטר צבאי ברצועת עזה, תפקיד ריק מתוכן, 'ראש ממשלת פלסטין', או שמאוחר יותר אש"ף הוכרז, הוקם, אורגן ומומן בידי 'הליגה הערבית' היא ביטוי לכך.

לא במקרה קיבלה הנהגת אש"ף אחרי '67, את עקרון 'עצמאות ההחלטה הפלסטינית', לפיו מעתה והלאה הפלסטינים והפלסטינים בלבד יקבעו את גורלם. אמנם באמנה הפלסטינית מדובר על 'אחדות ערבית' הכוללת את העם הפלסטיני, אך האמנה לא מסתירה את דעתה על מעמדם של השליטים בכל מדינות ערב – אך גם מנהיגים פלסטינים! – שכל עוד הם אינם מחויבים ל'מהפכה העממית המתמדת' ול'שחרור פלסטין', דמם בראשם. 'עצמאות ההחלטה' הזו היתה יותר סמלית ותודעתית – היא נשענה על טרור שזכה להערצה במערב, כחלק מההזדהות עם 'האנדר-דוג' המאפיינת את 'הפוסט-קולוניאליזם' – מאשר מדינית-פרגמטית. במלים אחרות, על פי הגיונה של 'האמנה הפלסטינית', 'עצמאות ההחלטה הפלסטינית' נועדה לכל דבר חוץ מאשר להגיע לעצמאות פלסטינית במובן המעשי. מטבע הדברים, גם אחרי '67 לא יכלה הנהגת אש"ף שלא לקחת בחשבון את מדינות ערב ואת המערכת הבינלאומית. גם היא מצידה – וכפי שנראה בפרק זה מדובר בירדן, מצרים וישראל – המשיכה לקחת בחשבון את השאלה הפלסטינית.

סאדאת פּוּרֵץ אַת הַמִּלְכוּד

פּוֹאד עג'מי, היסטוריון אמריקני ממוצא לבנוני-שיעי, הסביר בכמה מספריו את 'המלכוד הערבי' שמצרים סבלה ממנו יותר מכל מדינה ערבית אחרת. מדובר ב'מלכוד' של הפוליטיקה הערבית, "עולם שבו לעיתים רחוקות משיגים ניצחון שבצידו מידת הרחמים או המתינות", וכשערבים מדברים על 'פאן-ערביות', הכוונה למעשה היא "שליטה סונית במסווה חילוני". ההיסטוריונית עפרה בנג'ו תארה את התופעה במונחים של 'סובלנות', או ליתר דיוק העדרה של זו מארגז הכלים הפוליטי בעולם הערבי. מצרים היא זו שסבלה הכי הרבה מהמלכוד הזה, מכיוון שדימויה – וגם כמה מתנאיה האובייקטיביים שעמדו בבסיס הדימוי הזה – כמדינה הערבית-המוסלמית-הסונית החשובה והחזקה ביותר, הביא אותה שוב ושוב לעמדת הובלת מאבקים שהשיגו בדרך כלל מעט מאד אם בכלל.

נקודת השפל, היתה 'הנכסה', תבוסת 67'. אך עוצמת המיתוס שיצר סביבו היתה כה חזקה, שגם אחרי שהודה בתבוסה והביע נכונות – לפחות להלכה – לפנות את מקומו ולהצטרף למאמץ המצרי כאחד האדם, גם אז המשיכו המוני המצרים לתמוך בנאצר, כלומר להנציח את המלכוד. נאצר שמר על מעמדו עד למותו ב-1970. היה זה סאדאת שהחליט לשחרר את מצרים מעול המלכוד, ולהביא את בני עמו להפנות את תשומת לבם לענייני מצרים, שהיו קודם כל כלכליים וחברתיים. הדרך לכך עברה בסיום מצב המלחמה עם ישראל. באופן פרדוקסלי לכאורה (אלא אם נזכרים שוב בעקרון של פון קלאוזביץ), המלחמה שיזם באוקטובר 1973, שירתה את מטרתו: בינואר 74' נחתמו 'הסכמי הפרדת כוחות' עם ישראל, ובספטמבר 75' 'הסכמי הביניים' שכללו סעיף לפיו "תוך שנתיים", כלומר ב-1977, יתקדמו שתי המדינות צעד נוסף לקראת שלום מלא.

הכל היה מוכן לצעד הבא. אלא שב-77' בחרו הישראלים בראש ממשלה, מנחם בגין, שכל חייו הפוליטיים דיבר נגד פשרה עם הערבים, ושלל את עצם קיומו של עם פלסטיני. בגין, כפי שסיבבר לסאדאת, היה פחות קשוח מכפי שניתן היה לשער על פי העבר שלו. אבל עד שסאדאת יגלה זאת, היתה לו בעיה בוערת יותר. בינואר 77' נכנס לבית הלבן נשיא שנשען על רעיונות של 'מכון ברוקינגס', לפיו שליטת ישראל בשטחים היא הבעיה הגדולה שיש לפתור, זאת באמצעות נסיגה של צה"ל לקווי 49' והקמת מדינה פלסטינית בגדה וברצועה. על מנת לממש רעיונות אלו, החליט

קרטר לכנס ועידה בינלאומית בהשתתפות כל הגורמים הרלבנטיים: ארה"ב, ברה"מ, האו"ם, מדינות חשובות באירופה, כל המדינות הערביות, אש"ף וכמובן ישראל. ועידה בינלאומית כזו שנועדה להשיג 'שלום עכשיו', תחייב את כולם לקחת אחריות, וכך יפתרו כל הבעיות.

מדיניותה של ישראל בנושא ועידה בינלאומית היתה ידועה, ברורה חד משמעית ומנוגדת: לשיטתה, וכפי שהוכח ברדוס ב-49', רק שיחות בילטרליות מסוגלות להבטיח התקדמות, כי רק בשיחות בילטרליות, לוקח כל צד את האחריות המחייבת אותו. גם לסאדאת היה ברור שבועידה בינלאומית כזו, הגורמים הערבים הקיצוניים - בראשם סוריה, מי שכבר גררה את מצרים להרפתקה של 67' - יכתיבו את האווירה, וכרגיל מי שיצטרך לשאת בתוצאות יהיו המתונים בכלל ומצרים בפרט. במלים אחרות, כוונותיו הנשגבות של קרטר פירושו לדעת סאדאת היה הנצחת המלכוד הערבי של מצרים. כאשר הכריזו האמריקנים בתחילת אוקטובר על הסכמה בינם לבין הרוסים בעניין כינוס הוועידה הבינלאומית, קיבל סאדאת את החלטתו הדרמטית, לתפוס את השור בקרניו.

"גרוע יותר מהצהרת בלפור"

כאשר הודיע סאדאת בפרלמנט המצרי "אני נכון ללכת אליהם לביתם, לכנסת עצמה ולהתווכח איתם", ובעיקר לאחר שכוונה זו התממשה בביקור הדרמטי ב-19 וב-20 בנובמבר 1977, התפצל העולם הערבי כולו בין תומכי יוזמת סאדאת, לבין מתנגדיה. העבר הערבי כמו גם מבנה החברה, התרבות והשלטון, גרמו לכך שרוב הקולות הערבים התנגדו ליוזמת סאדאת: 'חזית הסירוב' שקמה נגדו הביאה בין השאר לסילוקה של מצרים מהליגה הערבית. אך על פי עדויות רבות, בחדרי-חדרים ושלא-לציטוט, היו לא מעט ערבים שתמכו בצעד האמיץ. המפורסם ביניהם היה אליאס פרייג', ראש עיריית בית לחם אשר מעמדו כראש העיר החשובה ביותר לעולם הנוצרי (לצד ירושלים), הפכה אותו למכשיר תעמולה בידי הלאומנים האסלאמיסטים דה-פקטו של אש"ף. לעמיתיו הישראלים גילה פרייג' את ליבו ללא היסוס ובלבד שדבריו לא יצוטטו. הישראלים מצידם קלטו במכשירי ההאזנה שלהם את זלזולם המוחלט של 'מעריציו' של פרייג' כביכול בהנהגת אש"ף, שמאחורי גבו כינו אותו "הזר" (שכן הוא היה, לא עלינו, ערבי פלסטיני נוצרי).

אך הדבר החשוב לענייננו הוא התגובה ברחוב הפלסטיני. אוהדי אש"ף התנגדו כמובן וראו ביוזמת סאדאת בגידה בעניין הערבי בכלל ובפלסטיני בפרט. היטיב לנסח את העמדה הזו אבו-איאד, באותה תקופה סגנו של יאסר ערפאת, כשכתב ב-1979 בספרו הנזכר לעיל (בהקשר של חוליית לוחמי החירות החמושה שנשלחה לרבאט), שביקור סאדאת בירושלים גרוע מהצהרת בלפור. אבו-איאד צדק כמובן. הצהרת בלפור היתה מסמך בריטי שנתמך על ידי בעלות בריתה במהלך מלחמת העולם הראשונה, והגם שהוא שימש כבסיס לכתב המנדט שאושר ע"י חבר הלאומים, עדיין היה בו מימד 'מרוחק'. ביקור סאדאת לעומת זאת, משמעותו היתה הכרה רשמית במדינת ישראל מצידו של המנהיג הערבי החשוב ביותר של המדינה הערבית החשובה ביותר.

אך מול העמדה הפלסטינית האנטי-מצרית הזו, התייצבו פלסטינים רבים שתמכו בהתלהבות ביוזמה. בדיוק כשם שרוב מתנגדיה היו תומכי אש"ף, כך גם רוב תומכי היוזמה היו פלסטינים פרו-ירדנים. ביום השני של הביקור, ביקר סאדאת במקומות הקדושים בירושלים. סאדאת היה מוסלמי אדוק, וחשוב היה לו להתפלל במסגדים על הר הבית. אנשי הבטחון שלו, בדעה אחת עם אנשי הבטחון הישראליים, התנו את הביקור ביצירת 'אזור סטרילי' סביב הנשיא המצרי בזמן תפילותיו. היחיד שהתנגד למוסכמה הבטחונית הזו היה מנחם מילסון, לעת הזאת שלישו של סאדאת לצורך הביקור, אותו מלומד שנזכר לעיל בהקשר לניתוחו המדויק מ-1970, לפיו התחזקות אש"ף תבוא על חשבון תהליך מדיני. מילסון דחה את מסקנותיהם של אנשי הבטחון והוסיף כי עדיף שסאדאת לא יעלה כלל להר הבית, מאשר יעשה זאת כשהוא מוקף טבעת שומרי ראש בחליפות ואזניות.

לפני 1970 הספיק מילסון להיות קצין בצנחנים וליסיים דוקטורט בספרות ערבית. כמה שנים לפני ביקור סאדאת הוא שימש כיועץ לענייני ערבים בגדה, ומאוחר יותר, בשנים 1981-1982 מילא את תפקיד ראש המנהל האזרחי בגדה. לשאלת פמליית סאדאת מה בכל זאת אפשר לעשות, שהרי לא יעלה על הדעת שסאדאת לא יבקר במקומות הקדושים לאסלאם, ענה מילסון כי הוא מסכים שסאדאת חייב להתפלל על הר הבית, ושיש דרך שהוא יעשה זאת במחיצתם של אלפי פלסטינים שיריעו לו. בהתאם הוא הציע ליצור קשר עם השיח' מוחמד ג'עברי מהעיר חברון, שהיה ידוע בעוינותו לאש"ף ובתמיכתו במלך חוסיין. כך היה, ולמחרת צפו עשרות מליוני אנשים בטלוויזיות ברחבי העולם כולו, בנשיא

מצרים מתפלל במסגדים הקדושים בירושלים, כשסביבו אלפי פלסטינים המריעים לכבודו ומכנים אותו 'אלוף השלום'.

הפרק הפלסטיני

חודש אחרי ביקורו של סאדאת בירושלים, ביקר בגין במצרים, ושני הצדדים הצהירו על כוונות רציניות לקדם נושאים מרכזיים הקשורים לתהליך השלום. כצפוי אופוריית הביקורים ההדדיים חלפה ואת מקומה תפסו מחלוקות, חשדנות ואי אמון. בשלב זה החליט קרטל לתרום את שלו, הפעם לא עפ"י 'הגיון ברוקינגס', אלא עפ"י המסורת הדיפלומטית של קודמיו, והזמין את סאדאת ובגין לקמפ-דיוויד. על פי עדויות של אישים שהיו מעורבים במו"מ, החלק הישראלי-מצרי יכול היה להסתיים במהירות יחסית, והעובדה שהשיחות בספטמבר 1978 נמשכו ימים ארוכים ורצופי משברים, נבעו מכך שסאדאת לא יכול היה להרשות לעצמו לחתום על הסכם עם ישראל מבלי להתייחס לפלסטינים.

ואמנם, 'הסכמי קמפ-דיוויד', הצהירו קודם כל על "נחישותם של הצדדים להגיע להסדר צודק מקיף ובר-קיימא" והסכימו כי כדי "שהשלום יתמיד, עליו להקיף את כל אלה שנפגעו באורח העמוק ביותר מן הסכסוך" כלומר "לא רק בין מצרים ובין ישראל אלא אף בין ישראל ובין כל אחת משכנותיה האחרות המוכנה לשאת ולתת בדבר שלום עם ישראל על בסיס זה" [242]. בהתאם, הופיע בהסכם תחת הכותרת "הגדה המערבית ועזה", 'פרק פלסטיני' שכלל את העקרונות הבאים:

מצרים, ישראל, ירדן והנציגים של העם הפלסטיני [בגרסא הרשמית בעברית הקפיד בגין מסיבות פוליטיות-פנימיות לרשום את הצירוף 'ערביי ארץ-ישראל' אבל כמו במקרה של 242, הנוסח האנגלי הוא הקובע] צריכים להשתתף במשא-ומתן על פתרון הבעיה הפלסטינית על כל היבטיה. כדי להשיג מטרה זו צריך שיתנהל משא-ומתן בדבר הגדה המערבית ועזה [גם בעניין זה ומאותן סיבות, הקפיד בגין לרשום 'יהודה, שומרון וחבל עזה' אבל כמו במקרה של 242, הנוסח האנגלי הוא הקובע] בשלושה שלבים:

א. מצרים וישראל מסכימות, כי כדי להבטיח העברה מסודרת ובדרכי שלום של הסמכות, ובהתחשב בצרכי הבטחון של כל הצדדים, יהיו הסדרי מעבר לגבי הגדה המערבית ועזה לתקופה שאינה עולה על חמש שנים. במטרה להעניק אוטונומיה מלאה לתושבים, ייסוגו, עפ"י

הסדרים אלה, הממשל הצבאי הישראלי ומנהלו האזרחי, לכשתיבחר בבחירות חופשיות ע"י תושבי השטחים הללו רשות של מנהל עצמי, כדי להחליף את הממשל הצבאי הקיים. כדי לשאת-ולתת על פרטי הסדר לתקופת מעבר תוזמן ירדן להצטרף למשא-ומתן על בסיס מסגרת זו. הסדרים חדשים אלה צריכים להתחשב כיאות הן בעקרון העצמי של תושבי השטחים האלה והן בצרכי הבטחון הלגיטימיים של הצדדים המעורבים בדבר.

ב. מצרים, ישראל וירדן יסכימו על הדרכים לכינונה של רשות המנהל העצמי הנבחרת בגדה המערבית ועזה. משלחות מצרים וירדן יוכלו לכלול פלסטינים מהגדה המערבית או פלסטינים אחרים, כפי שיוסכם עליהם באורח הדדי. הצדדים ישאו ויתנו על הסכם אשר יגדיר את סמכויותיה של רשות המנהל העצמי, שיופעלו בגדה המערבית ועזה. תהא נסיגה של כוחות מזוינים ישראליים ותהיה פריסה מחדש של הכוחות הישראליים שיישאו לאזורי בטחון שיפורטו. ההסכם יכלול גם הסדרים להבטחת בטחון הפנים והחוץ והסדר הציבורי. יוקם כוח משטרה מקומי חזק אשר יוכל לכלול אזרחים ירדניים. נוסף לכך, כוחות ישראליים וירדניים ישתתפו בסיוורם משותפים ובאיוש עמדות פיקוח, כדי להבטיח את בטחון הגבולות.

ג. כאשר תיכון ותיחנך רשות המנהל העצמי (מועצה מנהלית) בגדה המערבית ועזה, תחל תקופת המעבר של חמש שנים. מוקדם ככל האפשר, אך לא יאוחר מן השנה השלישית לאחר תחילתה של תקופת המעבר, יתנהל משא-ומתן כדי לקבוע את המעמד הסופי של הגדה המערבית ועזה, ואת מערכת יחסיהם עם שכניהם, וכדי לכרות חוזה שלום בין ישראל ובין ירדן. וזאת עד לסיומה של תקופת המעבר. משא-ומתן זה יתנהל בין מצרים, ישראל, ירדן ונציגיהם הנבחרים של תושבי הגדה המערבית ועזה. יכונסו שתי ועדות נפרדות, אך קשורות זו בזו, הוועדה האחת, המורכבת מנציגי ארבעת הצדדים, אשר ישאו ויתנו ויסכימו על המעמד הסופי של הגדה המערבית ועזה, ועל מערכת יחסיהם עם שכניהם, והוועדה השנייה, המורכבת מנציגי ישראל ומנציגי ירדן, כשאל האחרונים יצטרפו נציגיהם הנבחרים של תושבי הגדה המערבית ועזה, כדי לשאת

ולתת על חוזה השלום בין ישראל ובין ירדן, תוך התחשבות בהסכם שהושג בדבר המעמד הסופי של הגדה המערבית ועזה. המשא-ומתן יתבסס על כל הוראותיה ועקרונותיה של החלטת מועצת הבטחון של האו"ם 242. המשא-ומתן יקבע, בין שאר עניינים, את מיקומם של הגבולות ואת אופיים של הסדרי הבטחון. הפתרון שינבע מן המשא-ומתן חייב להכיר גם בזכויות החוקיות של 'העמים הערביים' [כאן הצליח בגין לשלב פירכה לשונית בשפה האנגלית – Palestinian peoples - כדי להמנע מלחתום על מה ששר החוץ אלון אמר במשך שלוש שנים בכל פינה ברחבי העולם: 'עם פלסטיני'] ובצרכיהם[9] הצודקים. בדרך זו ישתתפו הפלסטינים בקביעת עתידם הם".

כפי שניתן לראות, עקרונות אלו היו הגיוניים כשלעצמם, אך מימושם היה תלוי ברצון הטוב של הפלסטינים והירדנים שלא לקחו חלק בשיחות. גם אזכרה מפורשת של ירדן לא יכלה לפתור את הסבך בשאלה מי אמור לייצג את הפלסטינים. הבעיה היתה פשוטה מאד לניסוח, קשה מאד לפתרון: כזכור, ועידת רבאט (אוקטובר 74) הכריזה על אש"ף כעל הנציג הלגיטימי היחיד של הפלסטינים – ומכאן שהיה מקום למהייה מה לירדן ולכל העניין הזה – אך חשוב מכך: אש"ף לא רק שלא הכיר ב-242, אלא שסירב להכיר בכלל בקיומה של ישראל. לא פלא שהפרק הפלסטיני לא מומש. על הכשלון אחראים שני הצדדים.

הצד הישראלי תרם לכשלון על ידי מיסמוס ומיזמוז 'שיחות האוטונומיה'. בגין מינה את שר הפנים בורג לייצג את ישראל בשיחות אלו, ובכך השיג שני יעדים: האחד – עצם מסירת הנושא בידי שר הפנים הישראלי היתה מסר שכך בגין תופס את הגדה: כנושא פנים-ישראלי. השני – לא היה כבורג אמן בניהול פגישות בהן דיברו הצדדים שעות על גבי שעות מבלי לדבר על מאומה ועל כלום. סך הכל התקיימו 32 פגישות כאלו שכונות ע"י שר הבטחון המתוסכל עזר וייצמן 'שיחות המונוטוניה'. עם זאת, למרות מאמציו הפאתטיים של בגין לנקוט בעברית בניסוחים דיפלומטיים מגוחכים, בפועל הוא היה ראש הממשלה הראשון של ישראל שהכיר בקיומו ובזכויותיו של עם פלסטיני. הצד הפלסטיני מצידו תרם את אש"ף, שעל מנת שיהווה שותף לתהליך מדיני המבוסס על הכרה הדדית, חייב היה קודם כל לאיין את עצמו, נס שלא התרחש עד עצם היום הזה.

אבל מנקודת מבט ישראלית-מצרית (ואמריקנית!) יש לזכור כי המלחמה הקרה עדיין היתה בתוקף), החשש בישראל שכשלון מימוש הפרק הפלסטיני יפגע במימוש הסכם השלום עם מצרים, הסתבר כחסר בסיס. מצרים התנהגה כמצופה ממנה, למרות שסולקה מ'הליגה הערבית'. היא עשתה את שלה על מנת לתרום לפתרון הבעיה הפלסטינית, ובכך הפגינה את מחויבותה הכלל ערבית. אבל מחויבות זו לא הכתיבה את האינטרס המצרי כפי שהבין אותו סאדאת. כך תאר ב-74' שר החוץ האמריקני ד'אז הנרי קיסינג'ר, את עמדתו של נשיא מצרים בנושא: "כאשר סאדאת מדבר על הפלסטינים הוא עושה זאת בהתרגשות רבה. סאדאת לעומת זאת מקדיש לכך עשר דקות, וגם זאת רק כדי שיוכל לספר לאחר מכן ליאסר ערפאת כי עשה זאת". קיסינג'ר הסביר את ההבדל כנובע מהפער בין "הפאן-ערביזם" של סאדאת נשיא סוריה, לבין "הלאומנות המצרית" בה אחז סאדאת. העובדה שהסכם השלום הישראלי-מצרי החזיק מעמד גם אחרי שחודשיים לאחר פינוי סיני, ביוני '82, כבש צה"ל באופן חסר תקדים בירה ערבית, מלמדת שגם מובארכ, יורשו של סאדאת שנרצח באוקטובר '81, חשב ופעל במונחי 'מצרים תחילה'.

ההגיון, הצידוק וההישגים של מלחמת לבנון

בשיח הליברלי בעולם רווחת ההבחנה בין מלחמה צודקת למלחמה לא צודקת, לפיה מוצדק לצאת למלחמת אין ברירה, ולהפך. במקרה של ישראל, הנטייה בעולם היא לשפוט אותה לחומרה גם במקרים בהם עבור אחרים מדובר במלחמה צודקת. לדוגמה, כבר ביוני 1948 האו"ם עשה מאמץ לעצור את המלחמה, זאת באמצעות 'תכנית ברנדוט', שהציעה מבחינת ישראל חלוקה גרועה עוד יותר מהחלטה 181. האו"ם לא עשה כלום כאשר פלשו מדינות ערב למדינה שהיתה בת יום אחד בלבד. אבל כשצה"ל החל להשיג הישגים בשדה הקרב, הוא נזעק לעצור את המלחמה. תופעה דומה התרחשה ב-67 וב-73. רוב הישראלים רואים בכל המלחמות עד מלחמת לבנון הראשונה 'מלחמות צודקות', אולי להוציא מבצע סיני ב-56', בשל השת"פ עם צרפת ובריטניה. מלחמת לבנון יצרה בישראל שסע שנמשך עד היום.

המלחמה שהחלה ב-6 ביוני 1982 נהנתה בתחילתה מלגיטימציה ציבורית רחבה, זאת לאור העובדה שממשלת ישראל הצהירה שמטרתה היא 'להרחיק את אש"ף 40 ק"מ מהגבול'. מטרה זו היתה מקובלת כמעט על כל אזרחי ישראל, מכיוון שמאז שסולק אש"ף מירדן ב-1970, הוא עבר ללבנון, התבסס בביירות, והפך

את דרום לבנון לבסיס להתקפות על ישראל, גם באמצעות מחבלים שרצחו בגאווה משפחות שלמות ותלמידי בתי ספר, וגם באמצעות ירי קטיושות על ריכוזים אזרחיים. ישראל הגנה על עצמה לאורך כל שנות ה-70, וב-1978, אחרי פיגוע מתועב במיוחד בכביש החוף, יצאה ב-14 במרץ ל"מבצע ליטני", בסופו החזיק צה"ל בדרום לבנון למשך של כשלושה חודשים, מבלי שהוא מביא לפתרון מניח את הדעת של הבעיה.

זו הסיבה שכאשר הכריזה ישראל ביוני 1982 על מלחמה נגד אש"ף בדרום לבנון, רוב הציבור תמך בה. בציבור הישראלי רווחה הדעה שמלחמה כזו תהיה קצרה ויעילה. אלא שבפועל נמשכה המלחמה עצמה כשלושה חודשים, למרות שהפסקת אש הוכרזה כבר אחרי שבוע. אך גם לאחר שהושגה מטרת המלחמה - הרס כוחו הצבאי של אש"ף וגירוש מפקדיו מלבנון - המשיכה הנוכחות הצבאית של ישראל בלבנון. ביוני 1985 נסוג צה"ל לדרום לבנון, ורק 15 שנה לאחר מכן החליטה ממשלת ישראל לפנות את כל שטחה הריבוני של לבנון לחלוטין. נסיגה זו לא הביאה לשקט המיוחל, ובקיץ 2006 יצאה ישראל למלחמת לבנון השנייה, הפעם נגד חיזבאללה. נכון להיום, 15 שנה לאחר מכן, ניתן לומר שהיעד הראשי - הבטחת תנאים לחיי שגרה לתושבי צפון ישראל (מאות אלפים מהם ערבים, כמו למשל תושבי נצרת שגם היא נפגעה מירי של חיזבאללה) - סוף סוף הושג. עם זאת, בכל העולם ידוע שלחיזבאללה מאגר של כ-100,000 טילים, ושהם נשענים על איראן החותרת לרכוש יכולת גרעינית. לצד בירכת השקט בצפון מאז 2006, ברור כי הבעיה הביטחונית של ישראל נותרה בעינה.

עם כל הכבוד לעצם השימוש בה, ההבחנה בין 'מלחמת ברירה' ל'מלחמת אין-ברירה' היא לא פעם רטוריקה מוסרנית ותו לא. כידוע, הימנעותו של צ'מברליין מלחסום את התוקפנות של היטלר, עלתה בחייהם של מיליונים ומסקנה מתבקשת היא שהפציפיזם של צ'מברליין היה אנטי-הומני, בעוד המיליטריזם כביכול של צ'רצ'יל הוא הוא הראוי לכבוד. אותה מסקנה נכונה גם לגבי 'הנייטרליות' המפורסמת של ארה"ב באותה תקופה. כל יום בו הצליחו האמריקנים לקיים את הפסוק 'והיה מחננו טהור', נהרגו באירופה ובאסיה עשרות ולא פעם מאות אלפי בני אדם. במלים אחרות, גם הימנעות היא מעשה. מכאן שהשאלה ב-1982 היתה לא האם לצאת למלחמה באש"ף, אלא מתי ובעיקר מדוע.

אש"ף כזכור סולק בדם ואש ותימרות עשן מירדן, השתקע בלבנון, ובין התקפת טרור אחת לרעותה כנגד 'הישות הציונית', הפר את

האיזון העדין בממלכת הארזים ותרם באפריל '75, תרומה משמעותית מאד, לפרוץ מלחמת האזרחים במדינה זו. כפי שהוסבר לעיל, וכפי שעולה מהשכל הישר, מובן מאליו מדוע ארגון כמו אש"ף נזקק לבסיס פעולה. ב-68' אש"ף נכשל ביצירת בסיס כזה בגדה וברצועה, וב-70' בירדן. בלבנון אבל הוא הצליח. יתרונה של לבנון היה הקירבה לסוריה, שעודדה ואיפשרה פעולות טרור כבר משנות ה-50'. על פי האסטרטגיה של אש"ף, הטרור נגד ישראל נועד להסלים את המצב, להבעיר את האזור ולגרור את כל העולם הערבי למלחמה כוללת ל"שיחרור פלסטין", ובכל מקרה לשימור המצב הכאוטי, המהווה תנאי לקיומם של ארגונים מסוגו של אש"ף. הגדיר את הדברים במפורש היתאם אל-איובי, המבולטים באסטרטגים של אש"ף, במאמר שפרסם ב-1974:

"המטרה של האסטרטגיה הערבית החדשה מבוססת על תיאום הפעולות המדיניות והצבאיות, על רכישת חופש תמרון מדיני כלפי חוץ ועל הנחתת מכות בהתמדה ובצורה מחושבת באמצעות כוחות סדירים, שינהלו את המאבק בשיטות קונבנציונליות וברוח לוחמת הגרילה. אין מטרתה של אסטרטגיה זו לשבור את מפרקתה של המדינה הישראלית בפעולה משמעותית מהירה שתגרור התערבות ארה"ב... אלא מטרתה לכרסם את המציאות המוראלית הישראלית ברציפות ולהבטיח את הצטברותן של ההשפעות המוראלית למכות נחרצות, עד שתתמוטט ישראל על ידי קמילתה ולא על ידי שיסופה. זאת משום שתהליך הקמילה ארוך-הטווח הוא מצב שאין האימפריאליזם יכול לטפל בו למרות תמיכתו, ובפרט כאשר יוכח לאדם הישראלי שהמדינה שבמסגרתה רצתה הציונות להעניק בטחון ליהודי העולם הפכה לאזור המסוכן ביותר בעולם ליהודים. בתוך ישראל יכה שורש השכנוע, שהפתרון הצבאי הגזעני על חשבון העם הערבי הפלסטיני עומד על סף הכישלון, וכי המוצא היחיד לטרגדיה של תקופתנו הוא המדינה הדמוקרטית המזרח-תיכונית, שבה יחיו כולם בשלום".

כמו בלבנון למשל, או בירדן... כך או כך, ב-82' מטרת המלחמה של ממשלת ישראל היתה לנטרל את יכולתו של אש"ף לשמר את המצב הכאוטי הזה, והשאלה האם המלחמה היתה מתוך ברירה או אין-ברירה היא שאלה מוסרנית תלושה מהמציאות. אדרבא, דווקא נקודת המוצא המוסרית של ההבחנה הבעייתית הזו - החתירה לשלום - מצדיקה את מלחמת לבנון לחלוטין. על הסיבה לכך עמדנו קודם לכן, כאשר תארנו את מהותו של אש"ף: כל עוד הוא נתפס כמנהיג הפלסטינים, מילא לא היה שום סיכוי לתהליך מדיני, לא היה שום סיכוי לעתיד פלסטיני אנושי.

על פי ההגיון הזה, החלה ממשלת ישראל כבר ב-1978 במאמץ לעודד בגדה המערבית וברצועת עזה התארגנות של פלסטינים מתנגדי-אש"ף, כדי ליצור משקל נגד לארגון. על פי יוזמה שהוצגה על ידי פלסטינים פרו-ירדנים כבר ב-1975, רובם ככולם מאזור חברון, מקום מושבו של השיח' ג'עברי הפרו-ירדני, החלו לקום ב-1978 'אגודות כפרים' בקרב הפלסטינים. מטרתם המוצהרת היתה לתת מענים לצרכים שונים של האוכלוסייה הכפרית, שהיוותה 70% מהפלסטינים. האגודות אכן סיפקו שירותים כמו מרפאות, חשמל וחינוך. אך היעד הרחב יותר היה ליצור על בסיס חברתי-כלכלי זה ארגון פוליטי שיתחרה באש"ף.

הצלחת האגודות היתה רבה מאד, למרות אלימות שהופעלה כלפיהם מצד תומכי אש"ף. ב-14 בנובמבר 1982, התכנסו אלפי פלסטינים בחברון, ותחת הסיסמאות 'כן לשלום, כן למשא ומתן' הקימו את 'התנועה הדמוקרטית לשלום'. שתי הסיסמאות היו תשובה ישירה להחלטות חרטום שהתקבלו כזכור בספטמבר '67: "לא לשלום, לא למשא ומתן". שמה של התנועה ביטא גם את שאיפתם ליישם את הסיוט הקבוע של אש"ף: דמוקרטיה פרלמנטרית. מנהיגי התנועה החדשה ויתרו במפורש על 'זכות השיבה', הכירו בישראל, ובכך ביטלו את 'הלאו השלישי' של חרטום. אמנם העובדה שהם קמו בעידודה של ישראל שיחקה כנגדם גם בדעת הקהל 'הליברלית' בישראל, אבל מנהיגי התנועה הזו האמינו, שאם יתאפשר דיון ציבורי פתוח ובטוח ברחוב הפלסטיני, הטעוניהם שלהם בעד שלום, בעד משא ומתן ובעד ריאליזם פוליטי, יתקבלו.

נדגיש כי התנועה הדמוקרטית לשלום נוסדה **למרות** מלחמת לבנון, ולמרות שחודשיים **קודם לכן** ביצעו הפלנגות הנוצריות, בעידודו של המודיעין הסורי, את הטבח המפורסם במחנות הפליטים סברה ושתילה, בו נרצחו על פי הערכות שונות בין 1,000 ל-2,000 פלסטינים. קל היה להפנות את האצבע המאשימה כלפי ישראל, גם מתוך הרגל בינלאומי ותיק (עפ"י פרשנותו של היסטוריון ישראלי בכיר היהודים אחראים על הטבח שעשו נגדם הערבים בתרפ"ט, "שנת האפס" של הסכסוך כביכול) אבל הפעם גם בזכות התמסרותם של "400 אלף" ישראלים להחצין את נקיפות מצפונם ולהכות על החזה הישראלי הציבורי.

מדהימה העובדה שהפלסטינים שהקימו את 'התנועה הדמוקרטית לשלום' לא רק שלא האשימו את ישראל בטבח, אלא הבינו ששיתוף פעולה עם קו הפרשנות הזה פירושו פגיעה בעתיד

הפלסטיני. מיותר לומר כי התנועה הזו זכתה ליחס עוין מצד אש"ף. אבל הדבר המדהים הוא שאחד מבכירי עיתונאי השטחים בישראל, איש 'מחנה השלום' כמובן, כמו רוב עמיתיו למקצוע, תאר את הכנס בחברון תחת הכותרת "יום עצוב ומדכא". אכן דכאון ועצב היו בעובדה שהנה קם אדם (פלסטיני) ומכריז שהוא עם ומתחיל ללכת בכיוון ההפוך בו צועדת כנופיית הטרור והשחיתות המוכרת בשם אש"ף. אכן 'עצוב ומדכא', אך גם אירוני: אש"ף זכה לתמיכה לא רק של 'מחנה השלום' המהולל על שלל סופריו שחלקם לקו בתסמונת שטוקהולם, אלא גם של הימין העמוק שגם הוא התעקש לראות באש"ף את הנציג 'האותנטי' (מלת הקסם הפוסט-קולוניאלית) מסיבות מובנות: האפשרות שתקום תנועת שלום פלסטינית הילכה עליו אימים.

באופן פרדוקסלי לכאורה, היה זה שר הבטחון אריאל שרון הידוע לשמצה, לא רק בעולם אלא גם בישראל, שכל עוד שימש בתפקידו התחזקה 'התנועה הדמוקרטית לשלום'. הטבח בסברה ושתילה שלא עשה שום רושם מדיני על הפלסטינים הפרו-ירדנים, שימש בידי הציבור הישראלי לדחוף לעוד פוטש במשרד הבטחון (קדם לו הפוטש של 67'). מחליפיו של שרון חזרו לגישה שאיפיינה את שרי הבטחון של מפלגת העבודה (דיין ופרס): התעלמות מהצד המדיני-רעיוני-מוסרי של אש"ף. למעשה אין כאן שום פרדוקס. ניתן לבקר את סגנונו של שרון, כמו גם את הפנטזיות מרחיקות הלכת מדי – כך תמיד מסתבר כשהן נכשלות – לעשות 'סדר חדש בלבנון'. אבל דבר אחד היה לו ברור: כל עוד אש"ף, או גורם המחזיק בעמדות של אש"ף, שולט גם בגדה, גם ברצועה וגם בשטח של מדינה ערבית שכנה לישראל, לא יתכן תהליך מדיני. הבנה זו עמדה ברקע פעולתם של הפלסטינים שפתחו באינתיפאדה ב-9 בדצמבר 1987.

ההסכם לונדון ועד לאינתיפאדה

קדמה לאינתיפאדה פרשה היסטורית שנויה במחלוקת. ב-11 באפריל 1987, חתמו בלונדון שר החוץ הישראלי שמעון פרס, ומלך ירדן חוסיין, על הסכם שמוכר בשם 'הסכם לונדון'. עד היום רווחת טענה לפיה אי מימושו של ההסכם הזה, באשמתו של ראש הממשלה שמיר, היא החמצה היסטורית שמנעה את האפשרות להגיע להסכם מול הירדנים ולפתור את בעיית הגדה המערבית עוד לפני האינתיפאדה הראשונה. פרשנות זו מסתדרת מצוין עם הדימוי של פרס כ"אדריכל השלום" ושל שמיר כראש ממשלה

ימני-שמרן. בפועל מדובר היה בעוד מהלך אופייני לפרס, כמו זה שעשה לרבין בשנים '74-'77, ויחזור ויעשה לו בשנים '92-'93.

מבחינת תוכנו עסק 'הסכם לונדון' בפרוצדורה בלבד, ומבחינת מהותו הוא נועד להכשיר את אש"ף כשותף למו"מ. ההסכם יצר את המסגרת שבאוקטובר 1991 תיושם במדריד: כינוס ועידה בינלאומית בסגנון ז'נבה (הסיוט הישראלי מאז 1939), שממנה יתחיל מו"מ בילטרלי (העמדה הישראלית מאז 1949). עד כאן כפתור ופרח. קברו של הכלב היה מתחת למלה קטנה ותמימה אחת שהופיעה בהסכם: לא צוינו בו 'מדינות' שיוזמנו לוועידה אלא 'צדדים', מלת-מכבסה שנועדה להלבין את אש"ף, וזאת בתנאי שהארגון יצהיר שהוא מקבל את 242. עוד כלל ההסכם את הרעיון שמי שיתניע את כל המהלך יהיו האמריקנים. במלים אחרות, שר החוץ הישראלי הסכים עם מלך ירדן להזמין מעצמה גלובלית להפעיל לחץ כנגד ראש הממשלה בה הוא ישב.

לא זה המקום לעמוד על ההיבטים הפוליטיים הפנימיים של הפרשה. ישפוט כל אחד בעצמו מה משמעות העובדה ששר חוץ של מדינה מסוימת (ולא בפעם הראשונה ולא בפעם האחרונה), פועל בניגוד לקווי הממשלה בה הוא יושב, מונע מראש הממשלה לעיין במסמך רשמי ומבקש מגורמים בווישינגטון להפעיל לחץ על ראש הממשלה שלו בירושלים. עד היום ישנם ישראלים המבכים את סיומו של המנדט, מייחלים להצלחת החרם על ישראל, מצפים בקוצר רוח להתערבות בינלאומית, כולל סנקציות וחקירות של המוסד המוכר בשם האורוליאני 'בית הדין הפלילי בהאג', ואף מצדיקים זאת באהבת-ציון. הנקודה המרכזית האמורה לעמוד במרכז הדיון, היא אותה נקודה המלווה את הסיפור מ-1968 ואילך, שאלת ייצוגם ועתידם של הפלסטינים.

את השאלה הזו ניסו לפתור משני כיוונים שונים. כיוון אחד היה מאמץ אמריקני כבר מאמצע שנות ה-70 למצוא ולו מנהיג אש"ף אחד שיגיד מלה טובה על 242 וכך להכשיר את השרץ. הנסיון הזה הסתיים כפי שהעריכו מילסון ואחרים כבר ב-1970, בכשלון חרוץ. כל איש אש"ף ידע שמשמעותה המעשית של תמיכה ולו מהפה אל החוץ ב-242 היא כדור בראש. הכיוון השני היה החלשת אש"ף וניטרולו, זאת באמצעות 'אגודות הכפרים' ומלחמת לבנון, שני מהלכים שהשיגיהם היו חלקיים. על רקע זה פרצה ב-9 בדצמבר '87 התקוממות עממית בשטחים, שהונהגה על ידי גורמים פלסטינים מקומיים, שהבינו שכל עוד הנהגת אש"ף יושבת בטוניס, הנית ממנעמי החיים, הנשיא שלה טס במטוס

פרטי לפגוש שועי עולם ומעריצי 'מהפכנות' ו'מהפכנים' דגולים כמותו וכמו צ'ה-גווארה ושות', הם ימשיכו לחיות בתנאים העלובים של מחנות הפליטים, לסבול משיעור אבטלה גבוה, ומדיכוו-דה-פקטו של הצבא הישראלי.

ההתקוממות העממית הזו שנשענה על כוחות פנימיים, שיקפה את היחלשותו של אש"ף בגדה וברצועה, דבר שאיפשר צמיחתו של כוח חדש-ישן: חמאס. בשונה מאש"ף שביסס את האידיאולוגיה שלו על מונחים מודרניים שהחניפו למצפון המערבי (חוקה, זכויות, משפט בינלאומי, וכמובן 'מהפכה', 'שוויון' ו'דמוקרטיה'), חמאס ביסס את האידיאולוגיה שלו על מונחים דתיים בפרשנות פנדמנטליסטית. בדומה לאש"ף גם חמאס אינו עוסק בטרור אלא ב"מוקוואמה", כלומר 'התנגדות' (רזיסטאנס) כנגד 'הישות הציונית' שהיא-היא זו המפעילה טרור. עם זאת, ההתקוממות העממית שיקפה את הרצון העממי להביא לקיצו את מצב הכיבוש.

צה"ל אמנם ניצח בסופו של דבר את 'מלחמת האבנים' הזו, וגם אש"ף הצליח לאחר זמן לא רב להצטרף למאבק העממי כדי לא לאבד את השפעתו, אבל הפלסטינים זכו באהדה עולמית והיה ברור לכל שעם דעיכת האלימות יגיע הזמן לתהליך מדיני. כצעד ראשון הציע שר החוץ האמריקני בייקר בחירות בשטחים. גם שר הבטחון הישראלי של אז, יצחק רבין, תמך ברעיון. אלא שבשלב זה החריף המאבק הפנימי בתוך ההנהגה הפלסטינית, בין מתונים שרצו להתקדם לתהליך מדיני לבין קיצוניים שרצו להחריף את המאבק האלים ולעבור מאבנים לנשק חם. הצלה ורווח באו לסבך שנוצר, כמו במקרים רבים אחרים במזה"ת, ממקום אחר.

משיחות מדריד לאוסלו

בקיץ 1990 סדאם חוסיין, נשיא עירק, הורה לצבאו לפלוש לכווית. כמה חודשים מאוחר יותר צבאו הובס באמצעות קואליציה צבאית חסרת תקדים שכללה כוחות נאט"ו בראשן ארה"ב, מדינות עולם שלישי כמו ארגנטינה ואת כל מדינות ערב להוציא את ירדן. בעוד המלך חוסיין נאלץ לתמוך בסדאם מסיבות של קרבה גיאוגרפית שסיכנה את מעמדו, ערפאת הוביל את אש"ף לתמיכה נלהבת ברודן העיראקי. תולדות המלחמה הזו אינן מעניינו של ספר זה, להוציא עניין אחד: הצלחת הקואליציה בכלל ועיתויה בפרט (סוף המלחמה הקרה בשל התמוטטות הגוש המזרחי), הביאו את מנהיגיה הבכירים ליזום את 'שיחות מדריד', ועידה בינלאומית שכונסה על מנת להביא לקיצו את הסכסוך במזרח התיכון.

הוועידה התכנסה באוקטובר 1991, לכאורה בניגוד לעקרון הדיפלומטי העליון של מדינת ישראל: שיחות בילטרליות. אך רק לכאורה, כי אחרי הפתיחה הכללית והחגיגית, המשיכו השיחות – או לפחות היו אמורות להימשך השיחות – על בסיס דו-צדדי. 'ועידת מדריד' עומדת מבחינה כרונולוגית באמצע הדרך בין שיאה של האינתיפאדה (1988) לבין הסכמי אוסלו שנחתמו ברוב טקס ב-13 בספטמבר 1993. יש מספיק סיבות לראות בה חוליית חיבור בין שני אירועים אלו. ללא ספק הוועידה תרמה להתנעת התהליך המדיני שהגיע למבוי סתום, ברגע שהנהגת אש"ף בטוניס, שבשלב האינתיפאדה הראשונים הודרה לחלוטין, התעשתה ואמרה להפוך אותה מהתקוממות עממית שנהנתה מאהדה גם בישראל, לעוד מרחץ דמים מהסוג שארגון 'מהפכני' כמו אש"ף ניסה והצליח לייצר בעבר בירדן ובלבנון. על פי הגיון זה, התהליך שהותנע במדריד באוקטובר '91, נשא פרי באוסלו (כלומר על מדשאות הבית הלבן) בספטמבר '93.

למרבה הצער, ציר הזמן אמנם תומך בפרשנות הזו, אבל רק ציר הזמן. כי בניגוד למה שאפשר להסיק מרציפותו, במישור המהותי – התכנים והמהלכים – לא המשכיות היתה כאן אלא ההפך הגמור: האינתיפאדה הצמיחה כוחות פלסטיניים מתונים מקומיים, שראו את העתיד הפלסטיני באופן מנוגד להנהגת אש"ף שישבה בטוניס מאז '82. 'ועידת מדריד' יצרה מסגרת שאפשרה את השתתפותם של מנהיגי האינתיפאדה כחלק ממשלחת ירדנית-פלסטינית. באוסלו הצליחו גורמים בכירים בפוליטיקה הישראלית, לאפשר לאש"ף להצליח היכן שנכשל עד עתה: להנהיג את הפלסטינים בתהליך מדיני קונקרטי. במלים אחרות, אוסלו לא היתה המשך כי אם בלימה של מה שהחל באינתיפאדה ונמשך במדריד.

"האנטומיה המוזרה" של "אוסלו" נותחה בפרוט ובאופן משכנע על ידי ההיסטוריון אדם רז, במאמר שפרסם תחת כותרת רז, מאמר הנגיש לכל במרשתת. מדובר בפרשנות הנשענת על הנחת יסוד לפיה בכל גורם מדיני – הפלסטינים או הישראלים במקרה הזה – מתקיימת בדרך כלל מחלוקת מהותית בנושאים המרכזיים. על המחלוקות בצד הישראלי בנושאים כמו הבטחון היסודי, התהליך המדיני, שטחים, נשק גרעיני, אש"ף, ירדן וכדומה, עמדנו לעיל במהלך הספר. גם המחלוקות בצד הפלסטיני הוזכרו, בעיקר אלו שהתקיימו בין פלסטינים 'ירדניסטים' לבין בני עמם 'האשפיסטים'. אמנם חשוב לציין כי מתקיימת מעין 'קואליציה' של פרשנויות מוחלטות – אחת הרואה בציונות את

מקור כל הרע ואחת הרואה בפלסטינים מקשה אחת – אבל בפועל, מדינאים כמו שמיר או רבין, לא רק שלא החזיקו בעמדות מוחלטות כאלו, אלא שבתוקף תפקידם כמדינאים, לא יכלו להרשות לעצמם להתמסר למסקנות הטהורות הנגזרות מהן.

עם זאת, ולמרות שהשניים נשענו זה על זה בממשלות האחדות בין 84' ל-90', היו ביניהם הבדלים ברורים מסיבות ידועות – הסביבה הפוליטית בה פעל כל אחד מהשניים. בהתאם, שמיר גילה קשיחות בכל הנוגע לוועידת מדריד והעדיף להתרכז בשאלה הישראלית הבווערת – קליטת העלייה העצומה מברה"מ לשעבר - ואילו רבין, שחזר למשרד ראש הממשלה ב-92' על יסוד הבטחה לבוחרים להביא שלום, ייחס לתהליך המדיני מקום מרכזי. רבין ניסה תחילה להתקדם בערוץ הסורי, אך משהבין כי מדובר במבוי סתום, פנה לערוץ הפלסטיני. לטובת העניין ביקש רבין מהאיש של שמיר, אליקים רובינשטיין (למרות היותו 'איש ימין בעל כפה סרוגה'), להמשיך לנהל בשם ישראל את השיחות בווינגטון מול המשלחת המשותפת הירדנית-פלסטינית. רובינשטיין שכבר רצה לשוב הביתה, קיבל את הדין וחידש את התהליך שנתקע בשל הבחירות בישראל.

אלא שממש באותו הזמן, מבלי שרבין או רובינשטיין ידעו מכך, פתח סגן שר החוץ הישראלי יוסי ביילין במדינאות מקבילה באוסלו, לשם הוזמנו אנשי אש"ף שישבו בגלות טוניס, ושזמן קצר קודם לכן כפי שנאמר לעיל, הזדהו עם סדאם חוסיין. הצידוק של ביילין-פרס למהלכים באוסלו מוכר בז'רגון המדיני במונח 'backchannel', וההגיון העומד מאחוריו הוא שאולי 'הערוץ האחורי' יקדם באופן סמוי את יעדיה של הממשלה בשמה הוא פועל. אלא שבמקרה הזה מדובר היה בהיפך הגמור. דברים אלו עולים במפורש ובאופן בוטה וחד משמעי בדברים שאמר רבין לפרס ב-6 ביוני 1993, ושלמרבה מזלם של המתעניינים בעבר כפי שהיה ולא כפי שנוח למישהו להציגו או להעלימו, הועלו על הכתב מסיבות ידועות (חוסר אמונו של רבין בפרס, מסקנה אליה הגיע הראשון עשרים שנים קודם לכן, בנסיבות מדיניות דומות), והגיעו לעיתון 'מעריב' ביום השנה ה-10 להסכמי אוסלו:

"בהמשך לשיחתנו בנדון ביום א' 6.6.93, ברצוני לחזור על הנקודות העיקריות שאמרת. המגעים הקרויים 'מגעי אוסלו' במצב הנוכחי מהווים סכנה להמשך המשא ומתן לשלום [...]. ראשית הם נותנים הזדמנות לאנשי תוניס לעקוף את השיחות בווינגטון ומחלישים את הגורם החיובי שבהן, תושבי השטחים הכלולים במשלחת הפלסטינית. אנשי תוניס הם

הגורם הקיצוני בקרב הפלשתינים הרוצים בתהליך השלום ומונעים מן הגורמים המתונים יותר להתקדם במשא ומתן. דבר זה בא לידי ביטוי בולט בסבב התשיעי (האחרון) של המשא ומתן. יתרה מכך, הם מונעים מחברי המשלחת הפלסטינית לצאת להידברות עם נציגי מחלקת המדינה בווינגטון. לא מן הנמנע שכוונת אנשי תוניס לטרפד כל סיכוי להגיע למשא ומתן ענייני בווינגטון ולא לפי אונטו להידבר רק עימם, ואז צפויה סכנה למהלכי השלום והמשא ומתן עם סוריה, לבנון וירדן. מבקש להפסיק המגעים עד לבירור נוסף".

על השאלה מה קרה בין 6 ביוני ל-13 בספטמבר אין תשובה חד משמעית. יש האומרים שאחרי שרבין כעס על פרס, הוא הבין את הטעות שלו ואיפשר לשיחות באוסלו להתקדם. אחרים אומרים שרבין הבין שהאלטרנטיבה לאש"ף היא חמאס ולכן עדיף לחתום על הסכם עם ערפאת כמה שיותר מהר. לפי פרשנות שלישית, המנומקת היטב על ידי ההיסטוריון אדם רז במאמרו הנזכר, עוצמתו של פרס בתוך המפלגה היתה כזו שרבין הבין שהוא לא יוכל לשחרר את שר החוץ שלו מתפקידו, ושלכן – בהנתן אי-הפיכותו של הנזק שכבר נעשה - הפתרון הוא לקבל את הבנות אוסלו כעובדה קיימת, אך להוסיף להן הגבלות שיאפשרו לו לעצור את התהליך אם יסתבר שערפאת לא יעמוד במלה שלו.

פרשנות זו מקבלת תמיכה משני מקורות בלתי תלויים. האחד הוא עדות של ג'ק נריה, אחד מעוזריו של רבין, שהעיד שרבין הקפיד לצרף להסכם אוסלו סעיפים 'קטנים' כביכול שיאפשרו לו בעתיד לבחון את התהליך, ואם יש צורך, לעצור אותו. השני הוא ספר שראה אור בינואר '95 בו טען מחברו, ממדוח נפאל, איש 'החזית הדמוקרטית', כי שמעון פרס ביקש מהנהגת אש"ף להכשיל את השיחות בין ישראל למשלחת הפלסטינית בווינגטון, "כדי לאלץ את יצחק רבין להכיר באש"ף ולאשר את ערוץ המו"מ האלטרנטיבי באוסלו". על שני אלו יש להוסיף את נאומו האחרון של רבין בכנסת, חודש בדיוק לפני שנרצח, בו הציג את השקפתו לגבי העתיד, השקפה שעלתה בקנה אחד עם המדיניות שהציג כאשר החל את הקדנציה הראשונה שלו כראש ממשלה, 21 שנים קודם לכן, ובליבה התפיסה לפיה בין המדבר לים - לא בין הירדן לים, אלא בין המדבר (העיראקי) לים (התיכון) - יש מקום לשתי מדינות בלבד, מדינה יהודית ומדינה ערבית. למרבה הצער, הוא נרצח ולא הספיק לבצע את תכניתו. מי יודע, אולי רבע המאה שעברה מאז שנרצח רבין, היתה נראית אחרת.

פרק שמיני – 25 השנים האחרונות

הים אותו הים – הויכוח אותו הויכוח

האם יש ממש בתביעה להעמיד את "פושעי אוסלו לדין"? או האם אולי למרות הכל, ההסכמים הללו מהווים נקודת מפנה משמעותית בדרכו של הסכסוך אל סופו, בבחינת "אף אם יתמהמה בוא יבוא"? במלים אחרות, כיצד יש להבין את האירוע הדרמטי שהתרחש בין מדינת היהודים לבין הנציגות הפלסטינית המוכרת ב-1993? באופן לא מפתיע, התשובות על שאלה זו ממשיות את התשובות על השאלות שקדמו לה: מהו שורש הסכסוך, מה היו אפשרויות פתרונו, אם בכלל, בתקופות השונות. באופן לא מפתיע, אלו שרואים את התוקפנות הציונית כשורש הסכסוך, תוקפנות שרק החריפה אחרי הכיבוש ב-1967, טוענים בתוקף שלמרות עברו כמנהיג ארגון טרור רצחני, ב-1993 (ובעצם כבר ב-1988) קיבל ערפאת הכרעה אמיצה, להציע את עמו (ואת האזור כולו) על דרך השלום, ושהמשך התוקפנות הכובשנית היהודית (ישראלית) הוא שמסביר את כשלון ההסכמים. החדשות הטובות על פי פרשנות זו, הן שבהנתן ההכרעה הפלסטינית לשים קץ לסכסוך, ובלבד שתתאפשר להם הגדרה עצמית ב"גבולות 67", השלום יבוא על מכונו כשמדינת היהודים תקבל הכרעה דומה.

אחרים מציינים את העובדות הבאות: ביום חתימת הסכמי אוסלו (13 בספטמבר 1993), בנאום מוקלט מראש ששודר בטלוויזיה הירדנית הודיע ערפאת לעם הפלסטיני כי "הצהרת העקרונות" אינה אלא חלק מיישום "אסטרטגית השלבים" של אש"ף. באנגלית אמר ערפאת דברים שנעמו לאוזן המערבית ובערבית הוא אמר את היפוכם: ערפאת דיבר על ג'יהאד ורמז שאין בכוונתו לקיים את ההסכם. ב-23 במאי 1994 הוא נשא נאום ביוהנסבורג בו קבע שירושלים היא בירת פלסטין הנצחית, קרא לג'יהאד עד כיבוש ירושלים, והסביר שהסכמי אוסלו שווים במשמעותם להסכם חודיבייה, הסכם שביתת אש שחתם הנביא מוחמד לעשר שנים אך הפר אותו לאחר שנתיים.

הויכוח על כוונותיו של ערפאת יימשך לנצח כנראה, למרות שב-2002 נמצאו מסמכים רבים המוכיחים את הקשר בין ערפאת לבין מימון ועידוד טרור. יש המזכירים כי ערפאת הלך לעולמו ב-2004, וכי מדיניות ירושו – מחמוד עבאס – שונה בתכלית, והראיה היא שיתוף הפעולה הבטחוני שהוא מאפשר, שלא לדבר על 'הכמעט

הסכם' ב-2008, שטורפד על פי פרשנות ידועה בידי הפרקליטות ששלפה מן המוכן את 'פרשת טלנסקי', הפילה את אולמרט ובכך סתמה את הגולל על 'הסכם היסטורי'. גם בנושא זה היויכוח נמשך: שיתוף הפעולה הבטחוני מוסבר ע"י הספקנים בשני אופנים המשלימים זה את זה: אבו-מאזן מתנגד לאלומות גם כי היא פוגעת בעמו יותר מאשר ביהודים, וגם כי היא מתכון בטוח להפלתו. אדרבא, עיון בחומרי הלימוד של הרשות הפלסטינית גם אחרי 2004, מלמדת שגם אחרי מותו של ערפאת הדור הפלסטיני הצעיר שומע את אותם הדברים ששמעו הורי-סביו בימי המופתי.

אך גם כאן אותו היויכוח: יש בצד היהודי כאלו שלא מתלהבים מהחינוך להסתה ולג'יהאד, אבל מצדיקים אותו בטענה שכל עוד נמשך הכיבוש ומתרחבות ההתנחלויות, אי אפשר לצפות למשהו אחר. אחרים מחפשים ומצליחים למצוא סימטריה כביכול: תמיד יש איזה שהוא רב במכינה קדם צבאית עלומה שאחרי שמסיים לדבר על 'טיפולי המרה' ללהט"ים מצטט פסוק כזה או אחר מהמקורות ('לא תחנם', 'טוב שבגויים הרוג' וכיו"ב). כמה חבל שאין סימטריה מנחמת גם בנושא זה. מדיניותה הרשמית של ישראל המיושמת בכל המערכת הממלכתית ורוחה שורה על האקדמיה עד כדי כך שאנשיה לא פעם שוכחים את מלאכתם, היא של 'חינוך לשלום' (שכל כולו בדרך כלל מאמץ מביך ליצירת סימטריה לפיה 'כאן וכאן קיצונים' וכן הלאה). למרבה הצער, חינוך כזה איננו נחלתם של רוב אם לא כל הפלסטינים, המעדיפים להשען על כתבי הקודש שלהם לצורך העמקת האיבה והשטנה, ולא לטובת רעיונות כמו אלו המופיעים בקוראן בפסוק 106 בפרשת הפרה: "אם תמימים אתם, ויראתם אלהים וירדפתם שלום בין בני-האדם ואלהים שומע ויודע".

כוחה של המציאות הוא כזה, שבשני הצדדים ישנם אנשים המבינים שכך או כך יש לנהל את הסכסוך. תנאי לכך היה פירוש לגורמי משנה, ומציאת דרכים להתמודד עמם: ירושלים (מעמדה החוקי, המקומות הקדושים); הפליטים (פלסטינים ויהודים ממדינות ערב, ושאלת 'זכות השיבה'); ההתנחלויות היהודיות בשטחים; השאלה הביטחונית; מניעת הסתה לאלומות; חלוקת המשאבים (חשמל, מים ושפכים). יש האומרים כי כל הצלחה, ולו חלקית, בכל אחד מנושאים אלו הוא בבחינת פתח לתקווה. גם אם יש ממש בטענה זו, ראוי לזכור דברים שאמר הגנרל המצרי מחמוד גמאסי לעמיתו הישראלי האלוף אהרון יריב בזמן השיחות בקילומטר ה-101 בנובמבר 73': "אנחנו לא מדברים על סולח,

אלא על סלאם", כלומר לא על השלמה ועל קבלה, אלא על הפסקתם של מעשי איבה ואלימות.

מים

אפילו בשאלה פשוטה יחסית כמו מים, הקושי להגיע לשתוף פעולה פורה גדול למדי. התרבות האזרחית הפלסטינית היא כזו, שרעיון כמו לשלם חשבון מים, אינו מובן מאליו, וחמור מכך: כל חקלאי פלסטיני סבור שזכותו לחפור באר פרטית היכן שנראה לו. לגבי השפכים המצב חמור לא פחות: רק בזכות השקעות כבדות של ישראל, זוכה הנושא הזה לטיפול ראוי. לא מדובר בפילנתרופיה כמובן. הגיאוגרפיה האובייקטיבית היא כזו, שהביוב הפלסטיני הזורם חופשי בנחלים, חודר לאקוויפר המים המשמש את אזרחי מדינת ישראל. כפי שמתאר זאת דו"ח שהוגש לממשלת ישראל ב-2017:

"הסביבה ומשאבי הטבע אינם מכירים בגבולות מדיניים מכל סוג שהוא. זיהום מים הוא המפגע הסביבתי החמור ביותר בין מדינת ישראל לשטחי יהודה ושומרון, בשל העובדה שהוא מסכן את מקור המים הטבעיים החשוב ביותר באזור ההר. מי התהום של אקוות ההר, המשתרעת מבאר שבע בדרום ועד למורדות הכרמל בצפון, מזינים את כל האוכלוסייה החיה באזור, הן הישראלית הן הפלסטינית. מרבית השפכים ביו"ש, ביתיים ותעשייתיים, אינם עוברים טיפול נאות להסרת המזהמים, והם מוזרמים לנחלים או לבורות ספיגה. זיהום מי התהום והנחלים מהווה סיכון לאוכלוסייה ולסביבה בשלושה היבטים עיקריים: הפחתת כמות המים הזמינים; פגיעה בבריאות הציבור ובאיכות חייו; פגיעה במערכות אקולוגיות. [...] לאזור יו"ש כמה מאפיינים ייחודיים המשפיעים על המצב הסביבתי: רגישות הידרולוגית גבוהה לזיהום מי התהום, היעדר גבולות ברורים, קיטוע חריף של השטח והיעדר רצף טריטוריאלי מדיני, צפיפות אוכלוסין גבוהה בצד הפלסטיני והבדלים ניכרים ברמת החיים וביכולת הניהול הסביבתי בין הפלסטינים לבין הישראלים. [...] המצב הגאופוליטי והסכסוך המדיני המתמשך בין ישראל לפלסטינים, פיצול השליטה בשטח ותפיסת הזמניות של המצב, מקשים על הגורמים השונים לטפל באופן יסודי וארוך טווח במפגעים סביבתיים ולקיים שיתוף פעולה בתחום זה. ההגנה על מקורות מי התהום המשותפים לכלל האוכלוסייה באזור, הפסקת זיהום הנחלים ושמירה על בריאות הציבור הן אתגר של ממש הניצב גם לפתחה של מדינת ישראל".

דברים אלו שפורסמו כאמור ב-2017, היו נכונים גם קודם לכן, והם עמדו ברקע להקמת 'ועדת המים המשותפת' לישראל ולרש"פ, שמטרתה לטפל בנושא. הוועדה פעלה באופן סביר כמה שנים, אך הפסיקה את פעולתה ב-2010 וחידשה אותה ב-2016. הדו"ח שהוגש ב-2017 מגלה שכמו בשורה ארוכה של נושאים אחרים, ממשלת ישראל לא גיבשה עד כה מדיניות יעילה לניהול הבעיה. אין צורך לומר שצריכת המים עולה, גם עקב גידול טבעי במספר התושבים וגם עקב גידול סובייקטיבי בצרכים. מהדו"ח של 2017 עולה ש"מדובר במכלול מפגעים ונזקים סביבתיים ואחרים משני צדי הקו הירוק, שאלה הבולטים ביניהם: זיהום נחל קדרון משפכי ירושלים; זיהום נחלי השרון - נחל אלכסנדר ונחל שכם; זיהום נחל חברון; זיהום הנחלים מכמש, פרת ומעיין קלט; וזיהום הים והנחלים משפכי רצועת עזה. כמו כן מסתבר כי כמעט כל מחנות צה"ל בגדה אינם מחוברים למערכת ביוב סדירה, וכי הביוב שלהם מוזרם סתם כך לסביבה".

ב-2019 פורסם דו"ח נוסף המלמד שהבעיות הקבועות עומדות על הפרק אם כי מתבצעים מהלכים להתמודדות עמן, בזכות קשר יומיומי בין אנשי מקצוע משני הצדדים. אלו שוקדים גם על נושאים שוטפים וגם על מיזמים עתידיים כמו תכנית אב לאספקת מים ולטיפול בשפכים בגדה, הכוללת פיתוח מערכות לשימוש במי ביוב מטוהרים לצרכי החקלאות. פעילות דומה, אמנם בהיקף נמוך בהרבה, מתקיימת ברצועת עזה. אחת הבעיות המתמידות, למרות הפיקוח והניטור, נובעת מהקידוחים הפיראטיים. במהלך שנת 2019 אותרו 58 קידוחים חדשים כאלו בגדה. לכאורה מדובר בבעיה זניחה כי כל קידוח מפיק כמות קטנה של מים, אך במצטבר מדובר באיום של ממש על משק המים בגדה, ורק בזכות שיתוף פעולה של כלל הגורמים נותקו עד עתה כ-1000 חיבורים פיראטיים, צעד "שבלעדיו" קבע הדו"ח, "אספקת המים בחברון ובבקעת הירדן בעיקר הייתה משתבשת באופן משמעותי".

ירושלים

ככל הנראה שאלת ירושלים עומדת בראש רשימת הנושאים הבלתי ניתנים לפתרון. לכאורה סוגיית 'השיבה' גדולה ממנה, אך הואיל וטענת 'זכות השיבה' חסרת שחר מכל בחינה מעשית, ולעומתה ירושלים היא עניין מוחשי - ביתם של כ-900 אלף בני אדם – נכון יהיה למקם את עיר הקודש במקום הראשון ברשימת הבעיות הבלתי פתירות. באופן סמלי, אפילו המושג 'ירושלים' לא מספיק ברור, ולו מבחינה גיאוגרפית והיסטורית. האם דין שכונות

גילה כשכונת ימין משה? האם אוגוסטה ויקטוריה עומדת בדרגתו של מגדל דוד? מה הוא בכלל מגדל דוד שכל מי שידוע היסטוריה יודע שהוא לא מגדל ואין לו כל קשר לדוד?

מעטים יודעים שהעיר העתיקה, 'האגן הקדוש', אותו אזור שמשה דיין אמר לגביו ב-1967 'למה לנו כל הותיקן הזה', תופסת שטח של פחות מק"מ מרובע אחד, 850 דונם אם לדייק, מהם 144 שייכים להר הבית. העיר היהודית שהתפתחה מתקופת היציאה מהחומות (1860 ואילך) ועד 1948, תפסה שטח של כ-35 קמ"ר. ביוני 1967 חוקקה הכנסת את 'חוק ירושלים' שהפך את ירושלים המאוחדת לעיר הבירה של ישראל ובאותה הזדמנות הגדילה את שטחה המוניציפאלי של העיר ב-70 קמ"ר נוספים. מפה לשם גדלה העיר ושטחה כיום עומד על כ-132 קמ"ר.

הדמוגרפיה לא פחות מרתקת מהגיאוגרפיה. עד 1967 היו כל תושבי ירושלים המערבית יהודים, ואילו ירושלים המזרחית שנשלטה על ידי ממלכת ירדן, היתה ביתם של כמה אלפי אזרחים, 80% מהם האשמים, ורק 20% פלסטינים, פועל יוצא של מדיניות המלך חוסיין 'לייבש' את העיר עד כמה שניתן, כדי להבטיח שיהיו בה כמה שפחות פלסטינים. על מנת להעריך טוב יותר את הישגו הדמוגרפי של חוסיין, יש לזכור שהיחס בירדן בין האשמים לפלסטינים עומד על 1 ל-2 לטובת האחרונים. מדיניותו הדמוגרפית שרתה את הבנתו הפוליטית-מדינית באשר לסכנות הכרוכות בריכוז פלסטיני גדול מדי בעיר אותה ניסה המופתי – ניסה והצליח – להפוך למוקד הלאומנות הפלסטינית חסרת הסובלנות לא רק כלפי לאומיות יהודית (בה ממילא לא הכירה) אלא גם כלפי היומרות ההאשמיות למעמד בכורה, עניין עליו שילם בחייו עבדאללה ביולי '50, עת נרצח בידי בן למשפחת חוסייני.

והנה חלפו עברו חמשים שנה, ובמסגרת מאמציה של מדינת ישראל להרחיב את ירושלים, לבסס את מעמדה כבירת ישראל, להרחיב את שטחה ולייחד אותו, 45% מתושבי העיר הם פלסטינים. כיצד התרחש הפלא? התשובה פשוטה בתכלית: יהודים כידוע רק מתגוררים בדירות. פלסטינים הם אלו שבונים אותן. בולמוס הגדלת העיר הביא אמנם לגידול נרחב באוכלוסייה היהודית, אבל גם בזו הפלסטינית. העובדה שרוב תושביה ורוב שכונותיה של ירושלים (פלסטינים ויהודים גם יחד) עיר הנצח בת ה-3000, קיימים לכל היותר כ-30 שנה, היא חסרת חשיבות. מבחינת היהודים, מדובר בעוד ביטוי – אולי הביטוי בהא הידיעה – של שיבת ציון, פשוטו כמשמעו והלכה כמעשה, ואילו מבחינת

הפלטטינים, נאמנים לתפיסת העולם לפיה אדם הופך לבן בית במקום מסוים קודם כל בזכות חזקתו המוחשית במקום (ואם היא נשענת על מסמך בטאבו מה טוב), נוכחותם קצרת השנים בעיר איננה מעלה ואיננה מורידה מתביעתם להפוך את מזרח העיר תחילה, לבירת המדינה הפלטטינית.

עד אז נהנים הפלטטינים בירושלים ממעמד אזרחי משונה. מצד אחד הם לקחו חלק פעיל בבחירות לרשות הפלטטינית ב-2006. מצד שני הם תושבים בעלי תעודת אזרחות כחולה אך לא רשאים להצביע בבחירות לכנסת וגם לא לזכות בדרכון ישראלי. לעומת זאת, הם נהנים מזכות – אותה הם כמעט לא ממשים – לקחת חלק בבחירות למועצת ולראשות העיר. אופיינית לפרדוקסים הללו התנהלותו של אהוד אולמרט במערכת הבחירות של 1993, בה קרא תיגר על ראש העיר המיתולוגי טדי קולק. כנסיך רביזיוניסטי אולמרט דיבר גבוהה גבוהה על ירושלים הבנויה שאוחדה לה יחדיו, עיר הנצח וכן הלאה, אבל בניגוד גמור לקולק המפאיניק, כף רגלו לא דרכה במזרח העיר. אמנם כראש עיר אולמרט פעל גם במזרחה, אבל רמת השירותים במזרח נמוכה לאין שיעור מזו שבמערב. אין צורך לקרוא דוחות סטטיסטיים בנושא, הגם שיש כאלו בשפע: מספיק לצפות על העיר היפה מנקודת תצפית כלשהיא, ולהתרשם ממיכלי הפלטטיק השחורים על גגות הבתים במזרח ירושלים, המלמדים על לחץ מים נמוך.

עם זאת, ולמרות זאת, מעטים הם תושבי מזרח ירושלים המוכנים לוותר על תעודת הזהות הישראלית, המשמשת לרבים מהם מפתח לקבאות ביטוח לאומי ושירותי קופות החולים. אף אחד לא מתפלל מהעובדה שבכל הסקרים המתבצעים בנושא, רוב הפלטטינים הגרים בירושלים אומרים שאם יהיה הסדר סופי בין ישראל לפלטטינים, וירושלים המזרחית תוכר כבירת המדינה הפלטטינית, הם מעדיפים להיות אזרחים ישראליים גם אם זה אומר לעזוב את בתיהם במזרח העיר. ואם כל זה לא מספיק, נזכיר כי רק 70% מתושבי מזרח העיר הם פלטטינים. כל השאר הם יהודים, מה שמסביר כמה מהחלטות מועצת הבטחון לפיהן ירושלים המזרחית היא 'שטח כבוש'.

אין להבין מכך שלא נעשו מאמצים לנסח פתרונות לחלוקת העיר. רעיונות כאלו קיימים כבר עשרות שנים, והם כוללים התייחסות ספציפית ל'אגן הקדוש' (כמו למשל חלוקת ריבונות אופקית לפיה היהודים ישלטו באזור הכותל ואילו המוסלמים על הר הבית עצמו). אך בעתיד הנראה לעין לא נראה שיתחולל שינוי בסטטוס-

קוו. למען הספק נזכיר כי בנוסף ליהודים ולפלסטינים, ישנם עוד גורמים הרואים עצמם – ולא מתמול שלשום – 'בעלי עניין' (stakeholder) בכל הקשור בעיר: הירדנים שעל פי הסכמי השלום מ-1994 שותפים בענייני 'הוואקף' בהר הבית (לחובבי הז'אנר נזכיר בעניין זה את הסיפור העממי אודות ג'וחא והמסמר: האישי שמכר בית שלם אך הותיר בבעלותו מסמר אחד בקירו של הבית שמכר, והקפיד למרר את חיי רוכש הבית בצידוק השימוש המותר לו על פי ההסכם לתלות על המסמר כל מה שנראה לו ומתי שמתחשק לו); כל הקהילות הנוצריות בעיר ובעולם; אונסק"ו, אותו ארגון שהכריז לא מזמן על הר הבית כ"מקום קדוש לאסלאם" (ולאסלאם בלבד); ואפילו שני מוסדות רוסיים המתחרים ביניהם (לבנים ואדומים).

העמדה הפלסטינית כלפי ירושלים לא מקובלת על ישראל משום בחינה. לא היסטורית, לא דתית ולא מדינית. הטיעון הדתי, לפיו ירושלים מזוהה עם המקום ממנו ואליו רכב מוחמד באותו לילה מפורסם על אותה בהמה פלאית בעלת פני אשה וכנפיים, מוטל בספק - בלשון המעטה - מבחינה תיאולוגית, דבר המקובל גם על תיאולוגים והיסטוריונים מוסלמים שמתרכזים בתיאולוגיה ובהיסטוריה ולא בפוליטיקה. הללו יודעים גם לספר כי המסגד שנבנה בהר הבית זכה לשם 'אל אקצא' (שפירושו 'הקצה'), רק כ-70 שנה לאחר מותו של מוחמד מסיבות פוליטיות פנים-ערביות הקשורות למצוות החג' (ע"ע עבד אל-מלכ). המופתי הגדול והמפורסם, הוא שהצליח במהלך שנות ה-20 של המאה הקודמת, להפוך את העיר למוקד לעימות לאומי ולהפוך אותה לסמל פלסטיני. בכל בית מוסלמי יש תמונה של ירושלים העתיקה ובמרכז התמונה כיפת הזהב המפורסמת, שציפוי הזהב שלה הוא פרי מאמץ בן זמננו להפוך את המבנה הזה למוקד הזדהות.

המופתי היה הראשון להשיג את המימון לציפוי הזהב שמאוחר יותר חודש על ידי בית המלוכה הירדני. בין לבין הזמנו להיקבר בהר הבית אישים בולטים מרחבי העולם המוסלמי (כולל מהודו), מתוך מטרה להפוך את המתחם ל"פנתיאון" מוסלמי. כחלק מהמאמץ הפלסטיני לשכתב את ההיסטוריה של העיר כאילו היא מאז ומעולם עמדה בליבה של 'פלסטין', נעשים על ידי המוסדות הדתיים הרשמיים של הפלסטינים פשעים שיטתיים (ביחס לחוקי הארכיאולוגיה ששימשו כבר את השלטון העות'מני ואת המנדט הבריטי גם יחד) נגד היסודות הארכיאולוגיים של העיר. המטרה היא להוכיח שאין שום קשר בין יהודים לירושלים.

הכרזת אונסק"ו ב-2016 מלמדת על הצלחתו של המופתי לראות למרחקים ולממש את עקרון הפעולה אותו גינה הנביא ישעיהו, עקרון אותו יישם בהצלחה שר תעמולה מפורסם: 'חזור על שקר שלוש פעמים והוא יהפוך לאמת'. מלאכתו של המופתי נעשית גם בידי אחרים: גם עבור 'מחנה השלום' הישראלי, מזרח ירושלים היא בירת המדינה הפלסטינית העתידית, ובדיוק כמו אנשי הוואקף גם הם סבורים כי כל פעולה שישראל עושה בירושלים העתיקה חשודה כהתגרות. גם בנושא זה מתקיימת קואליציה דה-פקטו מרתקת כשלעצמה: עבור הוואקף המוסלמי, יהודי אמור להמשיך ולנהוג בנמיכות רוח ומתוך תחושת נחיתות כאשר הוא מגיע למקומותיו הקדושים באל-קודס. עבור 'מחנה השלום' הנאור זו בדיוק ההתנהגות המצופה מיהודי כי כך ראוי שיעשה יהודי הזוכר קודם כל כי הוא 'אדם' וכי את יהדותו עליו לדכא בכלל, ובפרט בירושלים, העיר המעורבת, הדורשת רגישות וזהירות (מכולם, חוץ מאשר מהמוסלמים כמובן).

כפי שניתן ללמוד מהאמנה הפלסטינית, מנהיגי הלאומיות הפלסטינית מבטיחים שעם חיסולה של 'הישות הציונית', לאחר חזרתם לאירופה של כל היהודים שבאו לפלסטין אחרי 1917, לאחר שיבתם של כל "החוזרים" (לא 'פליטים', "חוזרים") הפלסטינים לבתיהם (בתקווה שכל המפתחות יפתחו את כל המנעולים), ואחרי שתקום "מדינה חילונית-דמוקרטית" משני עברי הירדן, או אז ייהנו כל המאמינים למיניהם מחופש פולחן בעיר הקדושה 'אל-קודס'. מלים גבוהות שמבחנן ההיסטורי ברור וצלול: בכל תקופה בה מוסלמים שלטו במקומות הקדושים ליהודים, במקרה הטוב יהודים יכלו לקיים את הפולחן שלהם רק תמורת בצע כסף שרירותי, במקרה הרע והשכיח הם סבלו תמיד מהשגת גבול, אלימות, הצקות, שרירות לב ולא מעט מעשי רצח. סיפורו המושכח של קבר רחל המתואר לפרטיו על ידי נדב שרגא, הוא אולי הביטוי המובהק ביותר של תופעה זו (ותמיד ארכיטקטורת המבצר שכיסתה את הקבר שעמד על אם הדרך), כמו גם סיפורו של הכותל.

אבירי מחנה השלום שרובם ככולם ביקרו בימי חלדם במקומות קדושים כמו הטאג' מהאל או הותיקן, והתפעלו עמוקות ממאות הקתדרלות הגותיות המכסות את אדמת אירופה כולה, דוחים בגועל את רצונם של יהודים לבקר במערת המכפלה או בהר הבית. כותב שורות אלו מגדיר עצמו כאתאיסט, ומשמעותה המעשית של עמדה זו היא התייחסות לכל מקום המוגדר כ"קדוש" – בין אם מדובר במנזר סנטה קתרינה בסיני או במקדש מאצ'ו

פיצ'ו בפרו – כאל חלק מהתפתחותה של התרבות האנושית. מנקודת מבט אתיאטיסטית-היסטורית, ביקור במוזיאון הבריטי או בכותל המערבי ראויים לאותה התייחסות. אבל בדיוק לאותה התייחסות. כשם שביטוי לליברליזם סובלני הוא הרשות הניתנת על ידי הבריטים לכל תייר, בין אם הוא אירי, ארגנטיני, הודי, שיעי, דרוזי, יהודי, גרמני או ארמני, לבקר במוזיאון הבריטי, כך ביטוי לליברליזם סובלני הוא מימוש מדיניות דומה מצד הרשות הפלסטינית לאפשר לכל תייר, בין אם הוא עלאווי, שיעי, ארמני, דרוזי ואפילו אם הוא לא עלינו יהודי, לבקר בהר הבית.

המציאות בנושא זה הפוכה, ואם זה מנחם מישוה, עוד מימי הירדנים. למרות שבהסכמי שביתת הנשק שנחתמו באפריל 1949 מופיע סעיף 8-ב לפיו שני הצדדים יאפשרו ביקורים משני הצדדים במקומות הקדושים (כמו הר הזיתים, קבר רחל וכן הלאה), בפועל הסעיף הזה לא מומש ולא הועילו מחאות ח"כ בפני שרת החוץ גולדה מאיר ולא הועילו תלונותיה של זו בפני מוסדות האו"ם. גם היום יהודי רשאי לבקר בהר הבית רק באישור מיוחד, וגם אז – גם אם לא יודה בכך – הוא חושש לשלמות גופו. על השליטה הישראלית על הר הבית ויתר, מי אם לא אחר, משה דיין שביולי 67' מילא פיו מלים גבוהות כמו "שבנו אל ההר, אל ערש ימי עמנו, אל נחלת אבות" וכן הלאה, אבל את מפתחות הר הבית הותר בידי הוואקף, הגורם האלים והלא-סובלני ביותר בעיר.

ביתר חלקי העיר, מקפידה ישראל על מדיניות ליברלית-סובלנית המאפשרת חופש פולחן לכל, ללא מגבלות להוציא ענייני סדר ציבורי. מדובר בתקדים היסטורי. אפילו בתקופת המנדט לא נהנו מעריציה השונים של ירושלים מחופש כזה – היהודים כפי שמלמדת פרשת הכותל, הוגבלו יותר מכל גורם אחר – ומה שנכון לשלטון הבריטי שגם דגל בסובלנות יחסית וגם לא היסס להפעיל כלי שלטון כדי להבטיחה, נכון פי כמה לכל השלטונות לפניו ואחריו, עד ה-11 ביוני 1967 כאמור.

ישאל השואל, 'מה לאתיאיסט ולכל "הותיקן" הזה?' התשובה פשוטה בתכלית. אתיאזם איננו בהכרח בורות-לעומתית. בעוד איש האמונה רואה את **אלוהים** בכל דבר, האתיאיסט רואה את **האנשים** בכל דבר, ואנשים כוללים גם אנשי אמונה למיניהם הרואים את אלוהים בכל דבר. בניגוד לאיש האמונה-באלוהים, אין האתיאיסט עסוק בשאלה איזו גרסא של פרשנות האלוהות נכונה יותר. מבחינתו, מספיקה העובדה – וזו עובדה – שמאות מליוני אנשים בעולם, שלא לומר מיליארדים, נושאים עיניהם לירושלים.

מכאן שהשאלה היחידה העומדת לנגד עיניו, היא מה הדרך הנכונה להבטיח באופן שוויוני את זכותם של כל המאמינים – ולא משנה במה הם מאמינים – לממש את רצונם לבקר בה. ההיסטוריה מלמדת שיש על כך תשובה אחת, ותשובה אחת בלבד: שלטון מוחלט של מדינת ישראל על ירושלים העתיקה – ועל כל אתריה, קודם כל על הר הבית - ועל מבואותיה.

פליטים

דומה שעל שאלת הפליטים שנדונה בהרחבה בפרק הרביעי, אין צורך להוסיף מלה. מה שעבור הפלסטינים ממשיך להיות מובן מאליו - ותוכיח העובדה שרבים מהם ממשיכים להחזיק את המפתח המפורסם לבתיהם המקוריים שכבר לא קיימים - מבחינת ישראל מובן מאליו, אבל הפוך. מבחינת רוב הישראלים, כל מי שמדבר על 'זכות השיבה' לא רק מתנגד לתהליך מדיני, קל וחומר לאפשרות של שלום, אלא מעוניין בהחרבתה של מדינת ישראל. ב-2018 ראה אור ספרם של עדי שורץ ועינת וילף, 'מלחמת זכות השיבה', ובו אינספור ביטויים לכך שבניגוד למה שרבים בישראל ומחוצה היו רוצים לחשוב, עבור הפלסטינים – רובם אם לא כולם – 'זכות השיבה' איננה מיתוס בדומה לסיפור יציאת מצרים או כל מיתוס דומה אחר, אלא תכנית עבודה. כפי שסיכם זאת גדי טאוב:

"דרושה מהפכה קופרניקאית קטנה בשיח הציבורי שלנו על הסכסוך הישראלי-הפלסטיני. כל עוד נמשיך לחשוב שמטרת הפלסטינים דומה לשלנו, כלומר, שהם שואפים בראש וראשונה להגשמת זכות ההגדרה העצמית במדינת לאום משלהם, נישאר דומים לתלמי, שסבר כי השמש סובבת סביב הארץ. כך נתקשה מאוד להבין את מהלך הסכסוך. אבל אם נפנים את העובדה שמה שהפלסטינים מכנים 'זכות השיבה' הוא מטרתם וליבת זהותם הלאומית, נוכל להתחיל לחשב את מסלולנו על בסיס עובדתי איתן".

מעניין לעניין באותו עניין: הנסיון של אישים בשמאל הישראלי לטשטש את עניין הפליטים היהודיים מארצות ערב, הצליח לזמן קצר בזכות האופוריה של 1993. אבל ב-25 השנים האחרונות הנושא הזה עומד על סדר היום. אם וכאשר תהיה הסכמה לפצות את הפליטים הפלסטינים, תבוא דרישה לפצות את הפליטים היהודים. בחשבון כולל קרוב לוודאי שישראל תהיה זו שתקבל פיצוי מהעולם הערבי ולא להפך.

התנחלויות

ההתנחלויות גם הן ויכוח אינסופי. תומכי הפלסטינים נשענים על שורה של החלטות של האו"ם, כולל של מועצת הבטחון, המגדירות את ההתנחלויות כלא-חוקיות. מהצד השני עומדת טענה לא פחות חזקה, לפיה דווקא על פי עקרונות אותו האו"ם, כל ההתנחלויות הן חוקיות ובלבד שהן לא יושבות על שטח פרטי של פלסטינים. טענה זו נשענת על העובדה שעל פי כתב המנדט שאושר על ידי 'חבר הלאומים' (שקדם לאו"ם והוריש לו כפי שקובע סעיף 80 את כל ענייניו) כל ארץ ישראל היתה השטח בו אמור היה לקום הבית הלאומי היהודי, ושדחיית הצעת החלוקה ב-1947 על ידי הערבים, שחררה את ישראל ממחויבות לחלוקת הארץ. על פי פרשנות זו, ירדן סיפחה את הגדה המערבית באופן לא חוקי ולא מוכר (להוציא בריטניה ופקיסטן) ולאחר התוקפנות הירדנית ביוני 1967, נקטה ישראל הגנה עצמית על פי סעיף 51 של אמנת האו"ם, והחזירה לרשותה את השטחים שחבר הלאומים ייעד לה כבר ב-1922.

אבל את הדיון על חוקיותן של ההתנחלויות יש לשים גם בצילה של שאלת תועלתן או נזקן לאפשרות לשלום. עיון במפת ההתנחלויות היהודיות, שכוללות היום קרוב ל-400 נקודות התיישבות מכל מיני סוגים, בהם יושבים כ-800 אלף יהודים, מחזק את הטענה שכבר אין שום סיכוי להקמת מדינה פלסטינית ראויה לשמה. ההתנחלויות פוגעות ברצף הטריטוריאלי של הפלסטינים, וזה עוד לפני שאמרנו משהו על הקשר הבעייתי בין הגדה לרצועת עזה. על כך יש להוסיף את השלכות בעיית הבטחון על איכות חייהם של הפלסטינים, או בשתי מלים: השלכות הכיבוש עם או בלי מרכאות.

על פי הגיונם של אלו המתנגדים למפעל ההתנחלות הישראלי, עצם קיומן מנציח את הכיבוש בשני אופנים: האחד – מפת ההתנחלויות פוגעת ברצף הטריטוריאלי של מדינה פלסטינית שהיא ורק היא הפתרון היחיד לסכסוך (two state solution). השני – הצורך להגן על בטחונם של המתנחלים כרוך בזוועות כמו התפרצויות ליליות לביתם הפרטי של פלסטינים, מחסומים וכיו"ב, צעדים שנזקיהם לא 'רק' לפלסטינים אלא גם לנפשם של צעירינו.

על כל אלה יש להוסיף את סוגיית השפעת ההתנחלויות ולפחות חלק מהמתנחלים (אלו למשל הרואים במדינה תקלה ובצה"ל אויב), על תהליכים חברתיים-תרבותיים ופוליטיים במדינת

ישראל, שהביטוי החריף ביותר שלהם הוא כמובן רצח רבין והצדקתו מלכתחילה ובדיעבד על בסיס תיאולוגי.

מתנגדי ההתנחלויות דוחים את דימויים העצמי של המתנחלים כאילו הם ממשיכים את מפעל ההתיישבות הציוני שראשיתו ב-1878, ושהם-הם ממשיכי תנועת העבודה החלוצית שאיבדה את דרכה בין שלום עכשיו לאקזיט עכשיו. הם גם מצביעים על היותן של רוב ההתנחלויות 'מושבי-שינה' ולא 'מושבות-פועלים' כהגדרתו של ברנר, וחשוב מכך: על העובדה שבין 1878 ל-1967 הוקמה מדינה, העות'מנים הפכו לטורקים, הבריטים לאנגלים, והציונים לישראלים, אזרחיה של מדינה שחותמה על אמנות בינלאומיות ושלפחות על פי מגילת העצמאות שלה ידה מושטת לשלום וכן הלאה.

מהצד השני יש הטוענים שההתנחלויות הן לא הבעיה, ויש כאלו שאומרים שהן בכלל הפתרון. ראשית מושמעת הטענה שההתנחלויות לא באות על חשבון הכלכלה הפלסטינית, ואפילו להפך - הן מספקות עבודה ופרנסה. שנית עולה הטענה שבהסכם סופי עתידי, אין שום סיבה שבמדינה הפלסטינית לא יחיה מיעוט יהודי, בדיוק שכבר היום במדינת ישראל חי מיעוט ערבי. זה הרי היה עקרון תכנית החלוקה של 1947: שתי מדינות לאום נפרדות, אחת ערבית-דמוקרטית ובה רוב ערבי ומיעוט יהודי, והשנייה יהודית-דמוקרטית ובה רוב יהודי ומיעוט ערבי.

באשר לעוולות הכיבוש הנובעות מהצורך לשמור על בטחון המתנחלים, הטענה הנגדית היא שההיסטוריה מלמדת מי האחראי ליצירת הבעיה הבטחונית (הערבים), מה גם ששיתוף הפעולה הבטחוני בין הצדדים משרת את הפלסטינים לא פחות מאשר את היהודים. גם זו פרשה היסטורית שיש להעמיק בה במקום אחר: האם מקרה הוא שכאשר בחנו הבריטים ב-1921 את האפשרות לחלק את הארץ (כפי שאכן הוחלט על ידם ב-1922), ביקשו מהם תושבי הכפרים הערבים להכלל בשטח שיועד לבית הלאומי היהודי? ההסבר לכך פשוט ביותר והוא משמש כהסבר לתופעות 'משונות' אחרות המתמידות עד ימינו: לכפריים באזור בית שאן היה ברור ששלטון בריטי על ארץ ישראל במרכזו מחוייבות לבית הלאומי היהודי, פירושו גם בטחון מרחבי וגם פיתוח כלכלי.

מה שנכון היה ב-1921 ממשיך להיות נכון גם ב-2021, למרות ש'הנימוס' (כאמור לעיל, מלה נרדפת לפוליטיקה, גם אם בעלת צבע, צליל וריח אחר) מחייב את נציגי הפלסטינים אפילו בכנסת

ישראל, קל וחומר את תומכיהם הנוקטים ב'עקרון שלמה ארצי' הנזכר, לדבר סרה על מדינת ישראל ולהתייחס ל"אפלייה" שהיא נוקטת כלפיהם כאל מובן מאליו הנובע כמובן מ"גזענות". כאשר עלתה לא מזמן האפשרות לחלק את הארץ כך שישוּבֵי ואדי ערה יהיו חלק מהמדינה הפלסטינית וכך יצליחו סוף סוף תושבי אום-אל פחם ובנותיה לפטור עצמם מעונשה של ישראל (שלשיטת אחד טיבֵי השנון היא 'דמוקרטיה ליהודים ויהודית לערבים'). קמה זעקה מרה שכללה כמובן את שגרת ניפנוף מילות הקוד 'גזענות' ו'טרנספר', כשלמעשה מדובר במסקנה מתבקשת על פי כללי אותו 'נימוס', אך שדחייתה נובעת מאותו עקרון ששימש את כפריי בית שאן ב-1921.

נותרת טענת הפגיעה בנפשם של צעירינו: אכן כן, אם המשקפיים בהם נבחנת המציאות הם אלו המשמשים את פעילות מחסום-ווטש, הפגם המוסרי של הכיבוש בלתי נסבל ובלתי נסלח. אבל אם מחליפים את המשקפיים צרי האופק הללו במשקפיים היסטוריים, התמונה המתקבלת הפוכה בתכלית: נוכחות צה"ל בסמיכות לקני הטרור הפעילים כל הזמן גם בגדה המערבית, פירושה לא 'רק' הצלת חייהם של מאות יהודים בכל שנה, אלא גם הגנה על שגרת חייהם של מרבית הפלסטינים בגדה שבחלקם ללא ספק מעריצים את פעילי הטרור בכלל ואת אלו של חמאס בפרט, אך שבפועל אינם מעורבים בפעילות חבלנית עויינת כי הם עוסקים בפרנסת משפחתם. עניין זה עולה בתת-הפרק הבא.

וכיצד פעילותה הבטחונית הרצופה של מערכת הבטחון הישראלית – הנעזרת בזו של הרש"פ – איננה 'רק' הצלת חיי יהודים אלא הגנה על שגרת חיי הפלסטינים? כי החלופה של נסיגה חד צדדית או הפסקת שיתוף הפעולה הבטחוני בין צה"ל לרש"פ, היא טרור בהיקפים שכבר הכרנו לפני כ-20 שנה, ושיחייב את ישראל לנקוט צעדים הרסניים פי כמה. את ההגיון הזה הבין מזמן לא אחר מאשר מחמוד עבאס. לדרוש הבנה כזו מצחורי הנפש הנהנים מבטחון אישי מלא בדרכם להכפיש יום יום – על חשבון קרנות כאלו ואחרות של 'אקטיביסטים' מהאיחוד האירופי – את ישראל ואת מדיניותה, זה אולי לקוות ליותר מדי, אבל ציונות הרי מבוססת על תקווה, אז למה לא.

בטחון

באופן פרדוקסלי, להוציא הישגים חשובים בתחומי המים והתשתית, התחום היחיד המצליח להוכיח את עצמו הוא התחום

הביטחוני. שיתוף הפעולה בנושא זה הוכיח את עצמו אלפי פעמים, והסיבה לכך כפי שהוסבר לעיל, היא האינטרס המשותף לשני הצדדים לדכא את הטרור הפלסטיני. אמנם הטרור הזה נועד לפגוע ביהודים ובישראל, אבל כפי שלימד אותנו פון קלאוזביץ, לטרור הפלסטיני יש גם משמעות מדינית פנים-פלסטינית: הטרור לצד נזקיו בנפש וברכוש של יהודים, הוא מטבע פוליטי ברחוב הפלסטיני. הכוחות הפוליטיים הפלסטיניים מקיימים ביניהם תחרות על כמות, איכות וזהות הטרור, ומכאן שהתרומה של צה"ל בנושא מחזקת צד אחד (את זה של הרש"פ) ופוגעת בצד השני (של האופוזיציה לרש"פ בכלל ואת חמאס בפרט).

מדובר במהלך מתוחכם מצידו של אבו-מאזן. ההסתה נגד ישראל בעינה (כבר מאה שנה ויותר) והיא מייצרת מספיק טרוריסטים שבוין אם יצליחו או לא יצליחו לממש את רצונם לפגוע ביהודים, עצם קיומם מוכיח לעם הפלסטיני שגם הנהגתו ממשיכה בהתנגדות. צה"ל מצידו עוצר בכל שנה מאות פלסטינים, דבר המביא לפגיעה בזכויות אדם, דבר המשמש גם הוא כמטבע פוליטי לרש"פ הן כלפי פנים (צידוק להמשך חינוך להסתה) והן כלפי חוץ (האשמת ישראל ב'פשעי מלחמה'). גם ישראלים רבים שלא חשודים לא באהדת ההסתה וגם לא ברצון להעמיד את ישראל על ספסל הנאשמים בהאג, מותחים ביקורת קשה על פעולות צה"ל בשטחים, אבל הם אמורים לשאול את עצמם מה החלופה. הזכרון הקצר, שבישראל הוא קצר עוד יותר לנוכח אינפלציית הארועים, מביא לכך ששנת 2002 נראית כבר כשייכת לעידן גיאולוגי שכוח. ב-2002 כזכור הגיע לשיא הטרור הפלסטיני והתוצאה היתה מבצע צבאי נרחב שנמשך כחודשיים ועלה בקרבנות רבים. כל מי שמתנגד לפעילות השוטפת של צה"ל, תומך למעשה – גם אם לא על פי תודעתו – בחזרה ל-2002. למרבה המזל – הגם שעל פי הגיון מעוות ונכלולי – את כל זה מבינים היטב ברמאללה, ומכאן שיתוף הפעולה הבטחוני היעיל.

תפקיד חשוב להצלחה בתחום הבטחוני ממלאת גדר – או חומת – ההפרדה השנויה במחלוקת, שבנתה ישראל מאז 2002. בקהילה הבינלאומית שכיח גינויו של מחסום קרקעי זה, ומעידה על כך קודם כל הנטייה הבינלאומית לכנות אותו בשם "חומה" ולא בשם הישראלי "גדר". מבחינה טכנית אכן רוב המתקן הזה הוא "גדר" ולא "חומה", אבל נוכחותה של זו במקומות מרכזיים כמו בירושלים, משכיחה את העובדה הזו כפי שהיא משכיחה את מטרותה וכפי שהיא משכיחה את העובדה שברחבי העולם יש עוד

כעשרים מתקנים כאלו, המופעלים גם על ידי מדינות - כמו ספרד למשל - שאינן מהססות למתוח ביקורת על ישראל בנושא זה.

ככל שזזה מעניין את האסתטיקנים והמורליסטים, מנקודת המבט של חיי אדם, תרומתה של הגדר-החומה עצומה. הירידה במספר הנפגעים מטרור פלסטיני ירד לרמה הנמוכה ביותר מאז 1967, ולא מדובר רק בדם יהודי שמחירו בשוק המוסר תמיד היה נמוך יותר. בין 2000 ל-2004 נרצחו על ידי לוחמי חירות פלסטיניים כ-1,200 ישראלים (ממוצע של 240 בשנה). באותן שנים מספר ההרוגים הפלסטינים עמד על כ-4,000 (ממוצע של 800 בשנה). מאז 2005 ועד 2020 נהרגו 240 יהודים (ממוצע של 15 בשנה) ו-900 פלסטינים (ממוצע של 56 בשנה). את יפי הנפש במערב העובדות הללו אולי לא מעניינות, כי החומה אכן מכוונת, היא פוגעת בשגרת החיים, היא עלתה המון כסף, וחמור מכל זה – היא מעידה בעצם קיומה על בעיה אמיתית שהיחידים שישלמו עליה מחיר אם לא יתמודדו איתה, הם תושבי האזור בלבד. לא מיותר לציין בהקשר זה, כי הקהילה הבינלאומית לא אומרת כמעט כלום על מצבם הביטחוני של עשרות מליוני אזרחים ערבים במזרח התיכון. כשערבים הורגים ערבים, זה לא באמת מעניין כמעט אף אחד. למרבה המזל בשני הצדדים עוסקים פחות בדימויים חזותיים, ויותר במאמץ להפחתת האלימות.

הסתה

הפרק הרביעי של ספר זה כלל השוואה בין שני ארגונים בינלאומיים העוסקים בבעיית הפליטים. במסגרת התאור שהוקדש ל-UNRWA, נזכר מחקר שפורסם ב-2021 אודות ספרי הלימוד שמפיק ומפיץ ארגון זה. נדמה שכל מלה נוספת מיותרת, אבל מצד שני נראה שככל שמדברים על הנושא הזה התחושה היא שאפשר לדבר עליו עוד ועוד. האנשים המחפשים באופן אוטומטי-פבלובי 'סימטריה', זאת על פי הפילוסופיה העמוקה לפיה 'לכל מטבע יש שני צדדים', ימהרו להצביע על ביטויי שנאה של יהודים לערבים. אכן יש יהודים, חלקם אפילו משכילים, חלקם מנהיגי ציבור, המבטאים שנאה לערבים. אבל מה לעשות שבדיוק כמו שלא לכל מטבע יש שני צדדים או ליתר דיוק כפי שהמשל העממי הזה לא עולה בקנה אחד עם הנמשל (המציאות), גם בנושא זה אין סימטריה. כי בעוד שאצל יהודים הוא בשוליים וזוכה מיד לביקורת ולהוקעה, אצל הפלסטינים מדובר בזרם המרכזי.

הנטייה האנושית הלגיטימית לכשעצמה להזדהות עם 'המסכן' ועם 'החלש', היא זו שעומדת כנראה בדרכם של רוב האזרחים

במדינות החופשיות, להפנים את העובדה שההסתה נגד ישראל היא עניין עמוק מאד, שהקשר שלו ל'כיבוש' או להתנחלויות קלוש. אפילו במצרים שחתמה על הסכם שלום עם ישראל ומקפידה לקיים אותו, מוכרים ברחובות קהיר את 'הפרוטוקולים של זקני ציון'. קריקטורות אנטישמיות הן עניין של מה בכך, כמו גם מאמרי מערכת ראשיים. הכחשת השואה בעולם הערבי היא עניין רווח ומובן מאליו. האבסורד בעניין זה מצמרר ממש. מצד אחד מוכחשת השואה, ומצד שני מאשימים את ישראל שהיא עושה שואה לפלסטינים. בפרק הרביעי הוזכרה בין השאר העובדה, שעל פי בכירים ברשות הפלסטינית, עומד מספר הפליטים על "שבעה מליון". המספר הזה לא מקרי כמובן, תפקידו הוא לצורך יצירת הסימטריה מול "ששת המליונים" של השואה.

לפני כשלושים שנה היתה רווחת ונפוצה, עניין שאין להרהר אחריו, הביקורת של אדוארד סעיד על "האוריינטליזם" שהמערב עשה בו שימוש כדי לנסות ולהבין את המזרח. אחת הטענות המוזרות של סעיד, בעצמו יליד ירושלים שמשפחתו עזבה את ארץ ישראל כבר ב-1947, ושלימים מצא מקום מכובד באוניברסיטת קולומביה בניו יורק, היא שבמאה ה-19 הודפסו באירופה 60 אלף ספרים על המזרח, מה שמעיד לשיטתו על 'האובססיה' המערבית ל'אוריינט'. אכן 'חטא' חמור... בכלל ובפרט אם הוא מושמע מצידו של אינטלקטואל שאמור לתת מעט כבוד לספרים. סעיד איש אוניברסיטת קולומביה בוודאי יודע שבמאה השנים הראשונות אחרי המצאת הדפוס (1452) הודפסו באירופה 30 מליון ספרים. ל'אוריינט' לעומת זאת, מכונת דפוס הצליחה לפלס את דרכה רק במאה ה-18, וגם אז רק לצרכים מנהליים של האימפריה העות'מנית, ולא, חלילה, לצורך הפצה יעילה של ידע.

אבל גם מאז שנהרות של דיו זרמו גם במכונות הדפוס ברחבי העולם הערבי, יצאו לאור בשפה זו עשרה כותרים – עשרה כותרים!! – על הארוע האיזוטרי המוכר בשאר העולם בשם 'מלחמת העולם השנייה'. קובלנותו של מר אוריינטליזם היא על עניין-היתר כביכול שהפגין המערב באוריינט. את המבט הביקורתי היה עליו להפנות לאדישותו ולבורותו של הציבור אותו הוא עצמו נטש, כמה מפתיע, לטובת חיי נועם במערב המגונה. מותר לבוא בטענות על האופן בו הבינו במערב את המזרח – אבל כדאי לזכור שהיו כמה וכמה סוגים שונים ומגוונים מאד של הבנה כזו שהתקוטטו והתחרו ביניהם, כי זו דרכו של המערב להרבות בנוסחאות ולא להמעיט בהן – אבל אי אפשר לבוא

בטענות לעצם העניין של המערב בזולתו, מה שכנראה מסביר יותר מכל משתנה אחר מדוע המערב הוא מושא נפשם של רוב תושבי העולם (סעיף הוא עוד ביטוי לכך) ולא להפך.

כך או כך, ציבור שאיננו מתעניין בארוע החשוב ביותר במאה ה-20, ארוע שעיצב את העולם כולו, כולל את המזרח התיכון, לא יוכל אפילו להתחיל ולהבין את כוונת הנאצים ועוזריהם – חלק מהם ישבו במזה"ת ודיברו וכתבו ערבית – להשמיד את העם היהודי (כולל בצפון אפריקה). הבורות היא התשתית לתפיסה הזו, אבל לא ההסבר היחיד. שורש העניין הוא חוסר הסובלנות המאפיינת את העולם המוסלמי-סוני כלפי כל סוג של מיעוט, בין אם מדובר במצרים קופטים, בין אם מדובר בדרוזים, בין אם מדובר בעלאוויים, קל וחומר יהודים: בין 1860 ל-1880 נרצחו במרוקו כ-200 יהודים, סתם כך, כי הם יהודים.

מי שרוצה להבין את שורשי מלחמת האזרחים האיומה בסוריה, שעדיין לא הגיעה לסיומה, חייב לקחת בחשבון את העובדה, שהשלטון הסורי מאז 1970, מוחזק בידי המיעוט העלאווי. המיעוט הזה שהוא מוסלמי למי ששכח, נחשב לבזוי כל כך בעיני הרוב הסוני, שהדרך היחידה שלו לקידום חברתי היתה דרך השירות הצבאי. השתלטותו של הצבא הסורי על סוריה, היתה למעשה השתלטות קואליציית המיעוטים הסורית – בראשם המיעוט העלאווי הבזוי - על הרוב הסוני. על מנת לשמור על מעמדו, חייב היה השלטון הסורי הצבאי-העלאווי, לקיים מדיניות דיכוי אכזרית שאחת העדויות החזקות עליה הופיעה בספר 'אלוהים ששונא', שראה אור הרבה לפני 'החורף הערבי'. ההתקוממות ב-2011 היתה כנגד הדיכוי הזה, ולשלטון הסורי היה ועדיין ברור שמדובר מבחינתו במאבק לחיים או למוות. כך בדיוק התנהלה וממשיכה להתנהל מלחמת האזרחים בסוריה: עם מעט חיים והרבה מוות.

ההונאה העצמית ששיאה בתופעת אדוארד סעיף, אך ביטוייה רבים ומגוונים (האינטלקטואל המזהיר נועם חומסקי כתב מבוא לספרו של רובר פוריסון גדול מכחישי השואה ומאוחר יותר עלה לרגל לכבד בנוכחותו את חנוכת מוזיאון החיזבאללה בצידון), הולכת ונחלשת, כך עושה רושם. בשנים האחרונות החלו לעיין ברצינות בנעשה בעולם הערבי כמה גופי מחקר במטרה להציג את האמת הלא תמיד נעימה בפני דעת הקהל במערב, שההיכרות שלה עם השפה הערבית עוד יותר נמוכה מאשר ההבנה שלה בהיסטוריה התרבותית של המזרח התיכון. אחד

הגופים הראשונים שהחל לעסוק בנושא כבר לפני יותר מעשרים שנה, הוא ממר", ארגון שמטרתו להציג תכנים המופיעים בעיתונות במזרח התיכון, כולל באיראן. לצורך כך מעסיק הארגון מומחים בשפות הרלבנטיות, כמו ערבית, פרסית וטורקית, מתרגם קטעי עיתונות וטלוויזיה ומוסיף דו"חות בנושאים שונים, כמו היחס למערב, היחס לישראל, היחס לנשים, חינוך וכדומה. הוכחה למהימנותו היא העובדה שלהוציא מכחישי-אמת, כל הצדדים עושים שימוש בחומרים של ממר" הנגישים לציבור באתר אינטרנט פתוח הנגיש בחמש שפות.

מייסדי הארגון מזדהים כולם עם העמדות הציוניות המתונות: נכונות לפשרה, הכרה בקיומו של עם פלסטיני ובזכויותיו, אך הם אינם מרשים לאג'נדה הפוליטית שלהם לפגוע ביושרה המקצועית שלהם. הנחת היסוד שלהם היא שהציבור הערבי, כמו כל ציבור אנושי אחר, מכיל גישות שונות, כולל גישות ליברליות והומניסטיות, וחלקם עד כמה שזה נשמע מפתיע, מסוגלים לפרסם מלה טובה על יהודים, על הציונות ועל ישראל. אבל מצד שני ברור להם מה שאמור להיות ברור לכל מי שמכיר את המזרח התיכון, והוא שהשיח הציבורי עדיין לא מספיק פתוח ובטוח. מתוך הבנה זו החליטו מנהלי הארגון לסייע לבעלי עמדות ליברליות ופרוגרסיביות בעולם הערבי, להביע את עמדותיהם כך שיגיעו לעולם כולו. סיסמת ממר" היא "להכיר את השכנים כדי לעשות שלום". הם צודקים כמובן. כי עד שיהיה שלום, חשוב קודם כל להכיר את השכנים, ללא משוא פנים וללא דעות קדומות. ככל שהדברים נוגעים בשכנים הקרובים ביותר – הפלסטינים – המצב בתחום ההסתה והחינוך לשנאה, לא טוב בלשון המעטה, משני צידי הקו הירוק.

פתרונות, או לכל הפחות אפשרויות

מהדיון עד כאן נגזרות לפחות חמש אפשרויות. האחת - סיפוח מלא של כל השטח והפיכת כל הפלסטינים לאזרחי מדינה אחת, שיש המציעים לכנותה 'ישראלסטיין'. רעיונות כאלו מושמעים גם מהצד הציוני-ימני (משה ארנס התבטא בנושא בפומבי לכל המאוחר כבר במאי 1987) וכמובן מחוגים פוסט-ציונים הנחשבים מסיבות משונות כ'שמאל' (הגם שהם שוללים את זכות ההגדרה העצמית מהעם היהודי, מה שמחייב את המסקנה שמדובר בעמדות גזעניות וחשוכות, הרחוקות מהשמאל הראוי לשמו).

השנייה – המשך המצב הקיים, מתוך הנחה שהזמן פועל לטובת ההתיישבות היהודית וכי קביעת עובדות בשטח בימינו זהה לקביעת העובדות בשטח מאז ראשית הציונות. באשר לבעיה הדמוגרפית: גישה זו טוענת שאין שום בעיה כזו כי דווקא בצד היהודי יש עליה קבועה בגידול ובשיעור הגידול באוכלוסין, בעוד האוכלוסייה הפלסטינית מתכווצת הן מהגירה של צעירים והן מקיטון בגודל המשפחה.

השלישית - חיסול כל ההתנחלויות כפי שעשתה ישראל ב-2005 עם הישובים היהודיים ברצועת עזה, או אז יפרוץ השלום, ואם לא אז לפחות אותם ישראלים המתביישים בכל מה שקשור להמשך הנוכחות הישראלית באזור לא-לה, יוכלו למרק את מצפונם המיוסר.

הרביעית – התנעת מהלך מדיני שימשיך את 'אוסלו' במגמה להסדיר את סוגיית המחלוקת הטריטוריאלית באמצעות חילופי שטחים בין הפלסטינים לישראל. לשם כך יש להקפיא את ההתנחלויות מיד, כי נכון לעכשיו אוחזים הישובים היהודיים ממזרח לקו הירוק בכ-4% בלבד מהגדה, ורובם צמודים לקו הירוק. במצב הנוכחי עדיין ניתן למצוא שטח בהיקף דומה הנתון לירבונות ישראלית ולהעבירו לידי הפלסטינים.

החמישית – חזרה למה שכונה בעבר, בימי העשור האחרון לשלטון תנועת העבודה (67'-77'), במלים 'האופציה הירדנית'. מדובר למעשה בתכנית אלון על פיה ישראל חייבת לקבוע עובדות באזורים הנחוצים לה מבחינה בטחונית ושאינן בהם משום נטל דמוגרפי. שיטתו של אלון היתה נכונה לגבי הדרום, המרכז והצפון, אך מסיבות שונות השתרשה בציבור התפיסה לפיה תכנית אלון קשורה לעתיד הגדה בלבד. בנאום ההכתרה שלו ביוני 1974, קבע ראש הממשלה רבין כי בין המדבר (המדבר!) לים יש מקום לשתי מדינות בלבד, יהודית וערבית, וכי הגבול ביניהן יקבע במו"מ. כפי שנראה להלן בפרק הבא, גם בנאום המדיני האחרון בכנסת (אוקטובר 1995), הוא חזר על אותו עקרון גיאואסטרטגי שעיצב אלון כבר ביולי 1967 ושהפך למוסכמה גורפת בקרב רוב מוחלט של הישראלים: נחיצותה של בקעת הירדן ("במובנה הרחב" כפי שהקפיד לומר רבין) לבטחונה של ישראל.

אפשרות זו נדחית כמעט תמיד על הסף בטענה שירדן היא מדינה עצמאית ואין לה שום עניין ('אינטרס') בלקחת חלק בפתרון הבעיה הפלסטינית, דבר שקיבל ביטוי רשמי גם מהצד הערבי (החלטת רבאט' 1974) וגם בהצהרתו של חוסיין ב-1988. אבל

ככל שלעובדות יש משקל בדיון הזה, למרות 'רבאט' ולמרות '88', הירדנים המשיכו וממשיכים להיות צד בעניין, לא 'רק' כי בועידת מדריד (1991) יוצגו הפלסטינים במסגרת של משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת, ולא 'רק' בזכות העובדה שבהסכם השלום של 1994 נכללה זכותם של הירדנים על הר הבית, ולא 'רק' כי כוחות הרש"פ מתאמנים על אדמת ירדן, ולא 'רק' כי מבחינה דמוגרפית-חברתית-תרבותית לא השתנה מאום במאה השנים האחרונות (פלסטינים יושבים משני צידי הירדן), אלא כי ברור לכל בר דעת שעתידה של הגדה המערבית – מעצם הגדרתה ככזו – קשורה קשר בל ינתק לגדה המזרחית. גישה כזו שניתן לכנותה 'בחזרה למפת 1919', פותחת אופקים חדשים לעקרון החלוקה, שבמקום להמשיך ולנסות 'לדחוס' אותו גם בגיאוגרפיה וגם בפסיכו-פוליטיקה בלתי אפשריות, יש להוציאו מהארון ההיסטורי המאובק ולהעמידו בלב הדיון המדיני, כי בו, ורק בו, יש אפשרויות לפתרון, במידה ש'פתרון' בכלל אפשרי, שאלה שממנה מתחיל הפרק הבא, האחרון.

פרק תשיעי – מורשת, מחשבות, מסקנות

אמנם ההיסטוריה האנושית היא רצף אחד ארוך, אבל אי אפשר לדון בה ללא חלוקתה ליחידות משנה. על כותב שורות אלו מקובלת התפיסה הרואה בחלוקה החשובה ביותר את זו שבין המצב ההיסטורי המודרני לבין המצב הטרומ-מודרני. אפיונים רבים יש להבדל הזה, המשכנעים והפשוטים ביותר הם מתחום הכלכלה, הטכנולוגיה והמדע. כל אלו אבל משקפים מימד עומק נסתר בדרך כלל בשיח הרווח: דומה שההבדל החשוב ביותר הוא ברעיון המודרני שלכל בעיה יש פתרון. בתקופה הטרומ-מודרנית, התופסת בערך 99% מתולדות האנושות, ואולי יותר, החיים אכן היו עניין קשה ובלתי צפוי. אנשים לא אמרו 'אני מת מרעב' כשכל מה שהם רצו זה לדחוס עוד המבורגר עתיר רטבים וקלוריות. אם הם אמרו 'אני מת מרעב', מדובר היה בתיאור מצב. קור היה קור, מגיפה היתה מגיפה, שריפה היתה שריפה, בצורת היתה בצורת.

האנושות – ועדיין לא מדובר בכולה - עברה למצב 'המודרני' ברגע ההיסטורי (שנמשך כבר כמה מאות שנים) בו בני אדם התחילו להניח שלכל בעיה יש פתרון. כואב הראש? לוקחים אקמול. אדוני מממהר? הנה מונית. ואם יש בעיות שאין להן עדיין פתרון, כמו סוגים רבים של מחלת הסרטן, אל חשש, המדענים עובדים על זה ועוד מעט יהיה פתרון לכל סוגי המחלות. בתרבות הפופולרית התפיסה הזו באה לידי ביטוי ביצירות רבות של מדע בדיוני, מימי ז'ול וורן ועד לסדרה הטרייה שתעלה בעוד כמה ימים בנטפליקס. התרבות הזו מייצגת תפיסה רווחת, לפיה בעתיד הקרוב (פחות או יותר) לא יהיה מחסור, לא יהיה רעב, לא תהיה אלימות ולא יהיו סכסוכים לאומיים כמו הסכסוך היהודי-פלסטיני.

כל זה יתכן, אבל נכון לעכשיו אי אפשר לדעת. עם זאת, דומה שדבר אחד ברור: בניגוד גמור לגישת 'המשיחיות המדעית', לפיה הטכנולוגיה תפתור הכל, ההיסטוריה מלמדת שכמו כל סוגי המשיחיות האחרים (תיאולוגיים, אידיאולוגיים וכן הלאה), גם המשיחיות הזו תתגלה כמשיחיות שקר. כפי שהגדיר זאת הפילוסוף היהודי-בריטי ישעיהו ברלין, האדם הוא בול עץ עיקש. כשבני אדם רוצים משהו - או כשהם לא רוצים משהו - לא משנה הטכנולוגיה, האופנה, או התרבות הפופולרית. כשאדם רוצה לשמור על כבודו כפי שהוא מבין אותו, הוא לא יוותר עליו בשום מחיר. כי גם אם הוא ימות, רעיונותיו יישארו לעד.

עקרון זה יכול להביא לדברים נפלאים כמו לתנועת השחרור המהפכנית הלאומית שהוביל מהטמה גנדי. אבל הוא יכול להביא גם לדברים איומים כמו התנועה המהפכנית הלאומנית שהוביל אדולף היטלר. בשני המקרים מדובר בתנועות פוליטיות מהפכניות שסחפו איתן עם שלם. במקרה של גנדי ליצירתה של הדמוקרטיה הגדולה ביותר בתולדות האנושות (הודו), ובמקרה של היטלר ליצירתה של הדיקטטורה הרצחנית והאלימה ביותר בתולדות האנושות (גרמניה הנאצית).

ההיסטוריה מלמדת שיש לתת הרבה כבוד לכבוד, ולא פחות חשוב: שיש לתת כבוד להיסטוריה. יש תחומים שבהם יתכנו קיצורי דרך. החיסון לקורונה למשל. או תעלת סואץ. אבל בנושאים כמו הסכסוך הפלסטיני למשל - לא רק שאין לאפשר קיצורי דרך, אלא שכל נסיון לייצר קיצור דרך, ללא ספק יאריך אותה. הסכם אוסלו הוא הוכחה לא רעה לקביעה הזו.

צעד הכרחי הוא לוותר על המשיחיות המודרנית לפיה לכל בעיה יש פתרון. כולנו יודעים שלא לכל בעיה יש פתרון. הסופר הישראלי עמוס עוז כתב פעם, שהסוציאלי-דמוקרטיה יכולה ליצור תנאים שיאפשרו לכל האזרחים נגישות למערכת הבריאות והחינוך. אבל אין פתרון לבעיה הנוצרת מהעובדה ששני גברים אוהבים אשה אחת או שאבא מעדיף צאצא אחד על משנהו. למרות שלא לכל בעיה יש פתרון, החיים הציבוריים נמשכים. יהודים המשיכו להיות יהודים גם אחרי אושוויץ והם ימשיכו להיות יהודים גם אם חלילה מדינת ישראל תובס צבאית פעם אחת ויחידה. גם ערבים המשיכו להיות ערבים אחרי שמליונים מהם נרצחו בידי אחיהם ושלטיהם (100 אלף באלג'יר; 100 אלף בלבנון; מליון וחצי בעיראק; 100 אלף בתימן; חצי מליון בסוריה; רשימה חלקית).

בידיעה שפלסטינים ויהודים ימשיכו לחיות אלו לצד אלו, ועל סמך ההבנה האנושית הבסיסית שלא לכל דבר יש פתרון, מסקנה מתבקשת היא שבמקביל לחיפוש פתרונות, האדם ההגון, במזרח התיכון או בכל מקום אחר בעולם, חייב לזכור שלא לכל דבר יש פתרון. פרדוקס? לא יותר מאשר כל שאר הפרדוקסים הכרוכים במצב האנושי. החיים לאור הפרדוקס אולי מבלבלים יותר, אבל הם ללא ספק מדויקים, הגונים ולכן אנושיים יותר. עיון בכותרות עיתונים מעשרות השנים האחרונות, יגלה אינספור הצהרות דרמטיות כמו 'חלון ההזדמנויות עומד להסגר', או 'ללא שלום ישראל לא תחזיק מעמד', או 'הסכסוך היהודי-פלסטיני מאיים על שלום העולם'.

סיסמאות אלו ללא ספק עשו הרגשה טובה למי שהשמיע או הדפיס אותן. אבל מבחינת ההיסטוריון מדובר באוסף של קלישאות. כמות הזכוכית הדרושה לייצור כל החלונות שממש עוד רגע נסגרים, גדולה יותר מכמות החול על שפת הים. באשר ל"שלום העולם", נו, תודה לאל האיום עליו במקומו עומד, והוא ניזון מרשימה ארוכה של צדיקים למיניהם בסין, בול-סטריט, בג'יי-סטריט, בצפון קוריאה, ברוסיה, בתורכיה ובאפריקה, וגם במזרח התיכון כמובן, בפקיסטן, טהראן, אפגניסטן, דרום-תימן, חותיסטן, טאליבן, ואקאטאמפוקוסטן, ועל כל אלה יש להוסיף את משבר הסביבה, הפוסט-מודרניזם, הפוליטיקלי-קורקט וכיוצא באלו. למרות כל אלו העולם ממשיך להחזיק מעמד ואפילו מתרחשים עליו פה ושם כמה דברים טובים.

גם ישראל תודה לאל קיימת בלי שלום, למרות הסכסוך, והציונות ממשיכה בתהליך הבנייה שלה כבר יותר מ-140 שנה. העובדות האלו - והן עובדות, לא נראטיבים, עובדות - חייבות להילקח בחשבון על ידי כל מי שמייחל לסוף הסכסוך. ההיסטוריה מלמדת שרק גישה כפולה כזו, יש המכנים אותה 'דיאלקטית' או אחדות-הניגודים, מסוגלת, אם בכלל, להביא לתוצאות בנות קיימא. מצד אחד אמון ואמונה בשלום והמשך קידושו כערך, ומצד שני הבנה שלא רק שהוא לא יבוא "עכשיו" באבחת נסיגה או בהתערבות מיוחדת של "העולם", אלא שהוא לא תנאי להצלחה ולא תחליף להתמודדות עם בעיות אקוטיות אחרות כמו התחבורה, איכות הסביבה ורמתו התרבותית של עם הספר.

פתרון? כן. אבל לא בכל מחיר. ומה עושים עד אז? ממשיכים לחיות, גם יהודים וגם פלסטינים, שרובם, עד כמה שזה נשמע מוזר, מעוניינים באותם דברים: לחיות ולהזדקן בכבוד ולא לקבור את הילדים, אלא להפך. אבל רק רובם של היהודים ועוד פחות מכך רובם של הפלסטינים. לא כולם. רובם. וכידוע, בענייני אלימות וסירוב לשיתוף פעולה, הרוב לא קובע. אמנם זכותו ואף חובתו של הרוב להילחם במיעוט שרוצה להנציח את הסכסוך, אבל המיעוט שרוצה להמשיך את הסכסוך יתקיים כל עוד ישנם אנשים שהכבוד העצמי שלהם מוגדר במונחים של התנגדות לכל מי שחושב אחרת מהם.

מדובר באתגר מוסרי ממדרגה ראשונה. היטיב לנסחו חנן שי, אינטלקטואל, אסטרטג, פילוסוף, מורה ואקדמאי, קצין בכיר בצה"ל שהקים את "פו"ם ברק' ואת 'האקדמיה לפיקוד בצה"ל',

שהפנה את תשומת הלב ל**מימד המוסרי** של טרור המחבלים המתאבדים:

"הטרור חסר העכבות מעמיד את החברה המודרנית במבחן משמעותי יותר מהגנה פיזית על החיים, או אפילו מהגנה על אורח החיים המודרני. המבחן שמציב הטרור הוא מבחנה של מורשת תרבותית. תוצאות המאבק שינהל הדור הזה, שהתחנך על ברכיה של מורשת הפלורליזם, ויכולתו לגבור על מורשת הטוטליטריזם של גורמים רדיקליים אנרכיסטיים מימין ושל זרמים פוסט מודרניסטיים אנרכיסטיים משמאל, יקבעו במידה רבה אם ה'פרויקט' המודרניסטי היה נכון, ואם הטוב יתגבר על הרע או שלא".

חנן שי, ורבים אחרים, גם אם עושים שימוש במלים אחרות או בלי מלים אפילו, מבינים שהמאה ה-21 מזמנת אתגרים מוסריים ממדרגה ראשונה, אולי 'חסרי תקדים' במובן הפשוט של המושג הזה שגם השימוש בו סובל מאינפלציה קשה. 'חסר תקדים' כי אם המאה ה-19 היתה מאה של תמימות 'פוזיטיביסטית', שהצמיחה אישים כמו הרצל שסברו ש"אור החשמל נוצר על מנת לפתור לאורו את בעיות האנושות כולה", אך הם לא לקחו בחשבון שאור החשמל יאפשר למדענים בשירות הנאצים לעמול בפינמונדה (Peenemünde) על שיטות לשלוט באנושות באמצעות טכנולוגיה של טילים מונחים; ואם במאה ה-20 סברו שאחרי הבסת הנאצים רוע מאורגן ומהותי כבר לא יתכן ולכן כל שנותר הוא להכנס לצוללת הצהובה ולדמיין דיסטופיות, גישה פסבדו-מוסרית שאפשרה רלטיביזם הרסני שאיפשר תופעות כמו פוריסון, סעיד וחומסקי; הנה במאה ה-21 שהטכנולוגיה עליה דיבר הרצל חוצה כל גבול באפשרויותיה ויבשת שלמה (אירופה) לא מסוגלת להתמודד עם מגיפה פשוטה בשל אימוץ הרלטיביזם של המאה ה-20, הנה לנו האתגר חסר התקדים של זמננו. ובחלקת האנושות הקטנה שלנו, התמודדות עם אתגר זה בלתי אפשרית מבלי להכיר כמה מורשות היסטוריות בשפת ליבן.

מורשת רבין

מאז שנרצח יצחק רבין ב-4 בנובמבר 1995, הפכה דמותו לסמל חיובי ושלילי גם יחד. אלו שתמכו בהסכם אוסלו וממשיכים להאמין שישראל אחראית לכשלונו, מדברים על 'מורשת רבין' כעל מקור ההשראה לעמדתם תומכת השלום. על פי השקפתם, רבין נרצח והותיר אחריו בשל כך צוואה, שהתוכן שלה מנוגד לחלוטין לדרכם של אלו שתפסו את מקומו, והכוונה היא בעיקר לראש הממשלה

הנוכחי של ישראל, בנימין נתניהו, שב-25 השנים שעברו מאז רצח רבין, שימש כראש ממשלה 14 שנה. לעומתם, אלו שמתנגדים להסכם אוסלו, וממשיכים להאשים רק את הפלסטינים בכשלונו, מצביעים על 'מורשת רבין' כעל האחראית לו. אך מורשת רבין היא לא זה ולא זה. חופש המצפון כולל את האפשרות לשלול או לחייב באופן מוחלט את הסכם אוסלו. אבל אם משעינים עמדה זו או אחרת על 'מורשת רבין', מן הראוי שמדובר יהיה במורשת רבין ולא בזו שנוח להציג ככזו.

כאמור לעיל, לפני יוני 1993 רבין התנגד לתהליך אוסלו, בטענה שהשיחות שם מחזקות את הפלסטינים הקיצוניים ומאיימות גם על תהליכים מדיניים נוספים מול מדינות ערב האחרות. על תעלומת 'המהפך' שעבר כביכול בין ה-6 ביוני ל-13 בספטמבר 1993 עמדנו כבר לעיל. את הויכוח על אותם שלושה חודשים בסתיו 1993 אפשר להמשיך ולקיים לנצח, אבל לא אמור להיות ויכוח על עמדתו החד משמעית והברורה של רבין – העמדה שהיא היא 'מורשת רבין' – שהוצגה על ידו בדיוק חודש לפני שנרצח.

ב-5 באוקטובר 1995, הוא נשא נאום ובו תאר את האופן בו התכוון להמשיך את התהליך עם הפלסטינים. הנאום הזה למרבה המזל מופיע במלואו באתר הכנסת, כי לפחות במרכז הזכרון הנושא את שמו של רבין, חשבו מי שחשבו שעדיף שלא לכלול את הנאום האחרון של רבין, בספר זכרון לרבין, האמור לייצג את 'מורשת רבין', אותו הפיק המוסד שלקח מונופול על זכרון רבין ועל המורשת שלו. לא רק דרכי השם נפלאות, נסתרות ומעוררות פלצות. גם דרכם של מי שמציג עצמו כציבור כמופת ליושר, לנאורות ולתרבות. כך או כך, כה אמר רבין בנאום המדיני שלו, שאחרי חודש הסתבר כנאומי האחרון [הדגשים שלי, א.מ.]:

"חברי הכנסת, אנו חותרים לפתרון קבע לסכסוך הדמים הבלתי-פוסק שבינינו לבין הפלסטינים ומדינות ערב. במסגרת פתרון הקבע אנו שואפים להגיע בראש ובראשונה לכינונה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, שלפחות 80% מאזרחיה יהיו יהודים. בעת ובעונה אחת אנו גם מבטיחים שאזרחי ישראל הלא-יהודים - המוסלמים, הנוצרים, הדרוזים והאחרים - ייהנו ממלוא הזכויות האישיות, הדתיות, האזרחיות, ככל אזרח ישראל. יהדות וגזענות נוגדות זו את זו משמעותית. את פתרון הקבע אנו רואים במסגרת שטח מדינת ישראל שילול את מרבית שטחה של ארץ-ישראל, כפי שהיתה תחת שלטון המנדט הבריטי - **כמוכן, זה לא מתייחס לרמת-הגולן** - ולצדה ישות פלשתינית אשר תהיה בית למרבית התושבים

הפלשתינים החיים ברצועת-עזה ובשטח הגדה המערבית.

אנו רוצים שתהא זו **ישות שהיא פחות ממדינה** והיא תנהל באופן עצמאי את חיי הפלשתינים הנתונים למרותה. גבולות מדינת ישראל לעת פתרון הקבע יהיו מעבר לקווים שהיו קיימים לפני מלחמת ששת הימים. **לא נחזור לקווי 4 ביוני 1967**. ואלה הם עיקרי השינויים, לא כולם - כפי שאנו רואים אותם ורוצים אותם בפתרון הקבע: **בראש ובראשונה ירושלים המאוחדת, שתכלול גם את מעלה-אדומים וגם את גבעת-זאב, כבירת ישראל, בריבונות ישראל**, תוך שמירת זכויותיהם של בני הדתות האחרות, הנצרות והאסלאם, לחופש גישה ופולחן במקומות הקדושים להם, עפ"י נוהגי דתם. **גבול הביטחון להגנת מדינת ישראל יוצב בבקעת-הירדן, בפירוש הנרחב ביותר של המושג הזה**. השינויים יכללו את צירוף גוש-עציון, אפרת, ביתר ויישובים אחרים שרובם נמצאים באזור מזרחית למה שהיה "הקו הירוק" לפני מלחמת ששת הימים. **הקמת גושי יישובים, והלוואי שהיו כמותם, כמו גוש-קטיף, גם ביהודה ושומרון**.

מורשת רבין אם כך, היא זו: "מדינה יהודית-דמוקרטית עם רוב יהודי של 80%"; לא לגזענות כן לסובלנות; "ישות פלסטינית שהיא פחות ממדינה"; "לא לקווי 1949"; "כן ירבו גושי התנחלויות"; בשתי מילים: 'תכנית אלון'.

מורשת ערפאת

אמנם ערפאת הלך לעולמו כבר ב-2004, אבל לא רק העובדה שעד היום ישנם פלסטינים המשוכנעים שהראיס הורעל על ידי ישראל מלמדת שדמותו ממשיכה לשמש כנקודת ייחוס להיסטוריה של הסכסוך, אלא כמו במקרים רבים אחרים (דה-גול, סאדאת, בגין, רבין), השאלה האם המנהיג הנערץ אכן עבר מהפך לכיוון השלום משפיעה על ממשיכי דרכו בהנהגה הבכירה ובקרב העם גם יחד. אלו המשוכנעים שערפאת אכן עבר מהפך דרמטי (יש כאלו המדברים עליו כעל מנהיג פלסטיני מתון מיומו הראשון בערך), מצביעים על העובדה שב-13 בדצמבר 1988, הצהיר ערפאת על הכרה במדינת ישראל ועל דחיית דרך הטרור. עם זאת, העובדה שדרושה מומחיות גדולה על מנת להבין האם בסופו של דבר אמנם הכיר ערפאת בישראל ומה ערך יש להצהרתו אודות הטרור, מלמדת הרבה ואומרת דרשני.

כותב שורות אלו זוכר בבהירות רבה את אותו בוקר בחג השבועות שנת תש"ן, 31 במאי 1990, בו נצפתה סירה מהירה

חולפת לאורכו של חוף ניצינים, כמה מאות מטרים מהאוהל בו ישן עם בנו בן השנתיים ואשתו, כשאחריה דולקת ספינת חיל הים ומטוס קל של חיל האוויר חג מעל. את הפיגוע המשולב הזה סירב ערפאת לגנות. הים אותו הים, וערפאת כנראה אותו ערפאת. פחות מחמש שנים מאוחר יותר, יחזה כל העולם ביצחק רבין לוחץ את ידו של ערפאת כמי שכפאו נשיא ארה"ב.

מה שפחות ידוע הוא שמאחורי הקלעים התחוללה באותו יום, 13.9.93, דרמה מרתקת השופכת על סיפורו של הסכם אוסלו אור נגהות. כמהלך מבריק של הצעד האחרון, הצליחו חברי המשלחת הפלסטינית להחליף את המילים מעליהן אמורים היו הפלסטינים, קרי: ערפאת ואבו מאזן, לחתום על 'הסכם אוסלו'. המילים "המשלחת הפלסטינית לשיחות השלום בווינגטון" נמחקו, ובמקומן כתב אבו מאזן את האותיות: P, L, O. מי שניהל את המהלך היה יועצו של ערפאת, אחמד טיבי. מי שנתן את האישור למהלך היה שמעון פרס. באותו היום ממש, פנה ערפאת אל עמו דרך הטלוויזיה הירדנית. הוא לא אמר מילה על השלום וגם לא על הטרור. הוא הסתפק במסר העיקרי: "היום עשינו צעד בהגשמת תוכנית 1974", כלומר, תוכנית השלבים.

כאמור לעיל – ולאור הבורות בעניין שווה לחזור עליהם - ב-23 במאי 1994 נשא ערפאת נאום ביוהנסבורג בו קבע שירושלים היא בירת פלסטין הנצחית, קרא לג'יהאד עד כיבוש ירושלים, והסביר שהסכמי אוסלו שווים במשמעותם להסכם חודיבייה, הסכם שביתת אש שחתם הנביא מוחמד לעשר שנים אך הפר אותו לאחר שנתיים. כמה שנים לאחר מכן אמר אבו מאזן כי "ישראל עשתה את השגיאה הגדולה ביותר בתולדותיה כאשר חתמה על הסכם אוסלו", זאת מכיוון שבהסכמים אלו "לקחנו אדמה בלא תמורה וסוגיות השלב הסופי נשארו פתוחות".

ואם כל זה לא מספיק, יוכיחו מעשיו של ערפאת הן סביב אירועי מנהרת הכותל ב-1996 והן לקראת הידועה בכינויה 'אינתיפאדת אל אקצא', שלא היתה אלא תכנית טיפוסית מבית המדרש של אש"ף להצית את ירושלים, את ארץ ישראל, אחר כך את האזור כולו ולקוות לרע. למזלם של האזור, של הארץ ושל העיר, מי שעמד מול ערפאת היה יריבו משכבר הימים, אריק שרון. לסיכום מורשת ערפאת: במקרה הטוב היא 'שנויה במחלוקת', ואילו במקרה הרע, הסביר יותר, מורשתו אחרי 1993, אינה שונה במאומה מזו שהנחתה את הצעיר הפלסטיני המוכשר, חניכו של המופתי, שהקים ב-1959 את פת"ח, על כל המשתמע.

מורשת 2005

ב-2005 פינתה ישראל את כל נוכחותה ברצועת עזה. אלפי אזרחים הועברו מבתיהם, וכל בסיסי צה"ל פונו מהשטח. שנה לאחר מכן החלה מתקפת הטילים נגד ישובי הדרום, שרק הלכה והתגברה מאז שחמאס השתלט על רצועת עזה, במהלך אלפי במיוחד כנגד כל פעילי אש"ף. מאז 2006 נורו לפחות 7,000 טילים כנגד ישראל, הממשיכה מסיבות שנויות במחלוקת לספק לתושבי עזה חשמל, חומרי בניין (שחלקם משמשים לבניית מנהרות שמטרתן לבצע רצח המוני בישובי הסביבה), מזון ותרופות. בכל שנה מבקרים אלפי פלסטינים מעזה בבתי חולים בישראל.

כל ישראלי יודע שטווח הטילים של חמאס גדל מיום ליום, וחמור מכך: הדיוק שלהם. השאלה המתבקשת היא מה אמור להסיק הישראלי השכיח מהמורשת של הנסיגה ב-2005, לגבי האפשרות של נסיגה חד צדדית כזו מהגדה המערבית. אין צורך להיות מומחה לגיאואסטרטגיה על מנת להבין שאם מרצועת עזה ניתן להגיע כמעט לכל פינה בישראל, על אחת כמה וכמה שאפשר לעשות זאת מהגדה המערבית.

באופן מרתק כשלעצמו מצליחים מנהיגי חמאס לשמור על מעמד הבינלאומי. מצד אחד הם מקבלים תמיכה גלויה מטורקיה, תמיכה סמויה מאיראן, ותמיכה חצי-רשמית מקטאר. מצד שני הם מצליחים לצייר את ישראל כאחראית על "הגטו הגדול ביותר בעולם", למרות שמבחינת החוק הבינלאומי, הצעדים שישראל עושה לטובת הגנת חוקיים לגמרי. בנוסף, למרות שמבחינה רשמית הרשות הפלסטינית היא הריבון ברצועת עזה, בפועל נהנה חמאס ממעמד בינלאומי יציב.

ההסבר לתופעה המשונה הזו פשוט למדי. ראשית קיימת תופעת המוסר הכפול. מה שמותר לכל מדינה אחרת בעולם, אסור לישראל. לנשיא סוריה מותר לרצוח, גם באמצעות נשק כימי, מאות אלפי מאזרחי מדינתו (יחסית אליו, אביו שרצח ב-82' רק 20 אלף אזרחי סוריה ראוי היה לקבל את אות יקר הסובלנות ולעמוד כמו קדאפי, בראש ועדת האו"ם לזכויות אדם). על פי עקרונות הצבא האמריקני, 'נזק צדדי' של 30 אזרחים הרוגים בכל מבצע צבאי 'כירורגי' הוא עניין של מה בכך. אבל ישראל נמדדת בסולם מוסרי אחר. ישראל תמשיך לארח אלפי פלסטינים מעזה בבתי החולים שלה, תאפשר בכל יום מעבר של מאות משאיות עם הספקה לרצועת עזה, תספק חשמל ומים, ועדיין בעולם

'הנאור' יכנו אותה "מדינת אפרטהייד" ובבית הדין בהאג יתניעו כנגדה חקירה על פשעי מלחמה.

מנהיגי החמאס בוודאי נהנים לראות שהמערב 'הנאור' המגנה - ובצדק - אפליית נשים, פוליטיקה של שנאה וגזענות, מייחס לישראל חלק מהתכונות הללו, אבל לא אומר מלה על החמאס שכל כולו אפליית נשים, פוליטיקה של שנאה וגזענות. סיבה שנייה היא שלצד חמאס פועלים ברצועת עזה כ-10 ארגונים שונים, ולכן אפילו בישראל מעדיפים לראות את חמאס במלוא עוצמתו, על פני כאוס של מלחמת אזרחים בעזה שתייצר גם בעיה הומניטרית בקנה מידה עצום, וגם איום ביטחוני גדול פי כמה על ישראל.

אבל מנקודת המבט המעסיקה אותנו בתת-פרק זה - המורשת של 2005 - לרוב אם לא לכל הישראלים ברור שהצעד שנעשה אז על ידי אריאל שרון, לא יכול לחזור על עצמו. רוב הישראלים לא יקבלו בשום תנאי נסיגה חד צדדית, שתאפשר לחמאס להשתלט גם על הגדה המערבית, ולהפוך את החיים בישראל לגיהינום. במלים אחרות, בעוד ישראל סובלת מדימוי של גיהינום הנוצר בהבל הפה של 'נאורים' למיניהם במערב, רוב אזרחיה, כולל אזרחיה הערבים, נהנים מגן עדן ביטחוני, המתאפשר רק בזכות מדיניות ביטחונית הרואה בהיבט המוסרי של הטרור חלק חשוב לא פחות, ואולי יותר, מאשר ההיבט הצבאי שלו.

מורשת 2020

מאה שנה אחרי הפוגרום האנטי-ציוני הראשון בארץ ישראל, יותר מ-80 שנה אחרי 'הספר הלבן' שנתן גט כריתות מצד נציגת 'העולם' לחזון 'הבית הלאומי', יותר מ-70 שנה לאחר הקמת המדינה, יותר מ-50 שנה אחרי מלחמת ששת הימים, יותר מ-40 שנה אחרי השלום הקר אך היעיל עם מצרים, כמעט 30 שנה לשיחות מדריד שחוללו את הפלא הידוע בציבור בשם 'הסכם אוסלו', דומה שהגיע הזמן אם לא להחליף כמה מוסכמות (כמו 'פתרון שתי המדינות' או 'הקו הירוק' או 'שלום של אמיצים' או 'חלון ההזדמנויות הולך ונסגר' או 'ככה אי אפשר להמשיך' או 'ללא שלום אין בטחון' וכן הלאה) לכל הפחות לבחון אותן בכנות. אולי החשובה בהן היא ההבחנה שהפכה לא רק למייגעת אלא לחסרת שחר, הלא היה ההבחנה בין 'מחנה השלום' לבין 'שאר העולם', הבחנה הממשיכה פירכה מביכה ומיותרת ואף מזיקה נוספת, זו שבין 'שמאל' ל'ימין'.

על פי החלוקה הרווחת עדיין, למרבה הצער, ארגונים כמו BDS, שלום עכשיו, שוברים שתיקה, בצלם וכדומה, עם כל ההבדלים ביניהם ויש הבדלים חשובים (למשל ככל הנראה רוב אנשי שלום עכשיו הם ציוניים), או עיתונים כמו 'הארץ' או מפלגות כמו 'הרשימה המשותפת' הם כולם שייכים ל'שמאל', ואילו כל השאר – במידה כזו או אחרת – שייכים ל'ימין'. הדעת נותנת שכעת אמור לבוא הסבר היסטורי מסודר אודות תולדות השמאל והימין, אבל כנראה שאין בכך שום תועלת בהנתן העובדה שכבר כולם יודעים שהמושגים הללו מקורם במיקום ישיבת צירי האסיפה הלאומית ביחס למרכז בו ישב המלך (עד שנפרד מראשו בטקס ידוע).

החלוקה הפרלמנטרית הזו כבר לא מועילה. היו שאמרו כבר לפני עשרות שנים שמדובר בהבחנה מזיקה באשר היא לא מצליחה לעשות את מה שהיא אמורה לעשות: להבחין. לא זה המקום להכנס לעובי העניין, ונסתפק רק בטענה חשובה אחת בעלת עומק היסטורי: אישים בולטים בשמאל – וקרל מארקס הוא אולי המפורסם ביותר בקרבם, אבל בוודאי לא היחיד – הבינו במאה ה-19 (ולמעשה כבר קודם אם לוקחים בחשבון את הפרוייקט של האנציקלופדיסטים) שהשמרנות מצליחה לשמור על מעמדה כל עוד הציבור לא יודע את האמת. החתירה אל האמת עמדה בשורש מאמציו האדירים של מארקס, כשהושיב את עצמו במשך עשרות שנים בספרייה של המוזיאון הבריטי.

תהא דעתנו על 'הקפיטל' אשר תהא, דבר אחד הוא מעבר לכל ויכוח: מארקס, איש השמאל הגדול, חתר לאמת. אבל אם יש דבר המאפיין את אלו המתיימרים לרשת את מקומו מאה שנים מאוחר יותר, הרי שזה ההפך הגמור. לא מדובר 'רק' בתעשיית השקרים שתוארה לפרטיה ע"י בן-דרור ימיני, אלא בתופעה חמורה בהרבה: מחסומי הפוליטיקלי-קורקט המונעים מראש כל דיון ענייני ברוב אם לא בכל הנושאים הציבוריים. ג'ורג' אורוול הצליח לתאר תופעה זו לפני שהפכה למובנית מאליה בכל מוסד אקדמי 'פרוגרסיבי' שמכבד את עצמו. המשל שלו 'חווות החיות' מפורש בדרך כלל כביקורת על המשטר הסובייטי, אבל תופעת האוטומציה – "שתי רגליים רע – ארבע רגליים טוב" – באה היום לידי ביטוי בשלל תופעות שונות ומשונות: סביבה, בריאות, משפט, מגדר ועוד.

ב-2005, על בסיס רעיונות שעלו בועידת דרבן ב-2001, קמה תנועה בינלאומית שמטרתה לחולל תהליך בסופו תבוטל מדינת ישראל ככזו. ה-BDS פועל כבר עשרים שנה ברחבי העולם,

ולהוציא תמיכה שהוא מקבל מאמנים, יוצרים, וכמה מדינאים, הנשענים כולם על אינטלקטואליזם פוסט-קולוניאליסטי, המיוצר גם על ידי אזרחים ישראלים שחלקם מתפרנס מהקופה הציבורית של ישראל, מדובר בכשלון מוחלט. בשנות ה-20' כינה סטאלין את התופעה הזו בציניות גמורה במלים 'אידיטיזם שימושי'.

כראש מדינה טוטליטרית, נעמו והועילו לו לסטאלין מעריציו השוטים במערב, שבזמן שהוא עושה שימוש אלים במדינתו 'השווייטית-מהפכנית', בה הוא שולט למעשה שלטון בלי מיצרים חסר מעצרים ועתיר באפשרויותיו לאין שיעור יותר מאלו שעמדו לרשות השלטון 'הטיראני' אותו החליפה 'המהפכה' (שלטון הצאר), וכל זה בשם 'המהפכה' כמובן, האידיטיזם השימושיים במערב קושרים לה כתרים ועושים בה שימוש כנייר לקמוס להבחין באמצעותו בין 'נאורים' (הם עצמם כמובן וכל מי שמדקלם את סיסמאותיהם ומקפיד לעשות מנוי על עיתוניהם) לבין 'ריאקציונרים' (כל השאר).

אותה תופעה בדיוק מתקיימת עם ה-BDS וארגונים דומים אחרים. בזמן שהרשות הפלסטינית עוצרת ורוצחת עיתונאים, ובזמן שפעילי חמאס משליכים מהקומה העשירית יריבים פוליטיים, 'סתם' הומוסקסואלים, מדכאים את הנשים ומחנכים את ילדיהם לשנאה ולאלימות, יושבים אלפי אינטלקטואלים בבתי הקפה מסוגננים במערב, ובין קפה למאפה סוגדים ל'מהפכנים הפלסטינים' ומגנים את 'האימפריאליזם הישראלי' ואת 'הגזענות הצינית'. תעשיית השקרים עליה מתבסס ארגון ה-BDS וארגונים דומים אחרים, נובעת מבורות, וגם מסמליות מזויפת. אנשים רבים בעולם שונאים את ארה"ב (אבל משתוקקים לבקר בה אם לא ממש לגור בה), ולכן שונאים כל מה שמזוהה עימה, ישראל למשל. אבל לתופעה הזו הסבר נוסף, חמור אולי לא פחות ואולי אפילו יותר, והיא הנטייה לשקר לטובת אג'נדה פוליטית.

אין ספק שפוליטיקה מחייבת לא פעם הסתרת האמת. כבר בתנ"ך מופיע ציווי משונה ופרדוקסלי: 'האמת והשלום אהבו'. מדובר בפרדוקס כפול. קודם כל אי אפשר להכריח אדם לאהוב משהו או מישהו. אבל חשוב מכך, כל אחד מאיתנו יודע שאמירת אמת עשויה לפגוע ביחסי השלום, ולפעמים לטובת השלום עדיף שלא לומר את כל האמת. אבל השקרים המאפיינים את תעשיית השקרים הנזכרת הם משהו אחר לחלוטין. באיצטלה של טיעונים רציונליים, תוך שימוש בכל הכלים הישנים (אפראט אקדמי כלומר הערות שוליים, אינדקס והוצאות ספרים מכובדות) והחדשים

(רשתות חברתיות), ותוך טיפוח של דימוי עצמי שכל כולו דאגה לחלש, לשלום ולתיקון עולם, מייצרים אנשים שפסבדו-ביקורתם-אומנותם, מצג שווא שיעילותו נשענת על חצאי-אמיתות המוצגות בתוך הקשר חלקי ומעוות. ישראל מובילה בשיעור מחוסניה? נו, ברור, היהודים המציאו הן את הווירוס והן את התרופה לו, וההוכחה היא שישראל מובילה בשיעור מחוסניה.

אין להבין מכך שכל מי שמותח ביקורת על ישראל הוא אנטישמי, אידיוט-שימושי או תומך ב-BDS. כל מי שמכיר את ישראל ואת ההיסטוריה הציונית שקדמה לה, יודע שהציונות ומדינת ישראל נולדו תוך כדי ויכוח חריף על הדרכים הנכונות לבניית 'בית לאומי לעם היהודי' בארץ ישראל על פי משפט העמים'. הויכוח הזה לא יכול היה להתקיים ללא ביקורת עצמית וביקורת החדית בין גופים שונים, בציונות ובמדינת ישראל. מבחינה זו אין שום הבדל בין ישראל לדנמרק, פרו, קנדה או ניו זילנד. בכל חברה חופשית מתקיים ויכוח ובכל חברה חופשית מותר ואף חובה למתוח ביקורת על השלטון ועל כל היבט ציבורי. זו מהות הדמוקרטיה. אבל מה שעושים אנשים המזדהים ופועלים במסגרת ה-BDS רחוק מזה. על בעיית המוסר הכפול כבר דיברנו ואין צורך לחזור על כך. עמדת ה-BDS היא למעשה גזענות פרא-אקסלנס, באשר היא שוללת את עצם זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית. הביקורת של BDS ושל ארגונים דומים אחרים, היא לא על מעשה כזה או אחר של ישראל, אלא על עצם קיומה.

הסכמי אברהם כנמשל וכמשל

כשלונם של ארגונים כמו BDS, 'שוברים שתיקה' וארגונים דומים, נובע לא מחוסר נחישותם של פעיליה או ממחסור במשאבים, אלא מהסיבה המעציבה מבחינתם והיא, שלמרות כל הבעיות המאפיינות אותה, ולמרות המשבר הפוליטי המתמשך שהיא סובלת ממנו, ישראל ממשיכה להתפתח ולהתחזק ואילו הפלסטינים הולכים ודועכים. ההצלחה הזו ככל הנראה אחד ההסברים להפתעה הגדולה של 2020: הסכמי אברהם. אין ספק שהעקרון הישן - אויבו של אויבי הוא ידידי - תרם גם הוא. אבל אילולא היתה ישראל מעצמה עולמית בתחומי המים והטכנולוגיה, ומעצמה אזרית בתחום הצבאי, ספק אם מדינות כמו איחוד האמירויות, מרוקו, סודן ובחריין היו חותמות עמה על הסכמי נורמליזציה. העובדה שהסכמים אלו גונו על ידי פלסטינים משני צידי הקו הירוק, מלמדת על כך.

'הסכמי אברהם' מלמדים על שינוי דרמטי בעולם הערבי. העקרון הישן שהפך למכנה המשותף של 'הליגה הערבית' בזמן הקמתה ב-1945, לפיו האחדות הערבית מוגדרת ופועלת ע"י שאלת פלסטין, נדחה לחלוטין ע"י מנהיגיהן של ארבע המדינות הללו. עבור הפלסטינים מדובר בעוד אסון, כי לאחר הכשלוך ב"שיסוף הישות הציונית" כפי שהגדיר זאת אל-איובי ב-74', סברו מנהיגיהם שלחץ בינלאומי ישיג את יעד ביטולה של ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית. וכיצד ניתן ליצור לחץ בינלאומי כאשר ישראל חתומה על הסכמים מדיניים עם שש מדינות ערביות? על השאלה האם הפעם הפלסטינים ילמדו את הלקח, אין תשובה ברורה, אבל איך כתב בזמנו יוסף חיים ברנר? "המוצא אינו נראה, אבל העט עוד לא נפל מן היד".

שומר חומות – מבט מסוף מאי, 2021

למרבה הצער, כל מה שנכתב בתת-הפרק הקודם, ממשיך להיות נכון גם אחרי הסבב הזה, שבעברית זכה לשם הדרמטי 'שומר החומות'. חמאס שיגר כנגד ישראל 4300 רקטות וטילים. יכולת ההגנה האווירית של ישראל והתנהגותם של מרבית האזרחים הביאה לשיעור אבידות נמוך יחסית, 12 אזרחים. אך לא פחות חמור מ-4300 הטילים שנורו נגד אוכלוסייה אזרחית ואוכלוסייה אזרחית בלבד, הוא ההתקוממות העממית של אלפי ערבים אזרחי מדינת ישראל, שנענו למעשה לקריאתה של הנהגת החמאס לחולל הרס וחורבן בכבישים ובשכונות המעורבות בישראל.

קרוב לוודאי שהנהגת חמאס יודעת שההתקוממות האזרחית הזו לא תשתק את ישראל בדיוק כפי שאין לה שום סיכוי להשמיד את ישראל לא עם 4300 טילים וגם לא עם 430 אלף טילים (נזכיר כי הנאצים הרגו באמצעות הטילים שלהם כ-10 אלף אזרחים בריטיים אבל לא רק שהם לא הצליחו לשתק באמצעותם את בריטניה, אלא להפך, ההפצצות המרושעות הללו ליכדו את העם הבריטי וחיזקו את נחישותו להשמיד את מכונת המלחמה של (היטלר).

אז מה מטרתם? בזירה האזורית לשמור על מצב קבוע של חוסר יציבות, ובשם 'הכבוד הפלסטיני' להמשיך ולקיים מדינת טרור שהם השולטים בה, כספים רבים זורמים לכיסיהם ולכיסים של כמה אלפי מולטי מיליונרים החיים בעזה כשלצידם בערך 1.5 מיליון בני אדם המתקיימים מהספקת המזון של הגוף להנצחת הסכסוך

המוכר בשם אונר"א. בזירה הפנים-ישראלית, מטרת חמאס ותומכיהם (חלקם יושבים במערכות עיתונים ישראליים חשובים מאד לפחות בעיני המערב), היא לפגוע באמון ההדדי בחברה הישראלית, אמון שקשה מאד לבנות אותו, אבל קל להרוס אותו. בכלל ובפרט שאל מול האספסוף הערבי עומד אספסוף יהודי-פשיסטי וגזעני. סביר להניח שחמאס ימשיכו להכשל גם בהשגת מטרה זו, כי האמון ההדדי השגרתי בין יהודים לערבים ישוקם, כי כך קרה בכל הפעמים בה ההנהגה הפלסטינית האלימה ניסתה להרוס במקום לבנות. כך היה בימי המופתי, כך בימי ערפאת, כך בימי חמאס, לא משנה מי עומד בראשו.

האם ישראל לא עשתה שגיאות? בוודאי שכן. אין אדם, גם באגף הרדיקלי של המפלגה הדמוקרטית בארה"ב, או בקרב מעריציו של קורבין האנטישמי בלייבור הבריטי, שלא עושה טעויות. אבל לטעויות שעשתה ההנהגה הישראלית אין שום השפעה עקרונית על המצב היסודי. בעניין זה יש לומר כי יש הטוענים במידה רבה של הגיון שנתניהו הפיק רווח פוליטי אישי מסבב הלוחמה הזה, שכן ישראל תקועה כבר יותר משנתיים במשבר פוליטי שנובע רק ואך ורק מהתנהגותו של נתניהו. אין ספק שפוליטיקאים מנוסים, ואין מנוסה ומוכשר כמו נתניהו, יודעים להפיק רווח אישי ממצבי משבר. אבל הטענה כאילו נתניהו המציא את המשבר היא טענה מגוחכת בלשון המעטה. שהרי עד שפרץ הסבב הזה הואשם נתניהו במתינות יתר פרו-חמאסית. אם אותו אדם מואשם הן במתינות והן בתוקפנות כאילו זו וזו נובעות מ'אינטרס אישי' וממנו בלבד, הרי שמדובר בתיאולוגיה ולא בפרשנות פוליטית או היסטורית.

למרבה הצער, בני אדם בעולם ממשיכים למדוד את המצב במזרח התיכון במונחים של תמונות דרמטיות. דמיינו אדם שמגיע לבית החולים עם שיעול קשה, קוצר נשימה ודופק גבוה מאוד. תארו לעצמכם שהרופא, במקום לבדוק את נתוני גופו, מתבונן בתצלום תעודת הזהות של המטופל כדי לקבוע את הדיאגנוזה, זאת במקום ללמוד את ההיסטוריה הרפואית, למדוד לחץ דם, דופק ונשימה שלך, לשלוח דגימת דם למעבדה, ולדון בנושא עם עמיתים, ובהתאם להציע דרכים להתמודדות.

דמיינו עכשיו ראש עיר שרוצה לחבר שתי שכונות בעירו, באמצעות גשר מעל הנהר המפריד ביניהן. דמיינו שראש העיר מתקשר לקבלן ואומר: "קדימה אדוני, בנה גשר בהקדם ובמחיר הנמוך ביותר". דמיינו שהקבלן מתחיל לבנות גשר מבלי לקבל

מגורם מוסמך נתונים כמו התקציב, נפח התנועה הצפוי, גובה הגשר מעל הנהר שכן עוברים בו כלי שיט בגדלים שונים וכדומה. דמיינו שבמקום כל המידע הזה ראש העיר שולח לקבלן תמונה בוואטסאפ ואומר: "הנה ידידי, תמונה שווה אלף מלים, בבקשה התחל לבנות את הגשר".

מילא בעולם נשענים בעיקר על דיווח של "מבזקי חדשות" (מושג שפירושו המעשי כמעט תמיד הוא כלום ושום דבר), אבל גם בישראל ממשיכים לדבר במונחים של תמונות, בכלל ובפרט על "תמונת הנצחון". כפי שרופא לא יכול לדעת מה יש למטופל רק על בסיס תמונה, וכפי שתמונה לא מספקת את המידע הנחוץ לבניית גשר, כך גם – ועוד יותר – במקרה של ארועים כמו 'שומר חומות' (או 'צוק איתן' או 'מלחמת לבנון' או 'מאורעות תרפ"ט' או הסבב הבא שבוא יבוא מול חמאס תוך עשור לכל היותר).

אדרבא, כמו במקרה של החולה והגשר, תמונות לא פעם לא רק שאינן מלמדות דבר, הן מטעות לחלוטין. למרבה הצער, האימרה העממית, כמו אמרות עממיות רבות אחרות, היא במלה אחת: מטופשת, ובשתי מלים: מטופשת ומזיקה. אפילו בעניין פשוט ולא חשוב יחסית כמו כדורגל, נדרשים לא פעם ארבעה שופטים המצויידיים ב-24 מצלמות ומערכת עיבוד נתונים דיגיטלית משוכללת, כדי להכריע בסוגיה כמו 'נבדל' או שער.

מבצע 'שומר חומות' כפי שלמדנו, כך יש לקוות, מכל האמור לעיל בספר הזה, מצד אחד החלה ב-12 במאי, אבל היא ממשיכה מלחמה שהחלה לפני יותר ממאה שנה, וכנראה שלא תסתיים בזמן הנראה לעין. ומדוע? מכיוון שבניגוד לשתי מלחמות העולם למשל, המלחמה הזו אינה בין שני צדדים לגיטימיים זה בעיני זה כמו בריטניה וגרמניה, והיא אינה מתקיימת בגלל סוגיות כמו שטח, משאבים וכוח. מדובר במלחמה שהכריזה הנהגה של עם אחד – ולעולם לא נוכל לדעת בוודאות, רק לשער, עד כמה העם הפלסטיני ראה בה כפועלת למענו - על העם היהודי.

הבלגים המסכנים למשל, שניסו לשמור על נייטרליות בשנת 1914 הפכו לשותפיה המלאים של גרמניה, שתקפה אותם שוב, באכזריות גדולה עוד יותר, גם בשנת 1940. בלגים וגרמנים מיהרו להקים את האיחוד האירופי ושני העמים שותפים במסגרתו. קרוב לוודאי שדם רע ממשיך לזרום בהווי ובתרבות הבלגית כנגד הגרמנים, ואולי להפך, אך לרגע אחד גרמנים לא חשבו לרגע שבלגים אינם קיימים, או שלבלגים אין שום קשר לאירופה.

ההנהגה הפלסטינית לסוגיה השונים, כמעט ללא יוצאת מהכלל, משוכנעת שאין דבר כזה עם יהודי, וכי ליהודים אין שום קשר לארץ ישראל, וכי הציונות כולה היא מעשה אימפריאליסטי כוחני חסר הצדקה.

זו העובדה הבסיסית, ושום תמונה של בניין קורס, טילים מעופפים או ילד פלסטיני בוכה לא יכולה להסביר זאת. מי שרוצה להבין כיצד להתמודד עם מחלת השנאה הערבית ליהודים, או מי שרוצה לבנות גשר של הבנה ושלום בין עמים, לא יכול להסתפק בצילום דרמטי של בית הרוס או ב"תמונת נצחון" כזו או אחרת.

למרבה הצער, אין כמעט תמונות המספרות את סיפורם של בערך 30,000 פלסטינים העוברים בכל שנה מרצועת עזה לטיפול רפואי בישראל. לא ראיתי עד היום תמונות של אותם ישראלים טובי לב המסיעים אותם ממעבר הגבול לבתי החולים בישראל, כי רוב הפלסטינים הזקוקים לטיפול רפואי שאין שום סיבה שלא ינתן ברצועת עזה – כי הטכנולוגיה והידע וכוח האדם קיימים וזמינים תיאורטית גם שם – אינם מסוגלים לעמוד במחיר הנסיעה העומד על מאות שקלים.

מדי יום ישראל מעבירה סחורות וציוד לרצועת עזה במאות משאיות. למרבה האבסורד, גם במהלך 'שומר חומות'. אחד מפצועי צה"ל ספג רסיסים במעבר הגבול בזמן שמשאיות אלו הביאו ציוד חיוני לעזה. רק בזכות ישראל, לפלסטינים יש מים נקיים, מכיוון שחמאס לא מתמודד עם ביוב כי הוא עסוק בפיתוח טילים מדויקים המכוונים על אזרחים ועל אזרחים בלבד (נזכיר כי על פי תפיסת העולם הערבית, הואיל וכל היהודים הם חיילים הרי שאין דבר כזה אזרחים). התוצאה היא שמי השפכים מתערבבים במי השתייה. מי פותר את הבעיה? ישראל.

ישראל גם מספקת חשמל לרצועת עזה וישראל מעבירה כספי מכס לרצועת עזה כחלק מהסכמי אוסלו. מה עושה חמאס עם מרבית הציוד האזרחי המגיע לרצועת עזה באמצעות משאיות מישראל? מחזק את יכולתו לפגוע בישראל. מה עושה חמאס עם הכסף? שומר את רובו לפעיליו ותומכיו, חלקם מולטי מיליונרים כפי שניתן לראות בתמונות שלא מדברות גם בעניין זה בעד עצמן, כי איך נדע שבתים מפוארים אלו נבנו באמצעות כספי 'הסחיטה באיומים' של ארגון הפשע המוכר בשם חמאס?

האם יש תמונה משמימה יותר מתמונה של עמוד חשמל, צינור מים או חשבון בנק? לא. אבל גם תמונות דרמטיות לעילא כמו עוני

מנוול לא מלמדות כלום, אם לא נדע כי מאז עליית חמאס לשלטון ברצועת עזה לפני 15 שנה, רמת החיים של מרבית העזתים ירדה ביותר מ- 50%. התוצר לנפש בעזה כיום הוא כ-800 דולר. בישראל לשם השוואה הנתון הוא 40,000 דולר לנפש בממוצע לשנה. 70% מתושבי הרצועה מתקיימים מקמח המגיע בשקים עליהם מודפס "אונר"א", ארגון שעל תפקידו בהנצחת הסכסוך עמדנו לעיל. האם תמונה של שק קמח כזה מספרת את הסיפור?

עוד לפני שהוכרזה הפסקת אש, כבר התחדש הוויכוח על השאלה 'מי ניצח', 'מה הושג' וכמובן 'מה יהיה'. אבל את השאלה היחידה שיש לשאול כמעט ולא תשמעו בתקשורת, כי היא לא שאלה שמזמינה תמונה, והיא לא שאלה שמאפשרת ברברת מהסוג המוכר במה שמכונה בהתלהבות במלים "מדווחים מהשטח", כאילו "השטח" הוא הזירה המרכזית לדעת "מה שקורה עכשיו".

השאלה היחידה שיש לשאול, היא מה הסיכוי לשינוי בעמדתם של מנהיגי חמאס ומנהיגים אחרים של הציבוריות הפלסטינית, כולל זו היושבת בבניין הכנסת ו"מייצגת" לכאורה – אך גם לא לכאורה – את הציבור הפלסטיני משני צידי 'הקו הירוק'. לא 'שינוי' בעלמא שכן 'שינוי' זה לא תוכן אלא אופן. שינוי במובן הפשוט הבא: מה הסיכוי שיום אחד תחליט ההנהגה הפלסטינית להשקיע את מרצה וחוכמתה – שעל עצם קיומם אין שום ספק – לטובת אזרחיה ולא נגד שכניה היהודיים?

השאלה הזו יושבת על הנחת יסוד, לפיה שינוי כזה יאפשר להפוך את רצועת עזה למדינה – או חלק ממדינה פלסטינית באזור נוסף - כמו אנדורה, לוקסמבורג, הונג קונג או סינגפור. מדינות אלו מלמדות אותנו כי לא נדרש שטח של 2.8 מיליון קמ"ר, שטחה של ארגנטינה, כדי לבנות מדינה שדואגת לאזרחיה. יהודים עושים זאת בשטח של 25,000 קמ"ר. לבנון עשתה זאת עד שהפלסטינים חידשו בה את מלחמת האזרחים ב-1975 על 10,000 קמ"ר בלבד.

אנדורה עשירה מישראל ושטחה רק פי שניים מרצועת עזה. רצועת עזה גדולה פי שניים מליכטנשטיין, העשירה פי שלושה מישראל. ההבדל בין ליכטנשטיין, אנדורה ורצועת עזה הוא רק בשאלה אחת: מה המנהיגים רוצים בכל אחד מהמקומות הללו. זו השאלה היחידה שיש להמשיך ולשאול בכל הזדמנות. כל השאר נגזר ממנה, הן להבנת העבר, הן לדמותו של העתיד.

מבצע 'שומר החומות' הבא – או: מורשת ממר"י

ביוני 2021 העלה יגאל כרמון, נשיא מכון 'ממרי' שעל חשיבותו עמדנו לעיל, קווי יסוד ל"שינוי רדיקלי" שעל ישראל לאמץ לקראת העימות הבא, במרכזו תפיסה לפיה על "ישראל לוותר על שימוש באמצעים צבאיים סטנדרטיים לצורך השגת יעד כללי של פגיעה בתשתית החמאס, ולהגביל את השימוש באמצעים הצבאיים הללו רק למטרה הגנתית מובהקת". כרמון, איש צבא בעברו ומומחה בעל שם עולמי לטרור, רחוק מלהיות פציפיסט, ולכן הוא מדגיש כי אין מדובר "על וויתור על כל הפעלת כוח", שכן "אף מדינה האחראית לאזרחיה, איננה יכולה לשבת בחיבוק ידיים נוכח ירי טילים מאסיבי לשטחה". החידוש בדברי כרמון היא "השאלה היא איזה סוג של הפעלת כוח עדיף: הכוח הצבאי הסטנדרטי, או כוח אחר, בלתי קטלני במהותו, גם אם לעתים הוא עלול לסכן חיי אזרחים".

לצורך הדיון מעמיד כרמון את השאלה, "כיצד צריך להיראות מבצע כגון 'שומר החומות' ", ותשובתו היא "סמלית" קודם כל: לדעתו "שם המבצע צריך להיות 'שומר החיים' – של אזרחים ישראלים ופלסטינים כאחת". בהתאם הוא מציע לוותר – אלא אם מדובר במצב קיצוני במיוחד – על השימוש "במטוסי קרב, שריון, תותחנים וחיל הים". במקום זאת על ישראל "לנתק את רצועת עזה מכל קשר ותקשורת עם העולם, כולל כל קווי התקשורת הבנקאית וכן כל הרשתות החברתיות, גם אם הדבר כרוך בעימות עם בעליהן. צריך לשתק את מערכת הכבישים – זולת כבישים בודדים המובילים לבתי חולים - תוך הימנעות מפגיעה במקום שבו יש ברגע מסוים תנועה אזרחית. מערכת צריכת המים ברצועה ומערכת אספקת החשמל, ששתיהן קשורות לישראל, יוגבלו כל עוד נמשך ירי הטילים אליה. צריכת המים תוגבל לצרכי שתיה בלבד ולא לשימוש תעשייתי ואחר וצריכת החשמל תוגבל לנדרש בבתי החולים. דלק יסופק רק לצרכים חיוניים אלה". כך גם באשר ל"אספקת מזון ותרופות", שישראל תאפשר "באמצעות ארגונים בינלאומיים". בנוסף, "המעבר היחיד לסחורות ושירותים, צריך להיות המעבר שבין עזה למצרים, מה שגם יקנה למצרים יתרון מדיני במאבקה באחים המוסלמים".

בהתאם לקו המחשבה הזה, מציע כרמון שמבצע זה "יתנהל על ידי מפקדה ייעודית, שבראשה עומד אזרח/מדינאי והיא כפופה לראש הממשלה ולקבינט המדיני ביטחוני. מפקדה זו צריכה לכלול נציגים מכל הגורמים האזרחיים והצבאיים הרלוונטיים, כגון:

משרדי הממשלה שיש להם קשר לזירת עזה, והגורמים העוסקים בזירה הבינלאומית, מערך הסברה המכוון לעזה, לעולם הערבי והמערבי ולתקשורת. כל פעולה במסגרת מערכה זו, קטנה כגדולה, מחייבת ליווי הסברתי, מאחר והמאבק הוא על התודעה ועל דעת הקהל (במפקדה ייעודית כזו, יהיה לצה"ל מעמד חשוב, אך לא מרכזי)". כרמון צופה כי במצב בו "אף איש אישה וילד לא נפגעים מירי, מכל סוג שהוא מצד ישראל; כאשר אף בית פרטי ומבנה ציבורי איננו מופצץ ואיננו נהרס, לא ניתן יהיה להאשים את ישראל על כך שהיא מפעילה אמצעים אחרים, בלתי קטלניים, להגנתה וזאת בתגובה לירי של אלפי רקטות למרכזי אוכלוסייתה. אסטרטגיה כזאת תתמוך במטרה המדינית הכוללת שישראל חותרת אליה – חיזוק שיתוף הפעולה עם גורמים מתונים בעולם הערבי, המוכנים לשלום עימה - דבר שהוא קשה מאוד עבורם, כאשר בתקיפות צה"ל נהרגים נשים וילדים. היא גם תאפשר לתומכי ישראל במערב להתייצב לימינה ביתר קלות, מתוך הערכה לוויתורה על שימוש בכוח צבאי סטנדרטי ומתוך הבנת הצורך שלה להתגונן". כרמון סיים את דבריו בתזכורת חשובה: "המאמץ להימנע מפגיעה באזרחים איננו רק בבחינת כלי אפקטיבי במסגרת אסטרטגיה כזו או אחרת, אלא זהו עיקרון מוסרי המאפיין את דמותה של מדינת ישראל ואת צבאה".

אמנם תפיסתו של כרמון איננה תפורה על פי מידותיו של 'פתרון'. כרמון לא משלה את עצמו בדבריו מיוני 2021 כפי שלא השלה את עצמו כשימש כיועץ לענייני ערבים כחמישים שנים קודם לכן: הסכסוך לא ייפתר בקלות, אם בכלל. אבל בליבת תפיסתו האסטרטגית עומדת העקרון ששימש כבר בזמנו את הרצל: העולם הערבי איננו מקשה אחת, ואת הויכוח הפנימי המתנהל בקרב הערבים על כל השאלות הנגזרות מהתמורות ההיסטוריות הגדולות – וישראל היא רק אחת מהן – יש לנצל לטובת האינטרס הישראלי כפי שהוא נתפס על ידי 'האופטימיסטים' אם לנקוט בהבחנה ששימשה אותנו לניתוח המחלוקת המדינית בין הקו של אלון לקו של דיין.

אכן כן, השלום עם מצרים הוא שלום קר וברחובות קהיר מוכרים את הפרוטוקולים של זקני ציון, אבל עדיפה ברית אסטרטגית עם מצרים של א-סיסי, מאשר שלום עוד יותר קר ואולי ביטולו המוחלט על ידי מצרים של מורסי והאחים המוסלמים. או כפי שכרמון קבע זאת בנחרצות בתחילת דיונו: "האימפריה הצבאית

של חמאס בעזה – מיזם משותף לממשלת ישראל, קטר וחמאס".
ואנו נוסיף: בדיוק כפי שהצלחת אש"ף להכות שורש בגדה היה
מיזם של משרד הבטחון הישראלי בראשותם של דיין ופרס,
ובדיוק כפי ששובו של ערפאת לרמאללה אחרי שנקבר פוליטית
בסוף מערב בתוניס, היה מיזם של משרד החוץ הישראלי
בראשותם של פרס וביילין.

על השאלה עד כמה מקשיבים בהנהגת המדינה (ולא רק בהנהגת
המדינה) לרעיונות חדשניים כאלה, גם אם מקורם הוא איש מקצוע
העומד בראש ארגון המוערך בעולם כולו – כולל על ידי אויביו –
ושהוא עצמו שימש כיועץ לשני ראשי ממשלה, קשה לענות.
השיטה הפוליטית בישראל הבעייתית מלכתחילה (כמו כל שיטה
דמוקרטית אחרת עם התוספות המקומיות של 'חברה בעומס יתר'
כפי שהגדירו זאת כבר לפני 30 שנה לייסק והורוביץ), שזוהמה
וחובלה קשות בעשור של שלטון 'רביזיוניסטי' שפעל ממשרד ראש
הממשלה כאופוזיציה לכל מה שנבנה כאן בעמל רב במשך 140
שנות ציונות, לא מקלה על העומדים בראש המערכת להפעיל את
השכל הישר ולנסות דברים חדשים. אימת התקשורת המסחרית
גם היא לא תורמת דבר, כשהיא עצמה – התקשורת – בודקת
עצמה במונחי רייטינג וכשהיא עצמה מחנכת את הדור הבא של
עובדיה למדוד חדשות במונחים של 'סקופ' שאורכו אפילו לא 140
תווים אלא סנאפצ'ט. אבל כנאמר לעיל, ציונות היא קודם כל
תקווה, ולכן חובה לקוות גם אם לתקווה אין לא רייטינג ולא PR.

הסכסוך הפלסטיני

לכאורה 'אין חדש תחת השמש', והפסוק המקראי הזה הפך מזמן
– ובכל השפות – לקלישאה חברתית מוכרת, שלגבי רשימה
ארוכה של נושאים, יש בה ממש. אלא שדבר אחד ברור השתנה
ב-120 השנים האחרונות. אם ב-1897 כל מה שהיה בידי הציונים
הוא רעיון יפה ומנהיג מוכשר (נזכיר שבשנה הזו, 1897, חיו
בארץ ישראל כ-40 אלף יהודים בלבד!), הנה ב-2021 ישראל היא
מדינתם של תשעה מליון אזרחים, 80% מהם יהודים, מדינה
הממוקמת ברשימת 30 המדינות העשירות בעולם, מדינה
המובילה בשורה תעשיות מתקדמות כולל בתחומים
אנושיים מובהקים כמו מים ורפואה.

במלים אחרות, אם לפני 120 שנה היתה סיבה לדאגה לגבי
הסיכוי להגשמת הציונות, עד כדי שכך שנים רבות אחרי זה
המשיכו ישראלים רבים לחשוב שהשלום הוא תנאי להגשמתה

של הציונות, הנה מסתבר שההפך הוא הנכון. השלום הוא ערך יהודי עתיק, ויש האומרים שהוא אפילו ערך כלל-אנושי, וראוי להאמין בו ולפעול לטובתו. אבל עובדה היא שהשלום לא היה תנאי הכרחי להצלחתה של הציונות, שהפכה כיום להצלחתה של מדינת ישראל, הצלחה הנמדדת במונחי יכולתם של כלל אזרחיה, יהודים וערבים גם יחד לקיים חיים ראויים.

זוהי עובדה ועם עובדות אין להתווכח, אלא לדון בסיבותיהן, משמעויותיהן והאפשרויות הכרוכות בהן. על פי ההגיון הזה, מסקנה מתבקשת מעובדת קיומה של ישראל למרות הסכסוך, היא שישראל איננה הבעיה של המזרח התיכון, אלא הפתרון שלו. כשעמי האזור כולם יאמצו את הגישה הבריאה והבונה ששימשה את התנועה הציונית לצורך בנייתה של חברה אנושית משגשגת, לא רק יגיע שלום הרמוני, אלא שגשוג וחיים טובים לערבים כולם.

הנייר כידוע סובל הכל, לטוב ולמוטב. ואמנם, כפי שלמדנו מאז שהמציאו את חופש הביטוי, החופש הזה לא מکتוב לא את איכות ולא את תוכן הביטוי. גם כאן 'הגבול הוא בלב כל חייל' כמאמר משורר מלחמת העצמאות. על חופש הביטוי והמצפון יש לשמור בקפדנות, הגם שבמסגרתו ניתן לפתח ולטפח תרבות של שקר, שנאה והסתה. בימינו כל אחד יכול לומר מה שהוא רוצה, ויהיה מי שידפיס ויפיץ וימחא כפיים. אך אם לעובדות יש משקל כלשהו בחיים הציבוריים, הן חייבות להיות המצפן שלהם.

העובדות שהוצגו בספר זה מלמדות שהיהודים – אלא אם יחליטו מסיבות עלומות להעלים את קיומם – הם לא הבעיה אלא הפתרון, בשל נכונות רובם להדדיות ולפשרה הוגנת. מסקנה חיונית היא שזוהי טעות לכנות את הסכסוך ולדון בו במונחים סימטריים. כי ההיסטוריה מלמדת שמבחינת היהודים אין ולא היתה בעיה פלסטינית שאי אפשר למצוא לה תשובה מניחה את הדעת ובלבד שהיא נשענת על הגינות הדדית. ההיסטוריה מלמדת שנכון לעכשיו, וכבר מאה שנה בערך, אי אפשר לומר את ההפך: מבחינת הפלסטינים יש בעיה יהודית מהותית. הנה הבעיה, הנה הפתרון. עד אז חשוב להיות צודק, אך עוד יותר מכך, להיות חכם.